De wereld is een wonder

Op reis in Nederland, Marokko, Frankrijk, Japan en Italië

Bertus Aafjes

bron
Bertus Aafjes, *De wereld is een wonder*. J.M. Meulenhoff, Amsterdam 1959

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/aafj001were01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

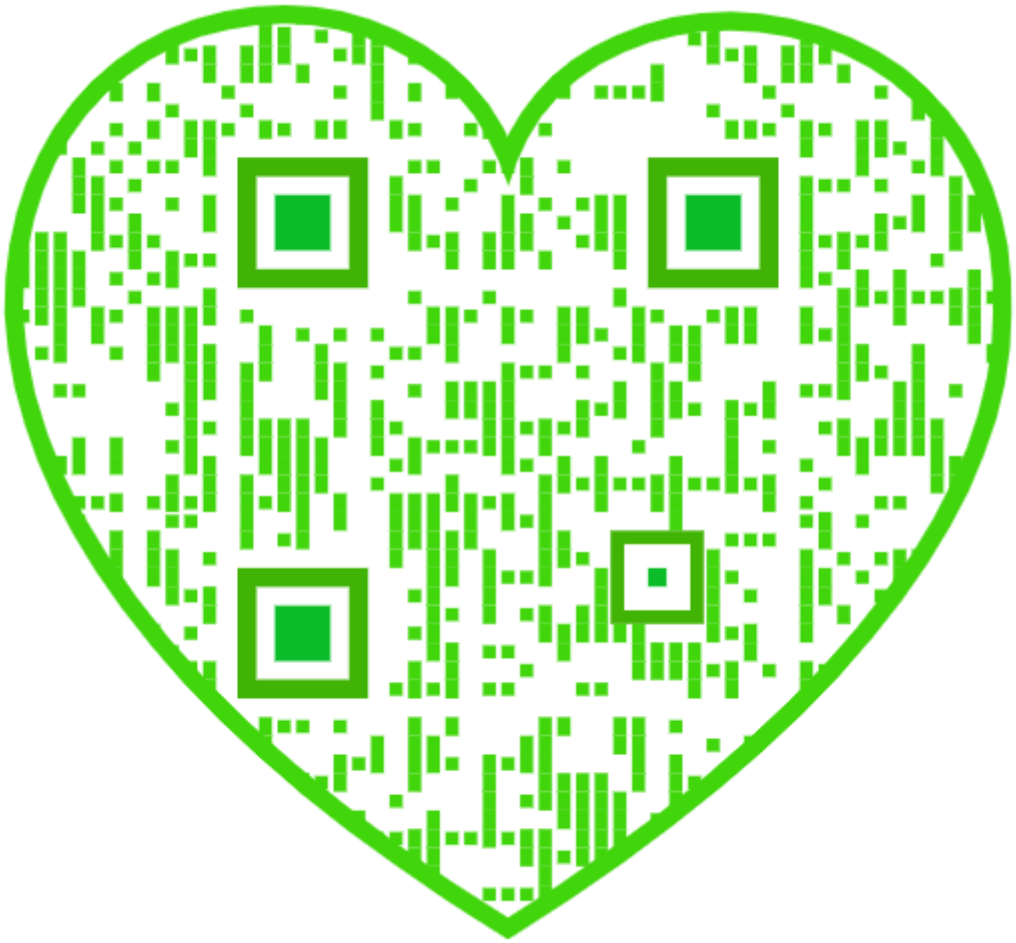

De wereld is een wonder - werd voltooid op de dag van de dood van Werumeus Buning.
Ik draag dit boek op aan deze dichterlijke grootmeester in de copieerlust des eeuwigen levens.
De tout mon coeur...

Loflied op de Nederlandse grens

Nederlanders zijn een vreemd soort landslieden; zij plegen niet hoog van zichzelf op te geven. Als men in een internationaal gezelschap reist, dan is het moment nooit ver waarop de diverse landslieden ongevraagd een lans gaan breken voor hun respectievelijke vaderland. De Fransman vijzelt zijn overleden democratie nog eens op, de Engelsman zijn Elizabeth, de Duitser zijn camera en de Italiaan zijn charme. Een Nederlander luistert en zwijgt beleefd.

Het was in zulk een internationaal gezelschap, waarin een ieder de schoonheid van zijn eigen land aanprees, dat een der aanwezigen vroeg wat ik als Nederlander dan wel het mooiste gedeelte van mijn land vond.

'De grens', zei ik.

'Als u uw land verlaat?' vroeg de ander met opgetrokken wenkbrauwen.

'En als ik er terugkeer', antwoordde ik.

Ik wil niet zeggen dat een Nederlander niet chauvinistisch is. Maar hij krijgt er in een internationaal gezelschap eenvoudig de kans niet toe. Als Nederlander is hij eenvoudig buiten mededinging. Iedere buitenlander in zulk een gezelschap die Nederland ooit bezocht, praat chauvinistischer over Nederland dan de Nederlander-zelf.

Dat heerlijke land waar men met de kerktorenspits onder water woont.

Waar tulpen uit de hoeden en siergras uit de klompen groeien.

Wij zijn zo charmant: wandelende bollenvelden.

Een sprookje in drie talen: want wij spreken Frans, Duits, Engels. En een modern sprookje ook nog: we drinken een zee leeg als het moet.

En netjes, mijn hemel, men kan er van de straat... ja wat kan men er niet van de straat... men kan erop slapen, men kan ervan eten, het enige wat men er niet van kan is: stof afnemen.

Als gij ooit in internationaal gezelschap reist, laat de grote landslieden elkaar dan de patriottische vliegen afvangen. Werp u niet

op als paladijn van de lage landen bij de zee. Ga niet bluffen. Want er komt klokvast een ogenblik waarop het gezelschap eenstemmig veel verbluffender dingen over uw vaderland gaat zeggen, dan gij ooit met goed fatsoen zou kunnen doen. Gij behoeft alleen maar wat af te remmen. Dan zijt gij, Nederlander, bij alle goede eigenschappen die u in de klompen geschoven worden, nog bescheiden ook.

In een groot deel van de wereld is Nederland een mythe. En als gij veel reist en daardoor genoodzaakt wordt Nederland van de andere zijde van de grens te zien - dan ontkomt men ook als Nederlander niet aan mythevorming.

Keert men dan weer terug op eigen bodem, dan moet men onvermijdelijk de mythe met de werkelijkheid confronteren. Het is dan verbazingwekkend hoeveel er van de mythe overeind blijft. Wij Nederlanders behoren ongetwijfeld tot de beste en braafste burgers ter wereld en de democratie zit ons langer in het bloed dan onze grote naburen. We hebben geen bedelaars en armenhuizen en nauwelijks een weeskind - dat wordt dan nog door een liefhebbende tweede moeder verdonkeremaand. Wij halen met gevaar voor eigen leven een hond of kat uit het water en een ezel en een stier zijn voor ons een lief of een braaf dier.

Wij genieten allen een mate van welvaart en vrijheid, waarom het leeuwedeel der aardbewoners ons alleen maar benijden kan. Wij zijn op aarde het land van de gulden middelmaat, want nergens ligt die gulden middelmaat zo hoog. Men kan deze uitdrukken in duizenden voorrechten: bakker aan de deur, gordijnen voor de ramen, bloemen in de vensterbank, vrijheid om iemand te zien of niet te zien - enfin, loop uw huis door en bekijk het.

Waarom gaan wij dan toch zo graag de grens over?

Ach, laat ons eerlijk zijn, het is natuurlijk een zegen, de democratie, en de vrijheid is het hoogste goed, maar hoe meer vrijheid er is voor iedereen, hoe minder vrijheid er is voor degene die eens iets anders wil dan de anderen.

Als een vrouw zich eens echt chique wil kleden en ze stapt zo maar ergens in Nederland in de autobus dan komt zij met blauwe plekken thuis. Of op z'n minst met haar handtasje vol beledigingen. Wat dacht u dat er met u gebeurde wanneer u als een echte

dichter met een Lafayette ging lopen? Of in een Trumanhemd? In Nederland mag veel - maar daar voorbij mag dan ook ineens niets meer of men wordt de dorpsidioot. Het is het onvermijdelijk gevolg van de gulden middelmaat van de vaderlandse democratie. Wie zal ontkennen dat het beter is een echte burger te zijn in Nederland dan een echte bedelaar in Spanje? Maar wij moeten dan ook stuk voor stuk onze tol betalen aan dit burgerschap. De vaderlandse jaloezie waakt er angstvallig voor dat wij de streep der middelmaat niet overtreden. Anders licht zij ons een been.

'Bedelaars benijden miljonairs niet', zegt Bertrand Russell. 'Zij zijn afgunstig op bedelaars, die meer ophalen dan zij. De gelijkschakelingsleer van democratie en socialisme heeft het strijdterrein der jaloezie grotelijks uitgebreid. Op het ogenblik is dit een groot kwaad, doch het is een kwaad, dat aanvaard moet worden om tot rechtvaardiger sociale verhoudingen te komen.'

Geen Nederlander loopt meer in vodden, lijdt honger of kou of is analfabeet. Noblesse oblige - luidt het gevleugelde woord. Doch niet alleen adeldom verplicht. Ook burgerdom. Zij verplicht ons plaats te nemen in Nederlands bonte dinsdagavondtrein. Men kan daar natuurlijk altijd zijn oren toestoppen.

En men kan, bij tijd en wijle, vluchten. En daarom vind ik - van welke kant ik het ook bezie - de Nederlandse grens het mooiste gedeelte van 's werelds mooiste land. Ik woon een uur gaans van haar af.

Aan deze kant bèn ik een dichter.
Aan de andere kant voel ik mij een dichter.
Steekt u mee over.
BERTUS AAFJES

Nederland

Herfstwandeling langs de Amstel

Amsterdam, october 1949

Zonder de Amstel zou Amsterdam niet bestaan. De Amstelstroom is de navelstreng, waardoor de hoofdstad van het land groot werd. In een grijs verleden ontlook er een vissersdorp als een vruchtbegin, daar waar eens de Amstel uitliep in het IJ. Het dorp groeide snel, nadat men een dam in de riviermond had aangebracht, het werd een dorp met een te groot hoofd, een stad in embryo.

Op zekere dag slaakte de burgerij een kreet van vreugde: Amstelredam had zijn stadsprivilegiën ontvangen en was geboren. Het was een mooi kind. Het groeide voorspoedig, als een boom. Grachtengordel na grachtengordel en omwalling na omwalling maakte de uitbreiding zichtbaar voor het oog.

Sinds lang is Amsterdam een volwassen stad en loopt het met zevenmijlslaarzen aan het hoofd der Nederlanden.

Maar één ding bleef door de eeuwen heen nagenoeg hetzelfde: de Amstel, de nederige oorsprong der stad. Ontelbare Amsterdammers begeven zich jaarlijks langs de Amstel buiten de stad: wandelaars, vissers, dromers en dichters. Zij treden daarbij in het voetspoor van de grootste zoon van Nederlands volk: Rembrandt. Rembrandt was een verwoed wandelaar, menige dag bracht hij schetsend of alleen maar kijkend aan de Amstel door. Daaraan dankt de mensheid een deel van de schoonste etsen, die er ter wereld bestaan.

Zij, die menen, dat het Amstelland aan Rembrandtieke grootsheid heeft ingeboet, doen er goed aan eens te overwegen, dat Rembrandt met zijn meesterlijke etsnaald als het ware het oneindige landschap rond Amsterdam voor ons geschapen heeft en dat wij zonder hem ziende blind waren.

Tussen het dichte lommergroen verrijzen drie oude herenhuizen, het restant van het grote lint van schone hofsteden, dat in de 18de eeuw de Amstel sierde. Drie buitens, door velen te weinig nog gezien, want:

> *‘Al te selden, Veel te selden, Sagh U Y en Aemstelstroom.’*

Een hemelse dag. Het begin van de herfst, de lente van de dood, is allerwege in aantocht. De reden waarom wij de tien kilometer lange afstand lopen is niet alleen, dat wandelen in de vrije natuur zo iets aangenaams is. Enige plekjes aan de Amstel moet gij tenminste één keer in uw leven met meer dan gewone aandacht bekeken hebben. Niet zo lang geleden was ook dit gedeelte vrije natuur en verrezen langs de glinsterende Amstel de magnifieke buitenhuizen der Hoogmogende Heren. Wij zullen er nog slechts drie aantreffen alvorens Ouderkerk te bereiken. De andere zijn als het ware door de drassige bodem van Amstelland verzwolgen.

Het verdwenen buitenhuis van de beminnelijke rederijker Spieghel ligt reeds lang achter ons. Ook het buitenhuis van de heer Blok, van wie Tysens in zijn ‘Hollands Arcadia’ in verzen met meer ijver dan gratie gewaagde:

> *De kunstbeminnaar* BLOK *vond hier zijn welbehagen,*
> *Als hij in eenzaamheid, bij zoele zomerdagen,*
> *Zich aan de stad onttrok, om hier de zoete rust*
> *Te vinden, als de dauw de frisse bloemen kust.*
> *Maar ach, hij zal geen vreugd meer op deez' plaats bekomen,*
> *De kunstbeminnaar is ons door de dood ontnomen;*
> *Zijn brave weduwe vindt nu nog haar vermaak*
> *In 't buitenleven...*

Niet alleen de kunstbeminnaar is ons inmiddels door de dood ontnomen, maar ook zijn brave weduwe, de Hoogmogenden der Staten en al wat hier met of zonder pracht of praal woonde en flaneerde, want de tijd kent geen genade.

De Omval zijn wij intussen ook reeds lang gepaseerd. Rembrandt herschiep de plek tot een juweel van een etsje. Vandaag de dag staat er een fabriek, waar eens Rembrandt's mateloze hemel zich boven wat molentjes en scheepjes verhief.

De Amstel springt met grote zwier voor onze voeten weg in het nog altijd Rembrandtieke landschap. Want laat u niet wijsmaken dat het landschap aanzienlijk aan zijn oude gratie heeft ingeboet, het is niet waar en de etsen van Rembrandt liggen hier links en rechts voor het oprapen. Men kan hier vrijwel nergens een blik

op het landschap slaan of men meent een van die etsen voor zijn ogen te zien herleven. Het is of de etsen er eerder waren dan het landschap, alsof de grote meester het machtige Amstelland eenmaal al etsend ontwierp.

Wat een prachtige dag. Dat kleine warme hartje van de Nederlandse zomer zit dit keer wat aan de verkeerde kant van 't jaar, het klopt nog volop al is het reeds herfst. Heel het groene Amstelland ligt bestoven met zonnegoud en de rivier slingert er zich blauw en fonkelend doorheen. Overal piepen boerderijtjes door het groen, dat niet helemaal maagdelijk meer is. De eerste klad van de herfst zit er al in. Grote boerenhofsteden staan verdronken in een goudgroen licht, dat door het opgepropt geboomte zeeft. Er is nog bijna nergens echt herfstbruin te bespeuren, het lover is nog overal aan de groene kant: geelgroen, goudgroen, bruingroen, citroengeelgroen. 'n Hooischuur puilt uit van hooigoud. Er staan wat verfrommelde paardenbloemen in de berm. De laatste. Populierveren maken 'n laantje van Hobbema. Naast een proper arbeidershuisje pronkt een bongerd vol groengele peren en rood aanlopende appelen. Achter het huisje waast een veldje met blauwe kool, dat naar koolwitjesrupsen ruikt. En voor het huisje in de kleine tuin barst een kanonnade van boerse dahlia's los.

Maar verlies al genietende van de natuur de veiligheid niet uit het oog. De weg langs de Amstel is maar smal en op gezette tijden snort een auto of vrachtwagen voorbij. Dan is het geraden om iets terzijde van de weg in de berm te treden. De steeds menigvuldiger wordende platgereden kikkers op 't wegdek manen ons onomwonden tot voorzichtigheid. Sommige reeds lang uitgedroogde exemplaren zijn tot ware anatomische spierbundelvoorbeelden voor de academie der Beeldende Kunst geworden. Andere van jongere datum geven een heel wat realistischer beeld van een recente aanrijding. Gevaarlijk voor voetgangers is het hier wel altijd geweest op deze smalle rijweg. Twee eeuwen geleden ratelden de karossen, met vier of zes paarden bespannen en een palfrenier achterop, al met evenveel verachting voor de dichter en de boer over de weg. ‘De stof vloog uit de grond en de poeder uit de pruiken’, zegt de tijdgenoot. En hij berijmt de situatie met heilige ernst als volgt:

Maak ruimte! Laten wij wat aan een zijde treden,
Om niet van deze koets te worden overreden
Hoe waardig snort ze, met vier rossen, ons voorbij
Haar radren dreigen elk, de lappen uit de pij
Te draaien, of een vlerk van 't lichaam af te scheiden!

De vlerk uit het vers zal echter wel menigmaal op de bok gezeten hebben. Tegenwoordig zit hij, soms als heer vermomd, achter het stuur.

En daar, in een grote wolk van groen, doemt het eerst van de drie overlevende buitens op. Maak u geen illusies. Het is voor een goed deel een prooi van de Duitsers geworden. De grote vensters zijn vol gaten. Amstelrust staat er op het fraaie ijzeren smeedhek. Een grote zwarte hond met gele gemene ogen komt, de bek opengesperd, op ons af. Dat belooft niet veel goeds. Terwille van onze eigen veiligheid kloppen wij op de deur van de tuinmanswoning. Een kleine gedrongen man doet open en beziet ons alsof wij zo juist ontsnapt zijn uit de strafgevangenis.

‘Ik wilde graag de tuin en het huis zien’, zeg ik.

‘Het is verboden’, zegt hij hard.

‘Door wie?’ vraag ik. ‘Door de gemeente?’

‘Door mij, ben je nou tevreden?’

En meteen schiet zijn hoofd uit als voor een stoot en met zijn ogen vuurt hij de hond aan. Wij laten ons geen tweede keer waarschuwen en zijn reeds weer door het hek verdwenen. Wat ons betreft kan men de naam Amstelrust gevoeglijk veranderen in Amstelvloek, want sinds het soldatenvolk hier huishield ligt er een zware doem op het herenhuis, dat in steeds groter verval geraakt. De tuin is in een wanhopige toestand en begint op een oerwoud te lijken.

Men denkt niet zonder vermaak aan onze dichter Tijsens, die hier ook een buitenhuis niet met de pen benaderen kon om het te beschrijven in zijn ‘Hollands Arcadia’, wijl de haag er voor te hoog was. Wat deed hij toen? Hij zette er de pas in en belandde even later bij het Oude Kalfje:

Maar wijl mij 't inzien door de heining wordt benomen,
Tracht ik wat verderop een rustplaats te bekomen,
Daar 't nederig Kalfje mij in zijne schaduw noodt
Hier word ik weer verkwikt door Ceres' smakelijk brood,
En 't aangename sap van Bacchus' muscadellen,
Die bij de zomertijd door zon en regen zwellen.

Het zijn niet Ceres' smakelijk brood, noch Bacchus' muscadellen, waaraan men zich tegoed doet. Wij hebben de eenvoudige kop koffie van 'n onbekende negergod voor lief genomen en zitten in de gouden middag, die steeds stralender wordt. Er roeit en toetert van alles voorbij op de rivier. Een kleurige sleepboot trekt luid mopperende drie ijzeren schuiten door het water. Het roeibootje, dat gemeerd ligt aan de steiger van de boerderij aan de overkant, raakt er van in de olie, stampt en slingert en vliegt bijna op de wallekant. Skifs en wherries met kleurige roeiers en roeisters komen voorbij, aangevuurd door een spreektrompet, die een taal uitbraakt als een Oosterse ezeldrijver. Gehoorzaam, gelijktijdig en met een zuchtje gaan de vele riemen door het water. Slaafs bukken de figuurtjes en trekken weer recht. Het geschiedt alles met een overgrote ernst, die van de wal af gezien aandoet als een operette. Wat wij node missen in het water zijn de blanke zeventiende-eeuwse zeemeerminnen. Die zijn sinds lang door de puriteinse boeren aan de hooivork gestoken en uitgeroeid. Zo gaat het met alle romantische wezens. Doch met enige goede wil herkent men de zeemeerminnen nog terug in de rap voorbijroeiende meisjes-studenten, al hebben zij haar staart ingeruild voor een paar volmaakt duidelijke benen.

De kop koffie is leeg, maar niet voor de mussen. Die zijn in hele zwermen op het tafelblad neergestreken en trachten iets van de suiker op de bodem van het kopje te bemachtigen. Nergens zijn ze zo brutaal als in het Oude Kalfje. Men kan ze daar met de hand pakken.

Wist gij, Amsterdammer, dat uw grootvader en overgrootvader reeds hand in hand met uw grootmoeder en overgrootmoeder in dit Oude Kalfje zaten? Ieder verliefd hart uit vervlogen eeuwen zocht er lafenis en rust. En kreeg men het niet van de lippen van de liefste, dan bracht de voorbijstromende Amstel althans enige

verkwikking. In 1616 stond het Oude Kalfje er reeds. Maar eerst rond 1700 werd het een eethuis. Twee studenten, uitgehongerd van het nietsdoen, slopen de wei binnen, slachtten er een kalf, kleedden het in herenkleding en keerden als drie onherkenbare kalveren naar de herberg weer. Zo smokkelden zij het echte kalf binnen, braadden het in het geheim in de keuken en stilden hun honger. Bij de lucht van het gebraden vlees ging de herbergier een licht op en dat licht straalt heden ten dage nog onverminderd in het eethuis ‘Het Oude Kalfje’.

Ginds in het blauwwazige verschiet wacht het tweede der drie nog resterende herenhuizen, dat naar de naam Wester-Amstel luistert. Twee rustige tuinlieden harken paden aan en op ons verzoek de tuin te mogen bezichtigen, knikken zij met het hoofd toestemmend. Over het grintpad dribbelt een hele schare gigakkende ganzen voor ons uit en verdwijnt in het groen. Het buiten zelf is niet zo majestueus als men wel verwachten zou. Maar het is uiterst romantisch en men voelt er zich meteen voor jaren thuis. Dickens zou er met graagte de Kerstdagen hebben doorgebracht bij hulst, kwinkslagen en warme punch.

Het is of de herfst zich hier beter thuis voelt. De bladhanden van de kastanjes dorren en worden knekelhanden. Onder de kastanjelaren ligt de grond bezaaid met bolsters en glanzende vruchten. Al voortschuifelende tussen de herfstbladeren jaagt men ontelbare vogels op uit hun rust. Vooral kraaien. Zij fladderen met krassend geluid op uit de boom en vliegen als een handvol roet tegen de blauwe hemel aan. Een merel duikelt door het dorre lover en stottert plotseling de hemel vol klank. 't Wemelt van houtduiven.

In het park lijken alle slingerpaden op elkander. En telkens komt ge weer uit op 't vijvertje vol kroos. De bomen staan hier zo dicht dat huis noch hek te ontdekken is. Een onwezenlijk blauwe hortensia verspert de weg. Zij is bijna Vermeer-blauw. Over blauw gesproken: het bos is beroemd om zijn kolonie blauwe reigers. Maar ik zie er niet een. Wel een, die langs de weg dood in het riet drijft. Hij dobbert op de golfslag, telkens schieten zijn beide stijve poten op uit het water.

De eenvoudige huisjes blijven steeds even fraai: blauwe schuur, Zaansgroene gevel, rood pannendak. Het romantische dakvenster

staat open in de zon. De hoek van een ledikant is zichtbaar. Wie zou niet op zo'n dakkamertje willen overnachten, terwijl het ganse landschap rond hem ruist en zucht. Of heb alleen ik maar zulk een zwak voor zulke dakvenstertjes, omdat ik een deel van de nachten mijner jeugd achter zulk een venstertje en Zaansgroen geveltje doorbracht.

Dat was in de Zaanstreek. Voor het slapen gaan hoorde men als kind dan in de halfslaap nog al de bedrijvige geluiden van de late avond: het hameren in de smidse, het geklop op de scheepswerf. Maar het schoonste geluid was dat van het strijkje, beneden in de kamer. Als dat inzette, kroop ik uit mijn bed en lichtte voorzichtig het luik op, waardoor ik in de kamer kon zien. Ik keek neer op een hoofd vol krullen en twee vrouwenhanden, die dansten over de toetsen. En op een mannenhoofd gebogen over een viool en een strijkstok, die telkens hoger kwam alsof hij mij door het luikje terug wilde duwen. De kamer hing dan vol muziek van Schubert of Mozart. Radio in de huiskamer bestond toen nog niet. Men maakte nog zelf muziek. De tijd der landelijke dakvenstertjes is reeds lang voorbij, maar hier, langs de Amstel kan men er zijn hart nog aan op halen. Zij staan open boven drie of vijf keurig gesnoeide lindebomen. Nog een flinke Westerstorm, een hap hagel en een bui regen en de hoge haag is ontbladerd en ziet er uit als ijzeren smeedwerk. Bijna als het prachtige smeedijzeren hek waarvoor wij nu staan en dat aan een van Nederlands schoonste buitens toebehoort: Oostermeer.

Achter de statige hofstede Oostermeer strekt zich een der prachtigste tuinen van Nederland uit. De tuin is een waar park en heeft nog geheel het romantische aanzien van eeuwen geleden behouden. Het groen van gazon en geboomte wordt overal onderbroken door blanke beeldgroepen. Een stenen god - Zeus zelf misschien wel - tilt een vrolijke nimf hoog in zijn armen tegen het azuur. Een kind met satervoetjes dartelt rond hen heen. Aan een groene vijver vol riet en lis zit een blanke denker, een jonge stroomgod, met lange lokken. Grote stenen vazen staan harmonieus in het groen. Men ziet twee charmante groepjes spelende kinderen. Een knaapje met een Hermeshoed biedt een meisje een muntstuk aan. Bij het andere stenen groepje gaat het minder commercieel toe. Amor schenkt Psyche een tuiltje sinaasappelen

met bananen omkranst. Tussen de bemoste plavuizen bloeien de bosviooltjes nog kwistig. Over de hele tuin hangt een late rozenlucht, die zich vermengd heeft met de geur van water en grond. Al is de dag stralend en staat de zon hoog, toch vermag zij de glinsterende dauwdruppen niet meer van de rozen weg te kussen.

Op een bank gezeten bewonderen wij vanuit de tuin de achterkant van het fraaie herenhuis. Ineens is het of er geen twee eeuwen zijn voorbij gegaan. Door een der twee grote ruiten kijkt een scherp profiel, geheel omlokt door een zilveren pruik, naar buiten. Mijnheer de Bewindhebber ziet er uit als een Franse vorst; hij heeft zich zojuist door zijn lakei in het poederhok laten poederen en is blij dat hij weer fris en vrij kan ademen. Want het poederen in die dagen was een hele ceremonie. Mijnheer zette daarvoor een lange, in een punt toelopende koker voor zijn gezicht. Aan het einde van dat 18de eeuwse gasmasker zat een luchtgat waardoor hij ademhalen kon, zolang de lakei met een spuit de wolken zilveren poeder op zijn pruik spoot. Nu kijkt mijnheer de Bewindhebber opgelucht door de ruit en staart naar de rozen. Hij overweegt of hij er nog een pruik bij zal kopen, hij heeft er slechts vier en een daarvan verliest haar witte glans. Bovendien heeft hij tot zijn grote ergernis bemerkt dat er enkele paardenharen in de pruik verwerkt zitten.

Het scherpe 18de eeuwse profiel is ineens weer uit de ruit verdwenen en er blijft niet meer over dan het zeegroene glas. Het wordt tijd om ook hier de benen te nemen. Anders zouden wij geheel met onze fantasie in de 18de eeuw verdwalen. Een tijd dat de dichters de melkmeid nog ‘de Landvrouwe’ noemden en de tekenaar haar afbeeldde in zulk een lang gewaad alsof zij met haar melkemmers in een avondjapon op weg naar een bal was. Haar spittende en zaaiende vader, de boer, liep er bij in een rok met slippen.

Van Oostermeer naar Ouderkerk is maar een paar stappen. Waar anders zouden wij ons in Ouderkerk neerzetten dan in een der fraaiste herbergen van ons land, de ‘Paardenburg’, met zijn gulle wandschilderingen uit de vorige eeuw: muren vol ijsgezichten, grapjes en romantiek. Bij de koffie peinzen wij hoe wij langs de Amstel op waardige wijze kunnen terugkeren. En dan herinneren

wij ons dat er een veeboot vaart vanuit Uithoorn aan het begin van de Amstelstroom, die het slachtvee vroeg in de morgen ophaalt van de boerderijen langs de Amstel om het naar het Amsterdamse abattoir te brengen. Even later hebben wij de schipper aan de telefoon.

‘Neen’ zegt hij, ‘personen vervoeren wij niet, alleen vee.’

‘Wat kost de reis voor een rund?’

‘Drie gulden’, antwoordt de stem.

‘En een varken?’

‘Twee gulden’, is het antwoord.

‘Dan gaan wij mee als varken’, besluiten wij.

‘Zoals u verkiest mijnheer.’

Uithoorn. Vijf uur. Nachtelijk duister. In de dichte mist zoeken wij naar de boot. Een donkere romp ligt onbeweeglijk langs de wallekant. Aan het dek - als een schildwacht - doemt twee maal groter dan hij in werkelijkheid is het silhouet van de kapitein op. Bij nadere kennismaking blijkt hij inderdaad een ware Hercules-gestalte te bezitten. Ook zijn broers die ten getale van vier uit de mist opduiken, hebben stuk voor stuk de gestalten van athleten. Met deze lieden is het kwaad gekscheren. Ze aaien u met één hand overdek.

Maar na een nog wat nadere kennismaking blijken zij de goedmoedigheid en de Amstellandse bonhomie zelve te zijn. Zij zitten evenvol kwinkslagen als spierkracht.

Er wordt een doolhof van hekjes op de kade neergezet en daar nadert een wolk schapen in de mist. De eerste lading. Na wat vieren en vijven hebben de gebroeders een schaap tussen de hekken gedreven. De rest volgt vanzelf. Het ijzeren hek begint te daveren onder de stap van hun stijve poten. Even later staat de kudde gelaten achter een schot, de koppen dicht bijeen, in afwachting van de naderende slachtbank. De boot vaart reeds. Bij tijd en wijle verscheurt een toeter met hels kabaal de mistige morgenstilte om de boeren te waarschuwen dat de veeboot in aantocht is. Telkens weer moet de boot aanleggen, nu weer om een paar schapen in te nemen, dan weer om een koe in te laden. Ook de pasgeboren stiertjes gaan bijna zonder uitzondering mee naar het abattoir. Men mag niet van geluk spreken als men in de koeienwereld als man

geboren is. Dan is na enkele levensblije dagen op huppelende poten het levenslied uit.

De boot ligt weer aan wal. Er moet een koe mee. In de mist ziet zij er groot en gevaarlijk uit als een geduchte bison. Zij is onwillig, zij wil niet op de boot. Maar de mannen met hun Herculesfiguur wringen haar worstelende aan dek. Daar zakt zij dreunend door de knieën. ‘Pokken in de poten’, zegt een van hen. Even later is het een kruiwagen die door de mist nadert. Er ligt een jonge stier van nog maar vier dagen tussen de planken. Het mooie beestje is stervende. ‘Als hij het niet haalt tot Amsterdam, gooi hem dan maar in Ouderkerk aan wal op het abattoir daar!’ zegt de boer ten afscheid. De kruiwagen wordt op het dek omgekeerd en het jonge beestje valt als een warwinkel van poten, kop en staart tegen de ijzeren reling. Daar blijft het hijgende liggen. Kleine witte wolkjes dampen op uit zijn open neusgaten. Het beestje kijkt met grote violette ogen in de ruimte. Het staart rond zich heen alsof het sterft van verdriet. Steeds maar groter en angstiger worden zijn ogen als wonderlijke grote viooltjes. Zijn bek mummelt om zijn moeder. Maar de stad kent geen pardon. De stad moet eten. De stad vraagt vlees.

Het daagt. De meeuwen flitsen door de nevel als geestverschijningen. Het riet langs de oevers doemt roestig uit al die grijsheid op. In Ouderkerk legt de boot even aan om het stervende beestje uit te laden. Het wordt in een kruiwagen gegooid en weggereden in de mist. Luid toeterende vaart de boot verder door een onwezenlijke wereld. Vee doemt op aan de oevers, wordt ingeladen en schikt zich gelaten in zijn lot. De boeg van de boot snijdt door troepen eenden en waterhoentjes.

En plotseling waait de wereld open. Het is of de nevel zichzelve uitwist en voor onze ogen verrijst Amsterdam. Eer wij het goed en wel beseffen zijn we de Willibrorduskerk gepasseerd en stomen wij door onder de fijne tekening van de Magere Brug. Door een cordon van oude gevels glijdt de veeboot de binnenstad in en zwenkt af naar het IJ. Voor het West-Indische Huis willen wij van boord.

‘Hoeveel is het ook weer voor een varken?’ vragen wij de gebroeders. ‘Niets’ zeggen ze en we nemen afscheid als vrienden.

De boot spoedt zich voort door het IJ. Wij wuiven elkaar vaarwel

en spoeden ons dan naar een volkskoffiehuis. ‘In de Kajuit’ heet het. En als ik daar zit, warm en met in mijn hand een kop koffie, zou ik willen zweren dat de hele tocht een geestesverschijning was, als ik niet zo diep in de doodsbedroefde violette ogen van het stervende stiertje gekeken had.

Op het wonderlijkste dak van de wereld

's-Hertogenbosch, september 1949

Als ge weten wilt wanneer de gothiek ontstond, dan moet ge een encyclopaedie opslaan. Daar vindt ge het dan met waarschijnlijkheid aangegeven. Voor die tijd leefde echter de gothiek reeds gelijk ieder levend wezen, als embryo. Maar plotseling is de bodem van West-Europa rijp, het is of hij gaat gisten en golven en overal baart hij gothische kathedralen. Uit de gemeenschappelijke inspanning van een heel stadje verrijst de eeuwige kathedraal. Het is de discusworp van een gehele bevolking naar de hemel.

De gothische kathedraal is het gevolg van een hemelse epidemie. Dezelfde epidemie, die eens de bouwers van de toren van Babel tot een delirium bracht. Die de oude Egyptenaren een wig in het heelal deed drijven in de vorm van een pyramide. Groter bouwers dan de Egyptenaren heeft de wereld nooit gekend. De pyramide van Cheops kan men als een stolp over de Sint Jan zetten. De Notre Dame van Parijs vindt alleen al plaats in de zuilenhal - een gering onderdeel - van het tempelcomplex van Karnak.

Maar wat de gothiek uniek maakt is haar verrukkelijke ijlheid. Alle bouwvormen uit grote cultuurtijdperken hebben een wonderlijke correspondentie met oervormen in de natuur. Moskeeën, boeddhatempels, men vindt ze terug in schelpen en horens aan het strand van de Rode Zee. Het is of in de gothiek de monstervarens en grassen herleven van voor de ijstijd, toen de oer-natuur zelf er als één grote kathedraal moet hebben uit gezien.

In de veertiende eeuw slaat de hemelse epidemie over naar 's-Hertogenbosch. De kathedraal van Amiens zendt, als een geweldige dovenetel, een ondergrondse wortelstok naar het Brabantse stadje en op een morgen steekt een eerste gothisch begin zijn kopje op in het plan van de oude kerk. De gothische plant grijpt snel om zich heen, woekert alles wat oud is weg en wint het hele veld. Als een prachtige nieuwe bloem verrijst de Sint Jans kathedraal ten hemel.

's-Hertogenbosch was maar een klein vestingstadje. Volgens mo-

derne begrippen had het slechts een handjevol mensen. De Bossche kathedraal is de som van de gezamenlijke inspanning dier mensen van geslacht op geslacht. Wie haar heden ten dage bezoekt voelt zich verdwaald in een stuk versteende oernatuur. Het is een Civitas Dei van steen. Wie er binnen treedt voelt zich ten hemel varen. De slanke pijlers trekken hem omhoog, het gothisch middenschip trekt hem aan als een magneet. Dit anonieme heelal zuigt alle individualiteit uit de beschouwer en maakt hem tot een kleine wereldburger tussen hemel en aarde. Hij staat nog slechts anoniem in een der schoonste bouwwerken die Nederland bezit.

Mijn moeder was een Dungense. Zouden de voorwerpen een iets grotere schaduw rond zich werpen, dan was zij geboren in de schaduw van de Sint-Janskathedraal. Nu zocht ik als kind, kijkend door de ruiten van het blanke Dungense huisje, waarin mijn grootmoeder aan de voet van een oude molen woonde, tevergeefs naar het silhouet van de grote kathedraal.

Eerst op de vele wandelingen, tijdens de lange zomervacantie, ontdekte ik hem vanaf de wegen, die zich slingerden door het Meyereise groen, de gelende korenvelden en de hoge rijen peppels. Liep men over de Pettelaarseweg naar Den Bosch toe, dan sprong hij bij de bochten van de weg telkens veerkrachtiger op uit de blauwe horizon. Hij leek dan een grote, eenzame vogel, die stil en onbeweeglijk zat te broeden op een nest van boomgroen en kleine huizendaken. Naarmate men de stad naderde veranderde de reusachtige vogel in een kathedraal. En ook deze verdween ineens spoorloos, opgeslokt door de huizen van de stad.

Was de Sint Jan eenmaal weggevaagd door de eerste huizen en straatjes van Den Bosch, dan was het voor mij, als kind, een hele opgave hem weer te vinden. Ik vroeg nu hier, dan daar, ik dwaalde door straten vol herenhuizen en steegjes vol roomgele gevels, tot plotseling, met een schok, alle moeite werd beloond: als een geweldige, onoverzichtelijke stormloop op de hemel doemde de kathedraal met al zijn springlevende heiligen daar vlak voor mij op. De gothische bogen klauterden om het snelst omhoog, de luchtbogen spoten hun omgekeerde watervallen van steen hemelwaarts, de ontelbare pinakels staken hun gothische vuurwerk af in het wazige hemelsblauw. Ik was met mijn fantasie gans en al

verdwaald geraakt in een bloeiend woud van steen, een oerwoud van in bloei staande stenen kastanjelaren, waaruit ongetelde blanke beelden als bloesemkaarsen omhoog rezen.

Ik kon dan uren rond de Sint-Janskathedraal dwalen. Ik ontdekte altijd iets nieuws in dat geweldige sprookjes woud; als grillige vogelnestjes zaten vreemde monniks- en monsterfiguurtjes genesteld onder de voetstukken der heiligenbeelden, uit onverwachte gaten en spelonken zag men duivels en demonen een gezicht trekken en al die kleine vondsten waren zeker zo dankbaar als het bezichtigen van de grote, grimmige erwtenman, die zijn potje met alledaagse kost aan de muur omvertrapte. Doch boven dit alles uit rees iets nog veel geheimzinnigers, omdat het zo geheel onbereikbaar was. Het waren de ontelbare figuurtjes, die daar hoog in de vrije hemel op de luchtbogen zaten. De grote mensen wezen hen elkaar aan, maar ook zij konden hen niet van de begane grond onderscheiden. Zij zeiden, dat het wel de middeleeuwse steenhouwers zelf zouden zijn, die elkander uit speelsheid daar hoog in het hemelruim vereeuwigd hadden. ‘Maar er zitten duivels tussen ook’, zei de een. ‘En heksen’, zei de ander. En waarlijk, het leek of de luchtbogen reusachtige stenen bezemstelen waren waarop gehele rijen heksen achter elkaar ten hemel voeren. Het was te hoog om ook maar één figuurtje nauwkeurig te kunnen onderscheiden. Ik kon er met mijn kinderogen nauwelijks bij.

Moe van het turen in de hemel liep ik dan later bij mijn oom aan op het Hinthamereind. Hij was metselaar geweest, hij had nog meegedaan aan de restauratie van de grote Sint-Janstoren. Een jammerlijke restauratie overigens, die de fraaie toren aan vier zijden in een platvloerse bakstenen straatweg herschiep. Hij wist veel te vertellen, heel veel, maar al dat gewriemel op de luchtbogen had ook hij nimmer van dichtbij gezien. Van hem leerde ik de historie van de erwtenman en de historie van de schoenlapper, die zijn kind doodsloeg, omdat het aan de bouwmeesters het geheim van de ossenhuiden verried.

En dan wist hij nog iets wat geen ander wist. Hij had nog de man gekend, die door het oog van God gekeken had. Het oog van God, dat groot en majesteitelijk was aangebracht in de hoge koepel van de kerk...

En nu, meer dan twintig jaar later, dwalend over het grastapijt

rond de Sint Jan, heb ik, toen ik over de madelieven langs de bouwloodsen der gezellen liep, de stoute schoenen aangetrokken en naar hun meester, de opzichter gevraagd. Het bleek een beminnelijk man, en hij was bereid mij op het wonderlijkste dak van de wereld te brengen.

Sinds bijna een eeuw wordt de Sint Jan gerestaureerd en er stonden steigers langs zijn hoge flank. Langs zulk een steiger klommen wij zigzag tegen de kerk omhoog. Om van daar over het eerste dak, door een binnentrap naar het tweede te klauteren. Is men op dit tweede dak aangeland, dan behoeft men slechts door de met lood bedekte goot te wandelen, een blik te slaan door de grote openingen van de gothische ballustrade en men kijkt recht neer op de middeleeuwse figuurtjes, die aan uw voet op de luchtbogen ten hemel rijden. Op iedere luchtboog zit er een zestal. Zij wisselen elkaar af in een dolle overmoed: muzikanten, drinkebroers, narren, duivels, fabeldieren en werklieden.

Daar staan wij voor de eerste luchtboog. Als men zijn voeten in het open ornament van de ballustrade zet, zich aan de rand optrekt en over de ballustrade leunt, kijkt men zes allerwonderlijkste middeleeuwse kereltjes recht in het gezicht. Voorop zit een fluitblazer in een pij. Op zijn hoofd draagt hij een narrenkap met kattenoren. Dan volgt een violist met lang haar. Achter dit muzikale tweetal zitten vier kereltjes op de boog, die bij de bouw van de kathedraal zelf betrokken zijn geweest. Eerst een metselaar, die natuurgetrouw bezig is een stukje muur bovenop de luchtboog te metselen. Achter hem zit een schilder, zijn palet vol verf en groen mos. Daarachter zit de man met de maatstok in de handen en achter deze zit in een monnikspij, de kap over het hoofd, de architect. Hij brengt met een instrument figuren aan op een blad, dat hij op zijn knieën houdt. Het mos is er dik overheen gewoekerd, maar hij kijkt er aandachtig en gelovig op neer, alsof hij door mos heen kan kijken.

Stuk voor stuk zijn het voortreffelijke beelden. De mannen klemmen de luchtboog tussen hun knieën, zij hebben hun voeten achter zich opgetrokken om zich schrap te zetten. Zij zijn niet van zins zich door weer of wind van hun levensgevaarlijke zitplaats te laten wegblazen.

Lopen wij iets verder en hijsen wij ons wederom over de ballustrade, dan zien wij ineens zes luchtbogen tegelijk achter elkaar, bezet door een grillige wereld van de meest vreemdsoortige wezens. Tussen gewone mensenkinderen en muzikanten zit een moederaap haar jong te vlooien. Met de grootste zorg klauwt zij het kleintje over de kop. Een baarlijke droes met open bek zit huilend als een jankende hond gedraaid en gekronkeld op de boog. Een tweede duivel of hellehond knaagt met grote smaak op een bot. Een derde steekt een drietand in de hemel en een vierde houdt een boek in zijn klauwen vol spitse nagels, maar lezen doet hij niet. Hij trekt een gezicht als een balorig kind, dat met twee pinken zijn mondhoeken zo wijd mogelijk uit elkaar trekt en terzelfder tijd met beide duimen zijn ooghoeken omlaag. Een kinds en bloederig gezicht.

Tussen al deze duivelarijen zitten gewone stervelingen, alsof hun, zo dicht bij de hemel, niets gebeuren kan. Muzikanten slaan lachend op cymbel en trommel. Drinkebroers legen hun beker tot de laatste druppel. Soms zit er een ventje diep te peinzen, zijn denkzwaar hoofd met de hand stuttend. Zijn kameraad, die vlak voor hem zit, kijkt eens naar beneden, om te zien hoe diep het wel is, als hij vallen mocht. Voorzichtigheidshalve grijpt hij de luchtboog vast met zijn hand. En dan zit er nog een mannetje tussen, die de goden met geweld tarten wil. Hij zit nonchalant, beide benen bengelend langs een kant van de luchtboog. Hij vermag zijn evenwicht maar nauwelijks te bewaren, en als men hem ziet, deze waaghals, wordt men op slag luchtziek.

Wij wandelen luchtboog na luchtboog voorbij en telkens worden wij opnieuw verrast door de wonderlijke wereld, die er op woont. Er is een hele luchtboog vol kennelijke gierigaards. Zij zitten geld te tellen met inhalige gezichten, maar de tijd heeft de inhoud van hun buidels overwoekerd met geel en groen mos.

Eén van hen wordt midden in zijn bedrijf getroffen door de dood. Hij brengt zijn hand nog omhoog, hij slaat al achterover en in die houding werd hij voorgoed vastgelegd. Hij zal nooit geheel achterover slaan en daar beneden te pletter vallen. Maar de hagel slaat hem 's winters in het gezicht en de regen stort neer op zijn omhooggeheven borst. En de dikke woeker van een laag mos hebben dat gezicht pokdalig en de borst grauw behaard gemaakt.

Denk niet, dat al deze bijna levensgrote figuren zich daar op hun luchtbogen eenzaam gevoelen. Sommige praten en gesticuleren tegen elkander, zij maken half omgekeerd een handgebaar naar hun achterbuurman, andere lachen in zichzelf, weer andere zitten voor eeuwig in gepeins verzonken. Fabeldieren zitten op het dak te fabelen, een soort lepelaar steekt zijn snavel in een kruik met lange hals en nuttigt op deze wonderlijke wijze zijn maaltje. Het maal, dat een van de kereltjes met een lepel uit een potje tracht te scheppen is niet minder wonderlijk. Eens zaten er bonen met spek in de pot, maar de tijd heeft er zulk een laag mos overheen gezaaid, dat het ventje goedschiks of kwaadschiks vegetariër is moeten worden.

Wij vragen ons af of deze zo wonderlijk samengestelde bevolking, hier hoog in de Bossche hemel, een diepere zin heeft. Wat doet deze fantastische wereld hier boven op het middeleeuwse godshuis? De spotter, de braker, de drinkebroer, de pelikaan, Samson, de drie koningen en David, de vlooiende moederaap en de beer, die een bijenkorf leegsmult - welke idee brengt hen op deze luchtbogen te zamen? Wij zijn niet de eersten, die er ons hoofd over breken. De historicus J.C.A. Hezenmans bijvoorbeeld, ziet in deze bonte wereld gedeeltelijk een leger van aanvallers, die het huis Gods bestormen, gedeeltelijk (aan de zuidkant) een leger van rechtvaardigen, onder wie Melchisedech, David, Salomon, Samson en de drie koningen, die naar het Huis des Heren opklimmen.

‘Het leger der aanvallers’, zegt hij, ‘zijn gedrochten, dwergen, harpijen en ook mensen, maar mensen overgegeven aan brooddronkenheid en overdaad, die op het geluid van trommelen en pijpen tegen het huis des Heren ten strijde trekken. Ieder der schraagbogen draagt zes hunner, aangevoerd door een muziekspeler of trommelaar, door een zwijn of een ander dier. Men vindt er narren onder in vol gewaad, gulzigaards met de wijnkruik aan de lippen of de vleespot voor zich, gierigaards, die aan beenderen knagen, zinnelijken, afgebeeld, zoals de middeleeuwen zulks gewoon waren, door de honing rovende beer, raven, hydra's, heidenen, Turken.’

Dr. Smits daarentegen bestrijdt deze mening en wijst de aanval-

lers beslist af. Hij meent, dat door deze omhoog rijdende beeldjes de gehele mensheid vertegenwoordigd is.

Ik geloof, dat deze laatste oplossing juist is. De groteske wereld, die wij hier op het dak rond ons zien, vertegenwoordigt zo ongeveer de gehele fantasiewereld der middeleeuwse bouwmeesters en beeldhouwers. De kathedraal zelf werd volgens de strengste voorschriften en coden gebouwd. Men ging daarbij geen haarbreed van de gothische en religieuze voorschriften af. De bouw zelf was zo duidelijk en onverzettelijk als een dogma. Dat dogma werd staande gehouden door de steun der luchtbogen. Op luchtbogen pleegde men slechts een eenvoudig ornament te zetten, een opgekruld koolblad, dat men aan vrijwel iedere kathedraal ziet. En nu ineens kruipt er op de Sint Jan een hele wereld van nieuwe, verse wezens uit die kool. Daar moet een speelziek brein achter gezeten hebben.

Een der beeldhouwers zal op een middag in de keet het idee voor het eerst geopperd hebben: ‘De luchtbogen zijn zo hoog. Niemand, die vanaf de begane grond ziet wat er op zit. Waarom al die koolbladeren op het dak? Het dak is van ons. We zetten elkaar op het dak!’ En hij begon in plaats van de alledaagse kool, de architect zittend op de luchtboog uit te hakken. Die zag het product en gaf zich gewonnen.

Is er toen een schema gemaakt? Misschien. Het doet weinig ter zake. Na verloop van tijd zat de heel bizarre middeleeuwse geesteswereld van deze kunstenaars op het dak en reed ten hemel. De één was getroffen door een creatie uit een wagenspel. De ander dacht aan carnaval. Een derde zette een fabel om in steen. Een vierde nam de beruchte gierigaards van het middeleeuwse stadje tot onderwerp. Zij zouden toch nooit komen kijken, zo hoog, en er schande van spreken.

En zo zit inderdaad de gehele mensheid op het dak, zoals die voor de middeleeuwse Bosschenaar leefde. En daar doorheen alles wat hij maar vinden kon, zover zijn fantasie reikte. En dit alles stoorde zich niet in het minst aan het dogma van de kathedraal. Het zat zo ver weg, het leefde zo in hoger sferen, dat niemand, die met twee benen op de grond stond, het ooit te zien kreeg.

Doch wij zeggen het dak vaarwel. Wij willen nog hogerop. Want

in het midden van het dak staat de grote middeleeuwse koepel, die wij beklimmen gaan. Wij passeren een houten deurtje en staan ineens te midden van grote, bultige gewelven. Wij klauteren langs de kinkhoorn van een trap; het tocht er, de luchtstroom zuigt ons bijna naar buiten door de grote luchtspleten; daar diep aan onze voeten ligt de stad, zo klein, alsof men haar in een oesterschelp zou kunnen vangen. En ineens belanden wij op een houten vliering, die overkoepeld wordt door het koepeldak. Het is er stil, er gonst alleen een mug. Er ligt een dikke laag stof over de balken.

'Daar in het midden zit het oog Gods, dat ge vanuit de kerk aan de zoldering van de koepel ziet', zegt de opzichter van de Sint Jan. En ineens herinner ik mij het verhaal van mijn oom, de metselaar aan de Sint-Janstoren. Het verhaal van de man, die door het oog van God in de Sint Jan keek.

'Is het mogelijk om bij het oog te komen?' vraag ik.

'Ja', zegt de opzichter aarzelend. 'Maar het is niet ongevaarlijk. Je moet over de zware dwarsbalken naar het midden kruipen en pas op, in het midden is een groot gat. Daarvoor zit het oog Gods bevestigd. Het is van papier.'

Behoedzaam schuifel ik naar het midden tot bij het gat. En waarachtig, midden in de achterkant van het papieren oog, zit een gaatje, ter grootte van een rijksdaalder. Ik ga liggen op de dwarsbalk en schuif mij zo ver naar voren als mogelijk is en plotseling kijk ik duizelig en luchtziek door het gaatje in een geweldig gothisch ravijn. Het is zó diep en het perspectief is zó vertrokken, dat de vier hoge middenpijlers niet meer recht naar beneden schieten, maar naar elkaar toe staan als vier x-benen. Er lopen wat mensen door het middenschip als zoekgeraakte mieren. De kerkstoelen en banken zijn punten en streepjes geworden. Ik heb ineens het onbehaaglijke gevoel niet meer te zijn dan een vuiltje achter dit grote oog. Eén moment het evenwicht verliezen en ik schiet door de flarden heen in het ravijn en vertel het nimmer weerom.

Haastig kruip ik terug. En opgelucht daal ik langs de vele kinkhoorns vol tochtgaten naar de begane grond, niet zonder trots denkend, hoe ik later mijn kinderen in de Sint Jan het oog Gods zal wijzen met de woorden: 'Daar keek ik doorheen...'

Kroniek van een dood stadje

In de twaalfde eeuw is Veere niets dan slik en kreken. In de 13de eeuw krijgen Wolferd van Borselen en Sibillie, zijn wijf, de schorren in leen van graaf Floris V. Men stelle zich deze Wolferd voor als een landedelman, een hereboer, dapper, robuust. 's Avonds snakt hij naar een kan bier. Met zijn tanden scheurt hij de bout van het been. De schorren, die hij van zijn heer in leen krijgt, zijn niet meer dan modder en riet. Iedereen zou lachen om dat baggerveld. Hij niet. Hij werpt een dijk tegen de zee en nestelt zich met vrouw en kinderen in een kasteel. Aan de voet van zijn slot kruipen wat arme visserkens en veerlieden bijeen. Een pover begin.

> *Des winters als het regent, dan zijn de paadjes diep, ja diep,*
> *Dan komt dat looze visserken vissen al in dat riet...*

Maar de zee brult dag en nacht aan de dijk en plotseling lijkt het of zij het vissersdorp heeft wakker geschud. Poorten en wallen verrijzen. Een ontembare drift maakt zich meester van de visserkens. Uit een vlek groeit een stad. En wat voor een stad! Herenhuizen en pakhuizen wisselen elkaar af op de kade en wedijveren in schoonheid. In de 15de eeuw verrijst dan een Gothische kerk, zo groot en alles overweldigend, dat het vanuit zee lijkt alsof het stadje verpletterd ligt onder een gigantische vuist. In dezelfde eeuw schiet plotseling tussen de huizen het stadhuis omhoog, dat de bezoekers van heinde en verre verbaasd doet staan.

Veere is groot geworden. Galjoenen zeilen de haven in en uit. Er zijn dagen, waarop 60 schepen van de Oostzeevloot de haven binnenvallen. Het is een feest van wimpels en vlaggen en in de ondergaande zon zwellen glorieus de borsten der boegbeelden. In de juwelen van Schotse pakhuizen ligt de kostbare wol tot aan de nok opgestapeld. De haven wemelt van matrozen en jongmaatjes; kapiteins tieren in de taveernen achter kan en kroes. Alleen al het aantal koppen op galjoenen, oorlogsschepen en vissersboten, die in 1650 in Veere liggen, is groter dan het aantal inwoners van het huidige Veere.

Dan, plotseling, is het hoogtepunt bereikt en onmerkbaar zet het

verval in. Even mysterieus als de stad begon te bloeien, begint haar herfst. De grote gonzende korf wordt stil, het stadje dunt uit, de wallen teren weg en de geweldige Gothische kerk raakt leeg. In haar Gothische gebinten nestelen nog slechts de duiven. Het is of alle levensgeesten geweken zijn. De mensen groeien vast binnen de oude patriciërsgebouwen als slakken, die eindelijk hun veilige huisjes gevonden hebben en niets ter wereld kan hen daaruit verjagen. Het stadje verschraalt, maar het blijft in al zijn verschraling zich zelf. Trots en dedaigneus schikt het zich in zijn lot van dood stadje. Het klaagt noch mort, het houdt zijn edele aangezicht van eeuwen geleden fier opgericht, alsof er geen tijd verstreek.

Het wapen van Veere toont, in het midden van zijn schild, twee zware middeleeuwse bastions. Uit de rompen der beide torens steken twee naakte wildemannen hun bovenlijf en zwaaien met hun knots. Het heeft er veel van of zij elkaar de hersens willen inslaan, maar in werkelijkheid beijveren zij zich om de kwade demonen en luchtgeesten te verjagen en verre van stad en haven te houden. Tussen de beide torens glipt een boot door: het symbool van de handel, die eens de stad groot maakte. De beide torens in het wapenschild zijn echter niet slechts zinnebeeldige torens, het zijn de beide verdedigingstorens, die de haven van de stad eertijds werkelijk verdedigden tegen elke aanval uit zee.

Ik beschrijf u het wapen van Veere zo uitvoerig, omdat ik in het midden van dat stadswapen logeer. Want het rechterbastion van het haventje is sinds mensenheugenis stadsherberg. Het is de wonderlijkste herberg, die men zich denken kan. Zij staat met haar gigantische voet in een grote slurf zee: het Veersche Gat. Als men door de grote ruiten van de gelagkamer kijkt, ziet men overal voorbij-ijlend grauwgrijs water. Rondom de toren murmelt het van onzichtbare waterwezens. Als het donker wordt gaan er rode scheepslantaarns aan in de herberg. Door de ruiten ziet men dan nog slechts onafzienbare, zwarte waterpleinen. De wind giert over zee en schuurt zich als een dolle hond tegen de muren. Maar het meest fascinerende geluid is het begerige geslurp van de maalstroom aan de voet van het bastion. Het is of een kenner een oester leegslurpt. Als een fijnproever lekt de zee met haar tong

het oude bastion in een eindeloos pogen om deze Kampveerse toren het lot te doen ondergaan van zijn broeder uit 't stadswapen: de Kruydtoren. De beide torens vormden eens een hecht paar aan de havenmond. Maar met onuitputtelijke arglist ondergroef de zee de Kruydtoren, tot hij volgens de oude kronieken ‘In den jare 1630 bij goed, schoon, klaar weder en maneschijn, door een grondbrake van de zee, die er tegenstroomde en langs liep, nederviel en in zee stortte, zodat men 's anderendaags van de toren niet een steen heeft gezien.’

Dat moet een ontstellende aanblik geweest zijn voor de ontwakende Veerenaren. En voor de moderne hotelgast is het al een even vreemd gevoel, wanneer hij 's avonds bij maneschijn uit het raam kijkend op tien meter afstand boven het kolkend water een donkere palissade ziet uitsteken met doodsbleek geverfde kopjes, waar eens de toren stond, en terzelfder tijd hoort hoe de zee aan de voet van de toren waarin hij gelogeerd is, sabbelt en zuigt.

Maar laat ik de Kampveerse toren niet in een kwade reuk brengen. Er bestaat sinds lang een Waterstaat en van werkelijk gevaar is nog geen sprake. Wel van water- en zeegezichten, zoals gij deze nergens aanschouwt. Geen minuut is de woelige, wisselende watervlakte, die het Veersche Gat heet, eender. De oceaan jaagt er door met zijn eb en vloed.

Nu eens is hij grijs als een antiek vergrijsd spiegelglas. Dan weer verschiet het water tot een groen, zoals men nergens ziet. Het is of de zee groen van angst wordt. Soms ook maakt een dodelijke bleekheid zich van het watervlak meester, de golven bedelen en zuchten, de vloed weeklaagt en weent voorbij. Daarachter spannen violette, loodblauwe, lichtzilveren of oudgouden hemelen hun décor. Zwarte wolkenpartijen bollen op aan de kom en men weet niet meer of men wolken of heilige wouden aan de einder ontwaart.

Maar laten wij de zee, waaruit, nu het eb geworden is, de grote bleke gezichten der zandbanken opdoemen, de rug toekeren en ons het stadje toewenden. In tien stappen staan wij aan de haven. Het is een donker, doods water, bezet met een gehele vloot van sierlijke vissersscheepjes uit Arnemuiden. Ondanks de aanwezigheid dier bootjes heersen er bijna geen bedrijvigheid en leven.

Eens, in het midden der 17de eeuw, was dat anders. Wanneer men een havengezicht van Veere uit die dagen ziet, vertrouwt men zijn ogen niet. Men aanschouwt hetzelfde stille water, volgepropt met galjoenen, fregatten en fregatjes. Heel de hemel er boven is één kleurige vogelzwerm van wimpels. Op de boegen der fregatten staan fonkelende borstbeelden en dartele kindertjes gebeiteld en wat een drukte en nering is er op al die boten met hun fraaie namen: 'Den Swarten Arent', 'Den Haes int Velt', 'De Melkmeyt', 'De Offerande Abrahams' van schipper Abraham Kieboom, 'Den Koornblom' van schipper Cornelis Vagebont. Wat zijn de hedendaagse vissersschuitjes uit Arnemuiden daarbij vergeleken dan kleine drijvende doodkistjes. Maar als wij de Visveiling passeren wordt het ons duidelijk, waarom er niet de minste schot zit in het vissersvlootje. De vis is al gelost en propt uit manden en kisten. Op de stenen vloer ligt zelfs een kleine haai. Een zeeduvel noemen hem de vissers. Voor het veilinggebouw staat een kar vol levende afval. Wel honderdduizend zeediertjes wachten kriebelend en wriemelend in de wagenbak om weggereden te worden naar de fabriek, waar zij tot veevoer vermalen zullen worden: Krabbetjes, poontjes, zeeëgels, epen, mosselen, zeesterren, garnalen, zeeappels. Het ene beestje is al wonderlijker van kleur en vorm dan het andere. Grote krabben banen zich, als sterkste, in doodsangst met hun poten en scharen een weg over deze fonkelende goudgroene, violetgrijze rijzende en dalende berg van zeediertjes, die ademhaalt als uit een grote gemeenschappelijke long.

Als wij ons omkeren staan wij vlak voor twee magnifieke gevels. Men weet niet goed of men ze laat-Gotisch zal noemen of vroeg-renaissancistisch, maar zeker is dat ze tot de schoonste gevels van het land behoren. 'Het Lammetje' heet de een en de ander 'De Struys'. Het zijn de beroemde Schotse huizen.

Voort wandelend met grote stappen is men in Veere veel te gauw uitgekeken. Men doet er goed aan zijn stappen wat in te korten en anders te gaan lopen dan elders op de wereld. Voor men het weet loopt men dan, zoals men in een museum doet. En terecht. Want Veere is een museumstadje. Geveltje na geveltje rijst voor onze verbeelding op. Daar staan wij voor 'De Rode Roose'. Wie

woonde daar eens? Een verliefd, gebroken hart? Een volgend geveltje heet ‘De Duysent Vreese’. Werd het bewoond door een oud zeeman, die alles van de duizend gevaren der zee afwist? Of zat achter de altijd dichte luiken een man, die 't leven vaarwel gezegd had en bij een kaars dag en nacht gebogen zat over de Apocalyps, in de wetenschap dat demonen en verderfengelen door de nachtelijke hemel van Veere raasden? ‘Het vette Verken’ - daar moet een levensgenieter gewoond hebben, die hield van een bout en een kan en een kroes tot hij nauwelijks meer door de posten van de deur kon. ‘De Tortelduyve’ - wel, men hoeft niet veel verbeelding te hebben om te bevroeden wie in deze duiventil woonden. ‘De Cleen Mareminne’, daar woonde een dichter. ‘Het Mosstersteentie’, daar woonde een kruidenier. ‘De Helle’, wel daar woonde een helleveeg. In ‘De Regeboge’ leefde vast en zeker een optimist en in ‘Het swart Leeuwken’ natuurlijk een pessimist. Maar in ‘De Goudsbloeme’, ‘Het Paradijs’, ‘Het Rad van Avonture’, ‘Den Appelboom’, ‘De Harpe’, ‘De Berendans’ en in ‘'t Huysken daeraan’ woonden niets dan lieden, die de zon graag zo diep mogelijk in het water van het haventje zagen schijnen.

Dolend tussen de oude gevels botst men dan plotseling op tegen een Alp van steen. Het is de oude stadskerk van Veere. Men vraagt zich in pure verbazing af wat zo'n klein stadje eenmaal met zulk een geweldig Gothisch bouwwerk deed. De bewoners konden nauwelijks een hoekje vullen. Het hele tegenwoordige stadje Veere zou men in deze ruimte kunnen opslaan. Men wordt nog dieper getroffen door de fantastische omvang van deze middeleeuwse kerk, wanneer men binnentreedt. Ge staat hier verloren in een omgekeerd ravijn. Ge hoort wat geluid, weet niet vanwaar en na wat zoeken ontdekt ge dan dat het een werkman is, die bezig is op een steiger daar hoog aan het firmament. Of is het omgekeerd? Staat hij op de bodem en hangen wij in de hemel als vliegen aan het plafond? Men zou het gaan denken als men in deze Gotische afgrond staart.

Buiten, in de grijze dag, lijkt de hemel laag, benauwend laag. Maar in die hemel schiet een torentje omhoog, zo betoverend dat het ons oog telkens weer tot zich getrokken heeft. Het is een minaret, maar dan een puur Nederlandse minaret. Het is het sierlijkste torentje dat ik ooit in Nederland zag.

De man, die dit torentje aan Veere's prachtige stadhuis bouwde, was niet alleen een kunstenaar, hij was een visionnair. Men zei hem: Bouw een toren! En hij deed het. Maar hij vond alle torens, die hij op deze aarde aanschouwd had, te lomp en te zwaar. Toen sloeg hij zijn handen voor zijn ogen en dacht na. En ineens zag hij iets wat hem diep getroffen had als kind. Hij zag weer de handboogschutterij uit zijn knapenjaren op het stadsplein staan en hoe de meesterschutter de boog greep om zijn meesterschot in de hemel te lossen. Hij zag hoe de meester de boog spande, spande en spande, hoe iedereen in de rondte stil werd, denkend dat de pees nu breken moest. Dat zag hij in zijn verbeelding en zie, op de in zijn herinnering tot het uiterste gespannen pees stond niet de pijl, maar de toren van Veere.

Niemand van de toeschouwers vond de pijl van het meesterschot ooit weer. Verloor hij zich voorgoed in de hemel? Neen, hij staat op het stadhuis van Veere, op het punt zich voorgoed in de hemel te verliezen.

De burgemeester van Veere houdt van zijn stadje en is er trots op. Veere's eerste burger lijdt aan de ziekte, die al zijn burgerkinderen hebben: het Veerisme. Een ziekte, die in Veere altijd heerst gelijk in de rest van Nederland, gedurende de winter, de neusverkoudheid. Het Veerisme is, kort en goed, een ernstige verslaafdheid aan Veere.

Ik zal u iets heel bijzonders laten zien', zegt de burgemeester, 'iets unieks'. Hij opent een deur en geleidt ons in een vertrek, dat wel tot een van de zeldzaamste vertrekken in Nederland behoren zal. Het is de Vierschaar, de ruimte waar in de middeleeuwen recht gesproken werd.

Het is een kraakheldere ruimte, de muren zijn bedekt met een fraaie betimmering van eikenhouten beschotten vol houtsnijwerk. Naast de schouw, in een inham, zat eens de baljuw en sprak recht. Hij zat er onder een prachtige eikenhouten troonhemel. De tafel staat er nog altijd; op de tafel glimt een tinnen beker, die de oude meesters zo gaarne schilderden en waaruit de heer baljuw, als hij zich schor geschreeuwd had, een grote teug bier nam. Op de zolder van het Veerse stadhuis, in een kostbaar foedraal, bevindt zich ook zijn half vergane pruik. Ter rechter- en ter linkerzijde langs de wanden ziet men de banken van burgemeesters en

schepenen. Aan de achterkant van het vertrek zijn houten luiken aangebracht, die men weg kan nemen. Daar doorheen mocht tijdens de zitting het volk van buitenaf toekijken.

Het is stil in de Vierschaar. Op de plaats waar eens de schepenen zaten, ligt nu het blok, dat met een keten aan het magere beentje van de ondeugende weesjongen werd bevestigd. Probeer het eens op te tillen, gij die zo gemakkelijk iets of iemand een blok aan uw been noemt. Het kereltje, dat met dit blok aan het been liep, kon zich nauwelijks verroeren. De ogen ontmoeten langs de strenge muren van het vertrek de vreemdsoortigste dingen. In een hoek staat tussen een rietbos van hellebaarden een dievenvanger. Het is een stok met een klem, waarmee de schout een dief van achter in de nek greep, zodat het slachtoffer zich niet meer verroeren kon. Boven de schouw hangt een hand in brons. Luidde het vonnis: De hand van de veroordeelde zal afgekapt worden, dan moest men, als men gratie kreeg, een hand in brons aan het gerecht schenken en deze werd dan in plaats van de echte hand aan de stadsmuur opgehangen. Het is een meesterwerkje, deze hand, het fijnste rimpeltje is er op aangebracht in groen geworden groefjes. Naast deze hand hangt een tweede hand, die een bijl omklemt. De veroordeelde had in dit geval blijkbaar een gerechtsdienaar bedreigd en moest niet alleen de hand, maar ook het aanvalswapen er in laten gieten, nadat hij gratie gekregen had.

Op de lege baljuwtafel ligt nog een brandmerk, een ijzer met 'n stempel: S.V. Stad Veere? Of misschien Sissertje Veere? Bij een niet al te ernstig vergrijp werd men met dit gloeiende ding gestempeld en dan liep het met een sissertje af. Wij, die deze uitdrukking zo vaak bezigen, zouden er waarschijnlijk anders over denken als zij letterlijk op ons werd toegepast. Naast het sissertje ligt de Bijbel. Hij ligt opengeslagen op het boek Job. En boven het houten baldakijn, waaronder eens de baljuw zat, staat het beeld van Vrouwe Justitia. Een fraai houten beeld. Maar het zwaard is van ijzer en het weegschaaltje ook. Dat weegschaaltje is altijd in beweging, want er is altijd wel een tochtje in het gebouw. Er valt een straal zon op de schaaltjes. Het is of de blinde Gerechtigheid op de gelukkige gedachte gekomen is, zonlicht af te wegen bij gebrek aan menselijke boosheid.

Een koud, maar helder licht straalt door de ruiten in het vertrek

Er hangen in de hoeken roemruchte vaandels en vlaggen in goudblauwe en groene flarden, als staarten van paradijsvogels die in de rui zijn; de wanden zijn bedekt met oude schilderijen; en toch heersen er 'n onnatuurlijke kaalheid en helderheid in de ruimte. De banken zijn naakt en leeg; het is of zij wachten op de baljuw, de schout en de schepenen.

In een hoek, op een middeleeuwse kist, ligt een in zwaar leer gebonden oude kroniek. Gedachteloos bladert men er doorheen.

Namen springen op uit de oude bladspiegel. Digna Robbers. Veere 1565. Zij bekende: ‘Dat zij, zittend op de Middelburgse weg, door de Satan, als een jonkman in het zwart gekleed, werd aangesproken; dat deze haar beloofde haar uit haar armoedige stand te redden en haar te leren hoe schepen op zee te kunnen doen zinken, mits zij in hem geloven zou en hem hare ziel geven wilde; dat hij haar vervolgens een zalf had leren maken, door de kracht waarvan zij menigmaal op een bos stro in de zee gedreven was en schepen had laten vergaan...’ en al lezende in de kroniek is men weggerukt uit de naakte werkelijkheid.

Buiten de heldere ramen van de Vierschaar gromt plotseling het volk. Flarden geraas dringen het oude raadhuis binnen: heks... satanskind... En terwijl men gebogen zit over de kroniek, begint alles rondom te stommelen. De deuren van het vertrek vliegen open: de baljuw treedt binnen en zet zich op zijn gestoelte. Hij wipt zijn rechterpruik over zijn hoofd, de namaak-lokken omlijsten ineens een gezicht, rose als een varkenssnuit. Schout en schepenen hebben hun zetels ingenomen. Daar werpen de gerechtsdienaars de luiken open en trossen hoofden bollen door de gaten binnen, want de lichamen moeten buiten blijven. Slechts de grote bouquetten smullende gezichten rekken zich aan lange halzen binnen de ruimte.

Dan is het een ogenblik doodstil. Men hoort slechts het gerinkel van ketenen en een slepende tred. Tussen twee beulsknechten in staat Digna Robbers. Een kind zou kunnen zien dat zij simpel is. Zij heeft twee grote onnozele ogen, ogen die violet zijn en waarvan er één staart. Zij is de onschuld in levende lijve. Haar onrijpe brein weet van goed nog kwaad. 's Morgens ontmoet zij God, 's avonds ziet zij de duivel. Zij heeft dat alles bekend, beneden in

de kerker, aan vriendelijke rechters, die zoetvloeiend met haar spraken. Zij heeft hun gezegd, dat de duivel op aarde rond gaat en God ook. Dat de hemel op aarde is en de hel ook. Want zij heeft het aan den lijve beleefd, zegt zij.

En nu, ineens, staan al die vriendelijke gezichten vertrokken en verbitterd. Zij kijkt met haar violette staaroog in de ruimte. Een zachte trek hangt om haar mond en het dringt nauwelijks tot haar door als de baljuw haar toeschreeuwt of zij de duivel heeft ontmoet.

'Ja', dat heeft zij hem toch reeds eerder gezegd: God, de duivel, de hemel, de hel, dat alles heeft zij hier op aarde ontmoet.

De pruik wipt, het rose gezicht zegeviert, de hamer dreunt neer op tafel. Zij heeft bekend. De schepenen schuren en schurken zich tegen de leuningen hunner banken.

'De brandstapel'! gilt de baljuw en hij slaat een roffel met zijn hamer op het tafelblad. En dan dringt er eindelijk een straal van begrijpen in het duistere brein van Digna. De brandstapel! De saamgestoken koppen door het luik smullen en smakken met de lippen. De baljuw roffelt op de tafel en ineens slaat hij niet langer op het tafelblad, hij beukt levensgroot met zijn hamer op haar trommelvliezen: boem! *boem*! BOEM! Tot zij bezwijmt ter aarde zinkt.

Wij slaan zwijgend de bladzijde van de oude kroniek om

Het is nog altijd 1565. Geertruid Willemsz, lezen wij, ontmoette de jonkman in het zwart... de Satan... verkocht hem haar ziel... raakte een oud man aan met de vinger... deze verlamde... zij bekende op de pijnbank...

Ja, Geertruid was een heel ander mensenkind dan de simpele Digna. Zij was geen droomster met een violet staaroog, zij was de levenslust zelve met ogen als morellen. Een donkere schone, voor wie het hart van menig zeeman, die het stadje binnenviel, in lichterlaaie vloog. Toen kwam de roddel, het kind van de jaloersheid. Vrouwentongen spleten tot slangetongen. Of men dan niet wist, dat zij het met de Satan hield. Men had haar zien lopen op de dijk met een jonkman in het zwart. Psst! Een jonkman in het zwart. Psst! De Satan.

Toen de gerechtsdienaars haar grepen, lachte zij. Het was alles zo ongehoord, zo vanzelfsprekend niet waar. Maar het lachen ver-

ging haar ras in de kleine donkere kerker onder het stadhuis. En toen de grinnikende beul de schroeven van de pijnbank al steviger aandraaide, toen brak ze en bekende: ja, het wàs de Satan.

Daar staat ze nu voor de heer baljuw, hij wurgt een lange teug bier naar binnen, hij hamert. Zij kijkt niet eens meer op, haar kleren zijn gescheurd, haar mooie zwarte haren slingeren in natte slierten los rond haar gestalte als een kluwen adders, van haar vingers en voeten sijpelt het bloed. Zij zegt op alles ja, *ja*, J A.

De koppen door het luik verrekken zich in de ruimte. Maar Geertruid gunt ze geen doodstrijd, voor zij op de vlammende takkenbos staat. Zij klemt de tanden op elkaar, zij verbijt zich, zij laat geen sterveling bemerken, hoe onzichtbare vlammen van angst en ontzetting alreeds lekken langs haar steenkoud lichaam en steenkoude wangen.

Wij bladeren terug in de oude kroniek. 1513. Een Engelse zeerover viel met een klein scheepje de haven van Veere binnen; het opperhoofd betrok een der beste logementen; waarschijnlijk om de bestemming en afvaart van de vele zeeschepen te bespieden; zijn hoedanigheid en toeleg worden ontdekt. Hij en al zijn onderhorigen gevat en na gerechtelijk onderzoek met de dood gestraft. De ontzielde lijken worden op het rad tentoongesteld... ter Spiegel voor anderen.

Ook nu is het kleine zaaltje tot stikkens toe vol. Een nors, eenogig man, de kapitein, kijkt naar de zoldering. Telkens weer raast en tiert hij. ‘Hij is geen zeerover!’ schreeuwt hij. Hij is een eerbaar koopvaarder. Maar al zijn verweer baat hem geen zier. Het net van verdachtmakingen wordt langzaam rond hem getrokken. Maar duidelijk lezen wij in de kroniek dat hij waarschijnlijk in dat logement zat om bestemming en afvaart der schepen te bespieden. Zeker was het niet.

Wij klappen het zware boek dicht. En ineens schuift het tragische verleden weg uit de propere Vierschaar. Het vertrek ligt helder en precies rond ons. Vrouwe Justitia staat doodstil op het baldakijn, waaronder eens de baljuw zat. Alleen de koperen schaaltjes gaan zachtjes op - neer, op - neer, als om te betogen, dat het toch alles werkelijk gebeurd is en niet eens zo erg lang geleden.

Als wij het bordes afdalen voelen wij ons in de rug nagekeken door de graven en gravinnen van Borselen en Bourgondië. Het is

of zij ons met een ernstige blik terechtwijzen, dat wij hun huis verlaten zonder hen te groeten. Zij hebben gelijk. En daarom keren wij nog eenmaal om en brengen hun de zwijgende groet, die men verschuldigd is aan alle noblesse.

De zeven figuren staan wit en teruggetrokken in de bleke Gotische stadhuisgevel. De vrouwen buigen door in de heupen, sierlijk en verfijnd. De mannen steunen fors en onvervaard op hun zwaard. Allen staan zij er in het levende besef dat zij Veere eenmaal groot maakten.

Door een achterstraatje langs het stadhuis. De ondergaande zon werpt haar schichten op de oude muurtjes en overal treft zij roos in de geglazuurde bakstenen, die als wonderlijke scherven juweel en diamant door het muurvlak gezaaid liggen en opflonkeren als gesternten aan het nachtelijk firmament. In de achterstraatjes liggen winkeltjes, die men sinds lang op deze wereld verloren waande. Achter zijn venster toont een suikerwinkel alles wat er, in grote glazen potten, een kwart eeuw geleden nog aan lekkernij voor kinderen te koop was. Flessen vol rose suikerbeestjes, flessen vol goudgele wonderboontjes, een pot vol suikeren hartjes. Witte hartjes, rode hartjes, gele hartjes. En op ieder hartje een inschrift: ‘Ik hou van je’, ‘Goede morgen’, ‘Slaap lekker’. Op een der hartjes staat zo waar: ‘Dag hartje’.

Bij het haventje liggen de botters onder het gordijn van hun netten te slapen. Er voor staat een visser als 'n oude kaperkapitein. Maar nu wij voorbijgaan neemt hij zijn pijp uit zijn mond en wenst ons goede avond. Hij kijkt ons daarbij doordringend aan, maar dat komt omdat hij maar één oog heeft. Het andere heeft hij verloren, eeuwen geleden.

Aan de andere zijde van het haventje staat nu de kade met al haar geveltjes te glinsteren in het licht van de ondergaande zon. Buiten het stadje strekt zich het wijde polderland uit en er langs slingert de dijk. Traag en bedachtzaam zakt de gouden bal van de zon en plotseling heeft zij zich heel lichtjes aan de kim bezeerd, nu zij tegen de einder is gestoten. Het is of een kind op een stuifzwam heeft getrapt. Wijd en zijd stuift alles vol stofgoud, molens staan dat laatste gouden licht te malen en verspreiden het over het land.

Een ijzige gouden wind steekt op en voert een zoete lucht met zich mee en ineens bemerkt men in het gras aan zijn voeten, waar vandaan die geur aanwaait. Zoet en scandaleus staat de witte klaver nog in bloei alsof het geen winter was.

Twee gelieven wandelen het stadje uit en spoeden zich voort over de dijk, arm in arm.

Pst! Pst!

In het kleine stadje steekt het vermoeden ineens de kop op. Ogen achter hoge ruiten hebben beiden opgemerkt.

Pst! Is dat niet Digna? Pst! Is dat niet Geertruid? Met een jonkman! Een jonkman in het zwart! Pst! In het zwart! Pst! Zwart! De kleine huisjes sidderen van opwinding, de boog onder het torentje staat tot op het uiterste gespannen en het wacht op een laatste bevestiging, een eindelijke zekerheid, om als een pijl in de hemel te verzwinden. De zon staat, half weggezakt, als een brandende krater aan het eind van de dijk. Het is of de beide gelieven met opgeheven hoofden toewandelen op een laaiende brandstapel. Het is, Goddank, de grote gouden brandstapel van de ondergaande zon...

Daar komen de schutters

Limburg, augustus 1953

Ik dacht: het loopt al tegen het einde van de vacantie, een mens kan niet aan het wandelen blijven, schrijven over Gods mooie natuur als de lezer misschien reeds weer op een kantoorkruk zit is al even hinderlijk als een slaper in de zomerweide met een grasspriet onder de neus kriebelen, laat ik daarom, nu het naar het einde gaat, de muziek erbij halen en een vriendelijk verzoek doen aan de schutters van Limburg om aan te treden. En dat deden zij. Zij hielden in het Limburgse Voerendaal hun bondsfeest als apotheose van de lange reeks feesten van Mei tot September welke schutters tot vaak rake en soms vreemde schutters maakt.

Ik er dus heen. Dat was op een vroege Zondagochtend, het was nevelig, de vogels zongen gedempt en onzichtbaar onder de tarnkap van mist. De boomgaarden, aan weerszijden van de weg, hingen vol rijpend fruit, geel of matrood ooft, de morgenhemel smaakte reeds naar most en herfst.

Op de maat van de echo liep ik het stille Voerendaal binnen, het lag er ontvolkt en verlaten bij, op het kerkplein stonden de mallemolens in hun hoezen, als slaperige vrouwen, onopgeschminkt, het haar in krulpennen. Noch nuchter zijnde besloot ik mijn intrude te doen in het naastbijzijnde café en een pot thee te bestellen met wat brood erbij. ‘Thee?’ vroeg de waardin, op een toon alsof ik om arsenicum gevraagd had, maar zij bracht de pot. Toen zag ik het eerste teken van leven in Voerendaal: langs het caféraam scheerde een grote zwaluw met een hoge hoed op, ik herkende de heer Engeln in jaquet, voorzitter van de schutterij Voerendaal. Op mijn getik tegen de ruit zwenkte hij naar binnen, nam plaats op een stoel, zijn jaspanden gestroomlijnd langs het lichaam, een sterk staaltje van vogeldressuur. Hij vertelde mij dat de schutterij op dit ogenblik nog in de kerk verzameld was maar dat zij elk ogenblik dit eigen lokaal, zijnde haar verenigingslokaal, kon betreden. Nog tjilpend en wijzend met een vleugelslip hoe de zon doorkwam, verdween hij reeds weer.

De kerk stroomde leeg, de schutters voorop, zij behoorden blijk-

baar tot de kraanvogels, die, in de volte achterin, staande op één been de mis volgen. Het was een magnifieke geuniformeerde groep die zich al spoedig uit de burgerij loswikkelde en op het café toewandelde. Stuk voor stuk deden zij hun intrede: tamboers, korporaals, manschappen. Het was of de morgen voor hen zout in de mond had, de glazen bier stonden al klaar, ik begon nu te begrijpen waarom thee hier vergif was en ietwat beschaamd dook ik weg achter mijn pot thee, de pot thee des huizes blijkbaar, zo'n stevig familiemeubel, meer een Chinese bierpomp dan een theepot. Maar de heer Engeln verloste mij uit deze beschamende positie, hij voegde zich bij mij, dronk ook een kop thee, nam mij daarna bij de arm en stelde mij voor aan de troep. Wel, wel, wel, in een kwartier tijds kreeg ik levende inzage in dat prentenboek uit mijn jeugd waarin, in felle kleuren, soldaatjes van elke rang en stand, stonden afgebeeld (ik verknipte het later, dat bezorgde mij een dag straf en jaren spijt). Maar de figuren waaraan ik werd voorgesteld waren niet plat en onbeweeglijk als de plaatjes, zij waren volumineus, men kon er omheen wandelen en alles zorgvuldig bekijken, zij zaten vol passementen, pluimen en snoeren, overal waren er de uitsteeksels van épaulet, cocarde en zwaluwnest, het was een hele studie om te weten te komen wat nu een generaal was, wat een kolonel, een overste, een grootmajoor, een kapitein. Zo'n troep heeft de volledige geledingen van een duizendpoot, trek er één poot uit, maak van één gouden kraag een zilveren of van één zilveren épaulet een gouden, en niets deugt er meer, de troep is onherstelbaar gehavend in de hiërarchie zijner gelederen. In het begin vraagt gij u verbaasd af waarom al die militaire pronk van verleden jaargangen hier in Limburg weer op de straat gebracht wordt. Verwonderd denkt ge: pleegden de uniformen en de tunieken uit het museum van de militaire academie, verontwaardigd over het onterende hangen aan klerenhangers en kapstokken, een massale révolte en zijn zij, de vernedering moe, een straatrevolutie begonnen?

Maar nog voor er een uur verstreken is, gelooft gij in dit alles even serieus als de schutter zelf, voor wie dit wonderlijke Napoleontische uniform de eigenlijke huid werd, waarin hij op Zon- en feestdagen leeft. Want een schuttersfeest is het meest grandioze gebeuren, dat men in Nederland mee kan maken. Het heeft niets,

maar dan ook niets van doen, met een opgewarmde folklore. Het is een feest met een niet aflatend tempo en met een variëteit van gebeuren, die gij niet voor mogelijk hield.

Het begint met een defilé. Van alle kanten hoort men de twintig schutterijen, die te gast zijn, roffelend en hoornblazend naderen. Verscholen onder het publiek staan bejaarde reserve-majoors uit het leger met puntenlijsten in de hand, zij bespieden vanuit een duizendkoppige menigte ieder détail ener voorbij marcherende schutterij en geven nijver punten. Want bedenkt - dit is geen maskerade. Dit is een perfecte reconstructie van het leger zoals het, voor twee wereldoorlogen terug, over de aardbodem reilde en zeilde.

En daar is dan de eerste schutterij. Voorop de tamboer-majoor, een witte hanenstaart op zijn kolbak, al maar jonglerend met zijn tamboerstok, telkens van pas veranderend, soms de vertraagde stap aannemend van een werkelijke haan die, één oog gericht op zijn kippen, het ander op het zonverlichte erf, zijn poten zo langzaam neerlaat als in een vertraagde droom. Achter hem het corps der tamboers, het geluid omroerend in de ingewanden hunner dieptetrommen, en de hoornblazers, blazende de ganse straat vol kakelend koper. Daarachter het corps der officieren met hun glinsterende épauletten en tressen, met hun kwasten en authentieke ministersteken - eenmaal was 's lands wapenmagazijn, denkt men, toch één grote volière, dit zijn meer de costuums voor ‘de vogels’ van Aristophanes dan voor de nummers die op een slagveld vielen. En opgesloten in het hart van het officierencorps - meer nog eraan gedrukt - wandelen de schutterskoning en koningin. Hij in zwart jaquet en zwarte hoge hoed, de borst behangen met het koningszilver, de hoge hoed omwonden met blikken bladloof, zij in een lange, blauwe of rose jurk, een tuil bloemen in de hand, het gelokte hoofd omwonden met een krans van eender blikken bladlover. Gij zoudt - haar ziende - zeggen: Kijk, dat is Daphne, bezig te veranderen in een laurierboom, - geleek de koning aan hare arm maar wat meer op de losgebroken Olympiër met de lier: Apollo.

En daarachter de manschappen, dekkende de troep, martiaal, overtuigd van het heilige hunner taak, de vernagelde geweren op hun schouders, de geweren presenterend, - plotseling onbeweeg-

lijk loensen zij allen strak en scheel langs de lopen voor hun neus - de geweren aan de voet brengend, - de kolven roffelen op de grond - een pas voorwaarts makend, rechts richtend - en heel de troep schuift in en uit als een trekharmonica, waaiert uit, dribbelt weer bijeen, alsof een onzichtbare windvlaag met een hoop kaf speelt.

En bij al dat exercerend gedribbel en gedraai dient gij dan de koningin aan de arm van hare koning in het oog te houden, zij moet in hare sleep meedribbelen en draaien met al die onmogelijke mannenoefeningen, zij mag het rhythmisch beeld van de troep niet verstoren, zij draait dus mee, maar hoe, zij draait aan de arm van hare koning als een onwillig kind dat huiswaarts gesleept wordt door een driftige moeder: bij rukken en vlagen, half zeilend soms door de lucht.

En al deze taferelen ziet gij twintig keer. En twintig keer anders. Iedere schutterij verschijnt in haar eigen brillante uniformen. De jonge nobelen van Valkenburg in witte broeken en lange, groene jassen, waarover een bijenkorf van koperen knopen uitzwermt. De schutters van Vaals in het uniform der keizerlijke jachtmeesters, gij kent hen nog wel uit uw vergeelde sprookjesboek: dat houtvestersuniform van groen met groene jagershoed en fazantenveer, een van hen moest eenmaal het onschuldige Sneeuwwitje het bos invoeren en haar met zijn jagersmes het hart ontnemen, gij zijt haast verwonderd er meer dan een te zien, gij zijt geneigd bij het aanschouwen van zoveel lijfelijke jagers uit Grimm te denken - zijn er dan zoveel Sneeuwwitjes rondom Vaals?

En dat gaat maar door, het is een ballet, het is een massaspel (maar laat het Stadion maar sluiten met zijn massaspelen), het is een groteske en het is een humoreske. Want zie nu die oude schutterskoningen, zwart als bomen, maar langs alle kanten uitgebot en bekroond met loof en zilver en blik. En die koninginnen, oude en jonge, dikke en magere in hun ontroerende slepen van rose en blauw - jurken zoals de meisjes ze dragen in Limburg bij haar plechtige communie - en dat tuiltje bloemen, gerold in de groene manchet, waarin men voorheen een bloempot hulde, en die gouden haarval vol blikkerend lover.

En let op het verschil tussen een burgerschutterij en de schutterij van een gehucht, de laatste vol marcherende boeren met onder

hun shako en kolbak het aardappeleters gezicht van Vincent. Met als fleurige commandant Fanfan la Tulipe. Met een koning als een tot kerstboom opgetuigde Pickwick. Aan wiens arm een koningin met hammen van armen en benen, een slagerswinkel waarvoor het gordijn tot op een kier is neergelaten, en toch: zij weet zich te presenteren en is, in al hare onwennigheid maar met al haar goede wil tot meedoen, een toonbeeld van landelijke charme.

Het werkelijke feest speelt zich af op de schuttersweide, waar, in een eindeloze boomgaard, de verschillende onderdelen der schutterijen elkander naar de kroon steken. Een ganse middag lang wedijveren de tamboers en hoornblazers op een kleine veldweide. Aan het einde van de bongerd staan de masten opgesteld waaronder de schutters met hun loodzware buks elkanders schot trachten te verbeteren. En op weer een ander veld exerceert men, troep voor troep toont den volke hoe gedisciplineerd en gedrild zij is: het is marcheren als de gansen, het is, als door een wervelstorm gedreven, in de plaats gaan staan en dan heft de commandant zijn sabel en kijkt langs het glinsterend metaal of zijn mannen messcherp in het gelid staan. Het lijkt een ogenblik of hij met één welgemikte slag zijn eigen troep in de pan wil hakken en dan komt er links en rechts, doodernstig en gelijkhebberig, zo'n reserve-majoor in khaki of burger aandraven en die doet met zijn papieren puntenlijst hetzelfde als de commandant met zijn sabel, want iedere millimeter telt en dan denkt men ineens: laat er nu geen straaljager loeiend over het veld gaan, want dat moet dan wel klinken alsof de hemel een ritzsluiting van Homerisch gelach opentrekt.

Maar meen niet dat er één man in deze gigantische appelbongerd te vinden is die dit alles niet volkomen au sérieux neemt. En dat is dan tevens het grandioze van dit alles - geleidelijk noteert gij enkele zaken van het hoogste gewicht.

Hier heerst weliswaar dezelfde bloedige ernst als in een stadion, maar het gaat hier niet om de allerindividueelste expressie van een paar kuiten, het gaat hier om de prestatie van de aaneengesloten gemeenschap, waarin men telt zolang men nog een vernageld geweer kan vasthouden; een sportgemeenschap waarin grijs haar en een Abrahamsleeftijd niet in 't minst een beletsel vormen

om mee te dingen naar de hoogste sportieve onderscheiding.

Gij beseft ineens dat gij hier zijt aangeland bij de nog levende tegenvoeters van het alomtegenwoordige individualisme en professionalism in de sport. In de schutterswei legt de kracht van de jeugd niet meer gewicht in de schaal dan de ervaring van de ouderdom, ge staat er voor het sportieve phenomeen van een verboten strijd tussen twee voltallige mannelijke gemeenschappen, wier koning evengoed een melkmuil kan zijn als een grijsaard. Waar ter wereld bestaat het nog dat de kale schedel en de reeds kromme ouderdom nog de volle rechten op de sportieve prestatie genieten?

En gij beseft nog een ander ding: bekleedt een man met de pronk van een wondervogel en hij gelooft erin, hij ontpopt zich uit de cocon van zijn smakeloze burgerdracht tot de vlinder die ook hij van nature blijkt te zijn, zijn houding wordt plotseling fraai, zijn stijlgevoel herleeft - neen hij wordt een flaneur, hij herschept een cultuur, hij creëert een romance - en geen vrouw die niet in hem gelooft.

Merkwaardig hoe, net als in de vogelwereld, op zulk een oeroud feest de mannen veel meer zijn opgedoft dan b.v. de koninginnen in hun gezelschap met haar eenvoudige lange slepen en hun loverkroontje van bladtin. Zij zijn de hennen, naast de hanen. Maar dan nog altijd hennen waarop men zich de ogen uitstaart. Gij moet ze op een rij zien staan in het weidegras, oud en jong, tanig en dik, wanneer de jury de schoonste onder hen uitzoekt. Jammer, daar zat nu de enige misgreep. In die rij van koninginnen stond er een - een beeld overigens - in een paars avondkleed van velours en met een heus diadeemtje van echt zilver in het haar. ‘Ik heb het al bekeken’, fluisterde een jurylid mij in het oor, ‘de andere hebben er geen geld voor over, ze komen in hun lange slepen en met hun blikken lovertjes’ en, lezer, gij begrijpt het: de èchte avondjurk kreeg de eerste prijs. Dat is om zich tegen het hoofd te slaan. Wil de jury dit onsterfelijk concours tussen volksvrouwen en boerinnen tot een show van Dior en Fath maken? Wil zij dat volgend jaar al die blikken kroontjes en povere avondjurken - die het in een schutterswei evengoed en beter doen dan de toiletten op een Engels kroningsfeest - voorgoed naar de asbelt verhuizen?

En dan komt gij een ogenblik later in de boomgaard zulk een boerenmeid tegen met haar sleep en haar blikken lovertjes gewrongen rond haar golvend loshangend haar, en zo innig aan de arm van haar soldateske lief, en gij kijkt in een gezicht zo blank als melk, met één oog erin dat even loenst, en gij staat voor een Renoir, en wàt voor een Renoir, kom nu heren van de jury: laat gij zo maar een levende Renoir aan uw spitse neus voorbijgaan?

En dan zakt de zon, de bochtige appelbomen worden zwart tegen een hemel van oud goud, iedere groep wordt een genrestuk tegen de achtergrond van een primitief, alle schilderscholen, tijd en stijl aan hun laars lappend, verbroederen: Jan Steen en Van Ostade reiken de hand aan de meesters der Engelse prenten uit de 19de eeuw, zij gaan gearmd poseren tegen een hemel van Memlinc en Bouts, Frans Hals steekt zijn rode hoofd tussen de schouders van zijn kunstbroeders, de kinderspelen van Breughel gluren ondeugend door tussen het woud van benen op dat eindeloze tableau en wat op geen doek ter wereld realiseerbaar zou zijn, krijgt achteloos gestalte in het kader van deze boomgaard, spottend met jaar en datum.

Gij slaat, op indrukken belust, voor het laatst met Argusogen aan het wandelen, gij kijkt verrukt naar de schuttertjes die, op schragende kikvorsbenen, het martiale wapen torsend met de diagonal van heel hun figuur, hun buks leegschieten in de richting van de tinnen avondhemel. Gij ziet de exercitiefiguurtjes op de duistere weide, nog eenmaal gehoor gevend aan een schor commando, gelijktijdig en magisch ronddwarrelen als roestige herfstbladeren in de spiraal van een windkolk, gij ziet onder een oude appelboom de krullen van een meisjeshoofd neerkabbelen over de schouder van een hemelsblauwe tuniek en twee opgeheven ogen waarin het laatste avondlicht zich spiegelt als in een maagdelijk ven.

En dan gaan er lampjes aan in de boomgaard, er zweeft een laaggezolderd licht neer van tussen de gebinten der boomkruinen, de nachthemel wordt bruusk buitengesloten en de roodgele maanhelft, die tegen de hemel opwandelt, trekt het treurig gezicht van een bannelinge die buiten de feestweide is gezet en nu, tegen hare gespannen verwachting in, eenzaam en alleen aan de nachthemel moet bivouakcren.

Gij wordt dan als een mot naar zulk een lamplicht getrokken, dat zijn nest heeft gebouwd tegen de onderkant van een boomkruin en leunt even later in een krans van gezichten, epauletten, sterren en opglanzende meisjeslokken mee aan tegen een blankhouten veldkeuken, binnen welker kwadraat bier getapt wordt met een snelheid alleen vergelijkbaar met de snelheid van het licht of het geluid. Neen, het zijn geen marketentsters die u uit het vat tappen, het zijn de schutters zelf van de plaatselijke schutterij, die op deze wijze de baten voor hun vereniging zo groot mogelijk willen houden.

Hun kragen los, hun sjako op het oor, manipuleren zij met de glazen en biervaten; dat gaat niet altijd even goed, soms wordt een nieuw vat aangeslagen en prompt spuit er een pijlsnelle fontein van bier tot hoog in de duistere boomkruin, daar gaat dan het zo hoog nodige kapitaal, er zijn schuttershanden tekort om de voortvluchtige bierstraal in het vat terug te werken, er zijn er ook veel te veel, zij verdringen elkander als jachthonden rond een stuk ongrijpbaar wild, het bier haalt zijn zatte hart op van losgebroken binnenpret, het slipt door tussen de knuisten en de vingers, waaiert in de gezichten, zigzagt over de hoofden heen, loopt ongegeneerd de kragen binnen en als het eindelijk overmeesterd is, is een goed deel van het vat ontsnapt en lessen de grashalmen en de wortels van de appelaar zich gulzig aan het verspilde nat.

Het is daarom waarschijnlijk, dat de appelaar er boven uw hoofd later, na nog een glas bier, zo grijnzend en grinnikend bij gaat staan.

En dan raakt gij in een adempauze in gesprek met zulk een schutter-schenker - gij biedt hem een bier aan en hij biedt er u een terug en wat blijkt: in het leven van alle dag is hij mijnwerker, net als zijn andere veelkleurige kornuiten die, schenkend en tappend, aan het vat gedromd staan. Morgen reeds weer sloopt hij met zijn trillende afbouwhamer de muur van steenkool, en zijn longen, nu vol van de appelwijnlucht uit de boomgaard, inhaleren over luttele uren reeds weer de zware lucht van de mijngang die zwermt van de steensplinters.

En zonder dat gij het bemerkt, verzeilt gij in de geweldige maalstroom die zich, tegen de nacht, naar het dorp beweegt. Het heeft iets van een zee van kleur, die klotst en zwalpt, de straatjes bin-

nen, tegen de huizen op, de estaminetten in, waar zij met de tong van haar branding opkrult tegen de tapkast om weer terug te rollen door de zaal, de deur uit, de straat op, estaminet in, estaminet uit. Een brede, onverwoestbare golfslag van aanrollende oliekleurige golfruggen, waaruit het wrakhout van kolven en geweerlopen omhoogsteekt, waar glinsterende sjako's en rupsharige kolbakken op ronddobberen en drijven en waarover zich plotseling een gouden vaandel van loslatend meisjeshaar wapperend ontplooit. En toch niet tomeloos en toch niet ongeordend en nooit en nergens ook maar een ogenblik ontaardend tot de culturele keelpijn van de Nederlandse Dinsdagavondlol. Een sergeant drijft in de grote golfslag op tegen zijn goudgetreste commandant, hij veert, nochtans tot de kraag vol bier, recht, zijn pink op de naad van zijn broek, zijn hand aan zijn sjako, hij staat onberispelijk in de houding, hij staat alleen zo scheef als de scheve toren van Pisa en zijn gezicht is een wegzwevende kinderballon van pret, maar hoe dan ook, hij stààt, gewolkt, gewichteloos en bijna diametraal als in een droomschilderij van Marc Chagall. Dat is stijl en discipline, weliswaar niet tot de laatste druppel bloed, maar dan toch tot de laatste druppel bier.

En dan, plotseling, ergens onzichtbaar in de achtergrond, toetert een hoornblazer alsof hij zijn ziel aan de duivel verkocht heeft, mits hij maar de muren van Jericho-Voerendaal tot poeder mag blazen en gij beluistert dat oeroude afscheidslied:

Er reden drie ruiters de stadspoort uit,
Vaarwel!
Het liefje stond achter de vensterruit,
Vaarwel!
En als het dan toch op scheiden staat,
Zo reik mij uw ringetje eer gij gaat,
Adieu en ook vaarwel!
Ja, scheiden en is er geen spel.

Dan beseft ge dat ook gij de stadspoort achter u moet laten, al is het met melancholie in het hart - want waar ter wereld kan men nog zo in een feestroes geraken als op een Limburgs schuttersfeest? Daarvan afscheid nemen is waarachtig geen kinderspel. Maar, helaas, alles op aarde eindigt met een adieu en vaarwel.

Marocco

De geschiedenis van een sentiment

Toen ontwaakten de sprinkhanen
Agadir, december 1954

Achter de palmenhaag aan de voet van de Boulevard hoorde men het geluid dat de branding maakte telkens als zij met haar krullende tong over het Afrikaanse strand scheerde. De Atlantische Oceaan graasde als een gigantische koe met hardnekkige regelmaat heel de nacht door in het donker voort.

Maar hoog boven het geluid van de zee uit klonk het geluid van een krekel, die verscholen zat in de nachtelijke rozenstruik onder het open hotelraam. De krekel - een zeldzaam dier in Noord-Afrika - zong. Althans: men noemt dat zingen. Op mij maakt het veeleer de indruk of een nijdige Franse politieagent iemand op zijn snerpende fluitje nablaast omdat hij de hemel weet welke verkeersovertreding heeft begaan. Maar volgens La Fontaine en de andere fabeldichters is de krekel de gevleugelde evenknie van de zorgeloze bard die het, door zijn zomerluiheid, net als sommige vioolspelende bedelaars nooit verder brengt dan een frenetiek spel op één (weliswaar hooggestemde) snaar. Daarom houden zij ons de krekel voor als afschrikwekkend voorbeeld en manen ons aan ons te gedragen als de mieren.

Nu, al ben ik in principe een partijganger van krekels, dit keer zat er weinig anders op dan het voorbeeld van de mieren te volgen. En te velde te trekken tegen de krekels. Althans tegen de sprinkhanen, de robotachtige familieleden van de krekels.

Want sprinkhanen waren bezig grote groene delen in het Zuiden van Marokko in een troosteloze steppe te herscheppen.

Toen ging de zoemertoon van de telefoon en de gorgelende stem van de Arabische boy waarschuwde mij dat het tijd was om op te staan - in een Frans waardoor het Arabisch sissend heenkroop als een wegschuifelend reptiel. Ik was ineens in alarmtoestand. Het was omstreeks drie uur in de zoele nacht en over een half uur zou ik met een colonne het Marokkaanse binnenland intrekken om een

sprinkhanenplaag te gaan bestrijden. Ik had er geen idee van hoe men zich een sprinkhanenplaag moest voorstellen. Eén landloper en zorgeloze bard à la Fontaine, dat gaat nog, maar milliarden en trilliarden van deze zorgeloze landlopers dat tart zelfs de stoutste verbeeldingskracht.

De ijzeren jeep raasde Agadir uit en zwenkte het landschap binnen dat inktzwart was en van boven dichtgespijkerd leek met sterren en sterrenbeelden. De koppen der grootste klinknagels vormden tezamen het sterrebeeld Orion, dat overal in Noord-Afrika aan het nachtelijke firmament domineert. De enige kleur in al het zwart was de okergele kleur van de weg die onder de koplampen doorflitste. De jongeman naast mij had zich zo juist bekend gemaakt. Hij was ‘directeur de l'école d'Horticulture’ te Meknès. Op dit ogenblik echter bestond de tuinbouwschool niet voor hem: hij had zich geheel ingezet om als chef van een der afdelingen de sprinkhanen te bestrijden. In die hoedanigheid gaf hij mij in het nachtelijke donker een eerste summiere uitleg. Wij reden - zei hij - door het dal van de Sous, een rivier stromende tussen het Atlasgebergte en het Anti-Atlasgebergte. Ergens, honderddertig kilometer diep in dit dal, bevond zich op dit ogenblik een der sprinkhanenvluchten. De vlucht was minstens twintig kilometer lang. Zij was oorspronkelijk meer dan honderd kilometer lang geweest, maar zij was tijdelijk uiteengevallen. Men had mij zo vroeg afgehaald omdat sprinkhanen alleen des morgens bestreden kunnen worden. Zodra de zon hen verwarmd heeft vliegen zij op en verdwijnen zij in de hemel. Zij zijn dan niet meer te benaderen. En geen sterveling weet waar zij zich de volgende avond zullen neerlaten. De sprinkhanen die nu Marokko teisterden waren waarschijnlijk afkomstig uit de Franse Soedan. Zij hadden de Sahara doorkruist en waren neergestreken in het dal van de Sous. Daar zaten ze nu, op een punt waar de beide bergketens elkaar dicht naderden, gevangen als in een soort palingfuik. Want het weer was te koel en de warme luchtstroom steeg niet hoog genoeg om hen over het reeds besneeuwde Atlasgebergte heen te tillen; zo bleven zij rondcirkelen in het dal van de Sous tussen Atlas en Anti-Atlas in. Tot zegen natuurlijk van dat gedeelte van Marokko dat aan gene zijde van het Atlas-gebergte gelegen was. Maar tot onberekenbare schade van het dal waardoor zij raasden.

Iedere keer als mijn gids het woord sprinkhanen uitsprak kwam er een bijzondere klank in zijn stem: het was duidelijk dat het dier hem een diepe walging inboezemde. Het deed hem beslist niet aan la Fontaine's onschuldige krekel denken, al behoorden beide dan tot de familie der rechtvleugeligen...

'Zijn de sprinkhanen al hier geweest?' vroeg ik hem en wees naar het landschap buiten de jeep.

'Ze zijn nagenoeg in het hele dal geweest', antwoordde hij. 'U zult het zien zodra het maar iets lichter geworden is.'

Heel langzaam werd er, in het Oosten, iets van grijs licht zichtbaar dat uitgroeide tot een groot dof wandbord van tin waarop voorlopig alleen het zwarte silhouet der dingen flauw waarneembaar was. Maar dit silhouet volstond reeds om de reiziger een eerste indruk te geven van de ramp. De bomen waren geen bomen maar tot op het bot kaalgevreten boomskeletten. Wat in Europe een normaal winters verschijnsel is, is in Afrika, waar een boom zijn bladertooi niet verliest, een lugubere en spookachtige vertoning. Zelfs al is de reiziger nog kersvers vertrouwd met het verschijnsel van ontbladerde en ontbladerende bomen, dan nog ziet hij onmiddellijk aan de takkenstructuur dat het hier geen logische voortgang van zaken geldt, maar een tegennatuurlijke mishandeling.

Naarmate het grijze ochtendlicht intensiever werd, werd ook de omvang van de ravage duidelijker zichtbaar. Totaal ontbladerde olijfbomen staken hun takkenarmen gekweld en smekend omhoog, alsof zij, na de third degree, die de sprinkhanen hen hadden laten ondergaan, zich overgaven op genade of ongenade. De eucaliptusbomen daarentegen waren slechts uitgedund aan de toppen, de sprinkhanen zijn geen liefhebbers van het eucaliptusblad, en zij hadden daarom alleen maar zoveel van de boomkruinen aangevreten dat deze nu tegen wil en dank met een rattenkapsel zaten opgescheept. Met de maisvelden echter was het weer geheel anders gesteld. Deze waren practisch tot de grond toe afgeschoren en al wat van de velden restte was een rij hardgele houten stengels die als tandenstokers in de kale bodem stonden geplant.

Nu het groeiende licht de wereld opnieuw kleur verleende bleek er echter één boomsoort het afgrijselijkst aan toe te zijn. Dat was de sinaasappelboom. Alle bomen in de uitgestrekte sinaasappel-

garden waren volmaakt van hun bladeren ontdaan. Maar dit was het ergste niet. Het ergste was dat de sprinkhanen de kostelijke gele en oranje sinaasappelen hadden laten hangen. Want zij l u s t e n geen sinaasappelen. Het effect had iets zo ontstellend surrealistisch, dat zelfs een Salvador Dali het onmogelijk zou hebben kunnen bedenken. De mishandelde sinaasappelgaarden deden nog het meest denken aan de feestverlichting die men des winters op sommige pleinen in sommige onzer steden ziet. Maar wat in een stad nog zin heeft, was hier in Gods vrije natuur iets monsterachtigs geworden en geleek het product van een even levendige als boosaardige fantasie. De kaalgevreten bomen en daaraan de bijna rijpe vruchten, die nochtans gedoemd waren om te sterven, - het leek een project ontsproten aan het brein van een duivelse sadist. Ik begon - al had ik hem nog steeds niet gezien - een beetje minder licht te denken over zorgeloze broeder sprinkhaan. Wat de verschrikking echter volmaakt deed zijn was de prachtige lijst waarin het zielige werkstuk van deze desolate natuur gestoken was. Aan de ene zijde het norse Atlasgebergte waarvan de sneeuwpieken in het ochtendlicht van een oneigenlijk wit waren. Aan de andere zijde het lager en vriendelijker Anti-Atlasgebergte dat echter met zijn voeten zorgvuldig verborgen zat in de wollen deken van ochtenddamp welke uit de onzichtbare Sous omhooggolfde. Door dit landschap nu raasden wij voort met een vaart van tachtig kilometer. Wij passeerden de vroege Berberboeren, die zich op dansende ezeltjes voortspoedden naar hun akkers. Sommige boeren hadden, om zich tegen de ochtendkoude te beschermen, hun chalabia over hun hoofd getrokken, hun naakte benen wipten onsamenhangend en vermakelijk op en neer op de cadans van hun ezels als de benen van trekpoppen. Er liep een heel jonge kameel voorbij met op zijn rug een vrouw in het blauw. Hij liep zo licht en achteloos en dansend alsof hij niet op vier poten liep maar op vier krullende olifantsslurven.

Er kwam een stadje in zicht met leemrode muren en middeleeuwse kantelen - het had dezelfde muren als de oude stad Jeruzalem - maar roder en aardser. Het gonsde er reeds van vroeg leven, maar het beeld schoof voorbij met de snelheid van een droombeeld. De sprinkhanen echter hadden het, hoe dan ook, niet bezocht, want het was bedolven onder bloemen: rode en witte bougainvilles,

zalmrose hibiscusbloemen, wingerden met grote blauwe bloemkelken en metershoge struiken met niets dan vuistgrote rode kerstrozen, welke men in Egypte zo vleiend ‘de dochters van de consul’ noemt.

Wij hadden meer dan honderd kilometer afgelegd - telkens camions passerend die zich naar de plek des onheils spoedden - toen mijn begeleider naar de kant van de weg wees.

‘Wij zijn in het sprinkhanengebied aangeland’, zei hij.

Ik keek naar de hoge, dorre struiken die voorbijflitsten. Langer dan een seconde kon ik ze niet in het oog houden.

‘Het is of ze iets gezwollens hebben’, zei ik aarzelend.

‘Juist’, zei mijn begeleider. ‘Ze zijn bedekt met sprinkhanen. Sprinkhanen brengen de nacht niet door op de grond, maar op voorwerpen die boven de grond uitsteken. Bomen, struiken, lantaarnpalen. Wat u maar wilt.’

Ik hield de struiken in het oog. Zij waren het enige wat hier groeide, want wij waren aangeland in een steppe-achtig gebied. Alles wat ik zien kon was dat zij iets onnatuurlijks opgezwollens hadden. Maar meer dan dat viel er niet aan hen op te merken. Toen remde de jeep. Wij waren in het hart van het operatiegebied aangeland. Langs de weg stonden camions, volgeladen met insectenpoeder. Andere camions waren vol Arabische werklieden, die elkaar luidkeels bevelen en tegenbevelen gaven. Toen de jeep stilstond, haastte ik mij naar de kant van de weg, ik sprong over een greppel en stond in de steppe. Ik stond vlak voor een doornachtige steppenboom. Het was de groene doornboom van Sary Marys. Maar hij had niets liefelijks meer.

Wat ik zag deed mijn adem plotseling stokken. Er was geen blaadje groen meer op de groene doornboom. Maar inplaats van met bladeren was de boom overdekt met een absurde en ongeloofwaardige bloei van grote, doodstille insecten. Een boosaardige tovenaar had de duizenden kleine groene blaadjes omgetoverd in wezens van een geheel andere orde die tienmaal zo groot waren en tienmaal zo veelvuldig. Tot aan de uiterste twijgen stond de doornenboom stijf van deze kwaadaardige bloei van sprinkhanen: elk dier bijna ter grootte van een gesloten padvindersmes.

De dieren, die ook in hun roerloze vorm aan gesloten zakmessen deden denken, stonden waar zij maar enige houvast met de poten

hadden kunnen vinden, onbeweeglijk naar alle richtingen uit. Zij waren verstard door de nachtkoude, op hun platte koppen droegen zij de doodstille en lichteloze tranen van de morgendauw. Ook hun zwarte ogen stonden doodstil en lichteloos als waren het zwarte giftige bessen. En in het eerste rosevingerige licht zag ik dat de dieren rood waren en dat zij geheel de struik herschiepen in een soort reusachtig rood koraalrif. Waar men ook keek, overal zag men deze monsterachtige koraalstruiken. Het was of de zee plotseling was leeggelopen en of men zich nu op haar desolate bodem bevond waarop als enig gewas een volmaakt onvruchtbaar en onbeweeglijk oerwoud van metershoog koraalrif stond. Of erger nog: het was of de hemel overnacht bloed had opgegeven. Alles, wat maar van nature fris was en vruchtbaar, was er op een onheilspellende wijze mee bedekt en bevlekt.

Langzaam stijgt de zon. Langzaam ontwaken de sprinkhanen uit hun verstarring. En ineens begin ik te begrijpen waarom de profeet Joël, die de straf des Heren voorstelt onder het beeld van een sprinkhanenplaag, over dit lugubere insectenvolk spreekt als over:

Een volk dat geweldig is en ontelbaar;
Tanden heeft het als leeuwentanden.
Kaken heeft het als een leeuwin.

Want onder de koesterende gloed is er beweging gekomen in de struiken van rood koraal. De eerste sprinkhanen eten. Zij eten knisterend en alsof zij doodsbeenderen vermalen. Het is een gruwelijk geluid, alsof het niet wordt voort gebracht door werkelijk bestaande wezens, maar door wezens in een nachtmerrie. Er is op de doornboom bijna geen puntje groen meer over van de vorige dag en toch eten de sprinkhanen nog van de kale en stroeve steppenboom. En dit is dan nog maar een doornige steppenboom. Maar elders vernietigen zij op dit ogenblik de sinaasappelgaarden in de oasen, de maisvelden en de wijngaarden van het land.

O gij dronkaards wordt wakker en weent!
En gij wijndrinkers treur om de jonge most,
Die plotseling aan uw mond is voorbijgegaan...

Heel langzaam beginnen de ontelbare sprinkhanen zich te bewe-

gen als wezens die bezig zijn te verrijzen van den dode... Naarmate het warmer wordt, wordt de rode boom beweeglijker. Geen honderd Alexander Calders zouden met hun beweeglijke sculpturen ook maar iets kunnen maken dat in aesthetisch byzantisme gelijkt op het bewegen van deze boom - en men wordt ineens gefrappeerd door de gedachte dat de scheppingen van de avantgardistische nieuwlichters steeds weer frappante gelijkenis vertonen met de natuur wanneer deze ziek is of uit het lood geslagen, maar dat de zieke en uit het lood geslagen natuur hen in surrealistische verbeeldingskracht toch nog steeds oneindig overtreft. Met hun grote voorpoten grijpen de sprinkhanen elkaar hier en daar bij het revers als willen zij elkaar wakker schudden of begroeten gelijk oude bekenden bij Dickens. Maar hun wereld is de omgekeerde wereld van die van Dickens en er heerst niets romantisch of liefelijks waar milliarden sprinkhanen samenzijn.

Ergens door dit oerwoud van rode koraalbomen sluipt spookachtig een fellah voorbij met een ezeltje; hij heeft zijn witte chalabia opgeschort tot aan zijn middel, hij loopt met aardkleurige benen achter zijn ezeltje aan en zijn hoofd met witte tulband wiegt heen en weer als het hoofd van iemand die bijna van benauwdheid stikt. De boer zingt. Hij zingt wenend, zijn stem gorgelt, zijn lied is als water dat wegloopt in een goot. Wat hij zingt, ik weet het niet. Maar het klinkt over de steppe als het woord des Heren zoals het kwam tot Joël, de zoon van Pethuel:

Wat de ene sprinkhaan had over gelaten,
Het werd door de volgende sprinkhaan verslonden.
Wat niet door de knager was weggeknaagd
Werd door de verslinder nadien verzwolgen.
En wat die verslinder had laten staan,
Het werd door de kaalvreter weggevreten.
Kerm als een maagd in een rouwgewaad,
Die kermt om de bruidegom van haar jeugd...

Als zij reeds in hun slaap en hun eerste ontwaken zo luguber zijn wat moet het dan wel zijn als zij ten volle zijn ontwaakt? denk ik huiverend. Grinnikend over mijn angstige verbazing tikt mijn begeleider mij plotseling op de schouder. ‘Kom’, zegt hij, ‘wij voegen ons bij de colonne. De sprinkhanen zijn wakker geworden.’

De achtste plaag van Egypte

Het is half acht in de Marokkaanse morgen. De rode bomen bewegen. De met koraalrode sprinkhanen bezaaide bomen bewegen, zover het oog reikt. Heel de steppe beweegt er van. Langs de weg staan telegraafpalen. Ook de toppen der telegraafpalen bewegen. Alles beweegt op een monsterachtige wijze. Het is niet één ding dat beweegt. En het zijn niet duizend dingen die bewegen. Maar het zijn ontelbare dingen die bewegen als één ding. Het is de sprinkhanenplaag die zich roert, zover het oog reikt. Het is de achtste plaag van Egypte die wakker wordt uit haar nachtelijke verstarring en die zich langzaam opmaakt om toe te slaan - niemand weet waar. De struiken knisteren onder de kaken van de ontelbare etende sprinkhanen. Maar het klinkt veeleer of de struiken zich verbijten in machteloze woede. De groene doornenbomen, die niet langer groen zijn maar rood van de rode bloei der sprinkhanen, rillen en ritselen droog: hun milliarden onnatuurlijke bloesems openen zich, ritselen met de vleugels, knijpen en knauwen en klauwen met de bizarre stampers en meeldraden van koppen en poten.

En in de warmer wordende ochtend laten de eerste bloesems los: zij verlaten met een sprong de boom, zij dalen omlaag, zij duikelen neer, zij zeilen op gazen vlerken ter aarde. Eerst enkele, dan tientallen, dan honderdtallen, dan duizendtallen. Zij bedekken de aarde, de aarde wordt rood, de aarde gaat bewegen.

Maar hoevele er ook ter aarde dalen, nog altijd blijft de boom rood als een reusachtig koraalrif. Die op de aarde zijn neergedaald vormen ganse legerscharen, zij stellen zich zo op dat zij het maximum aan warmte betrekken van de zon; en hebben zij aan één kant hun vleugels gedroogd, dan keren zij zich om en drogen zich aan de keerzijde. En dit doen zij massaal en in volmaakte orde. Zij doen het bij onafzienbare legerscharen tegelijk. Zij doen het als op een geheimzinnig en ondoorgrondelijk commando en onder de dictatuur van eenzelfde geheime drift. Zijn zij daarom bovenmate wijs? De Salomo der spreuken beweert het, want hij zegt: alhoewel de sprinkhanen geen koning hebben, toch trekken zij gezamenlijk in goede orde op. Men beziet het echter met angstige verbazing: dit optrekken in goede orde.

Deze dieren zijn nauwelijks nog individuen te noemen, zij zijn als de haren op een hond en de schubben op een vis. Het eigenlijke dier, beseft men, is niet de sprinkhaan maar de plaag en alles wat elk lid afzonderlijk doet doet het als een van de vele haren die rechtop gaan staan op een woedende hond. Het enige verschil tussen de leden onderling is het verschil in tempo. Er zijn vroegkomers en laatkomers. Als de aarde al rood is en beweegt van de vroegkomers dan is ook de bewegende boom nog rood van de laatkomers. Maar terwijl dit gigantische proces in voortgang is - het loslaten van de bloesemdieren, het neerfladderen en neervlinderen en neervallen in duizendvoud, het in beweging raken en rood worden van de aarde - is er een ander bijna even gigantisch proces in werking getreden. Kleine vliegtuigjes zwiepen over de steppe en laten een neergolvend zog van verstuivend insectenpoeder achter zich. Zij bestuiven de steppe, tot aan de voet der bergketens toe, landen dan haastig op de gammele weg, laden weer bij, stijgen weer op en lozen opnieuw hun last van stuifsel.

En dwars door de steppe, onder de vliegtuigjes door, die met hun wielen net over de koraalrode bomen heenstrijken, marcheren de kolonnes. Vijfhonderd meter lang is zo'n kolonne en zij bestaat uit camions en mensen. De camions zijn volgeladen met vergiftigde zemelen. Met de camions mee marcheert langzaam een keten van mensen op, elk dezer mensen torst een zak vol zemelen en deze zemelen strooit hij links en rechts bij grote witte plekken uit op de steppe.

De schakels in de keten zijn zo dicht naast elkaar dat het werk van de ene man aansluit bij het werk van de andere. Een halve kilometer breed wordt zo geheel bezaaid met zemelen. Tot de zakken leeg zijn. Dan klinkt een kort bevel en men haalt nieuwe zakken uit de camions die gelijk met de mensen zijn opgetrokken. En weer klinkt een bevel in een gutteraal Arabisch en de kolonne Berbers en Arabieren, een halve kilometer breed, marcheert weer verder, frenetiek, als gold het een heilige oorlog en begeesterd, zoals alleen Arabieren begeesterd kunnen zijn. Links en rechts dwarrelt het verderf omlaag in de steppe. Want de zemelen zijn een dodelijke lekkernij voor de sprinkhanen. Haastig begeven de rode legerscharen zich naar de witte plekken. Zij grazen en grazen als kostbaar bewerkte zakmessen op hoge poten en worden

dan stil en vliegen niet meer weg. En vliegen zij weg dan dwarrelen zij straks omlaag uit de wolk, want na de zemelen zullen zij nooit meer iets anders eten dan de dood.

En intussen worden de bomen leger en leger en wordt de aarde roder en roder en de eerste sprinkhanen zijn gaan vliegen. In het begin is het veeleer een springen, zij springen een meter ver, weggeschoten als zij worden door hun achterpoten, die sterk zijn als metalen springveren. Maar ineens is het springen overgegaan in vliegen en zij vliegen rond, de sprinkhanen, als kleine, rode vogels op gazen vleugels. Eerst zijn het er enkele, dan zijn het er tientallen, dan zijn het er honderdtallen, dan zijn het er duizendtallen. En dat is nog maar het begin, want de bewegende bomen zijn nog altijd rood en ook de bewegende aarde is nog altijd rood. Maar nu is daarenboven ook de lucht rood geworden. Als men in het zonovergoten dal opkijkt naar de helblauwe hemel dan ziet men overal rode sprinkhanen, zover het oog reikt. Dichtbij zijn zij zo groot als kolibri's, maar zij worden al maar kleiner en kleiner, tot waar zij, heel hoog in de hemel, ronddwarrelen als een fijne rode dolgeworden sneeuw. Overal zijn zij nu. In de hemel en op de aarde. Als een bloedig schuim dat alles bedekt. Als een afschuwelijke, ziekmakende, walgingwekkende, alles doordringende plaag der plagen, die zelfs de trotse Pharao om genade deed smeken. Als een rode nevel zwermen de milliarden dieren op tegen de bergketen. Precies zoals Joël, de profeet, het beschrijft: ‘Als morgenrood uitgespreid op de bergen, is dat talrijk en machtig volk.’

En kijkt men naar de steppe zelf dan is daar alles in een razende beweging, die toch nergens iets heeft van een chaos. Het is weer precies zoals Joël het beschrijft:

‘Hun aanblik is als die van paarden; als rossen rennen zij. Als ratelende wagens op de toppen der bergen springen zij. Zij zijn als het geknetter van een vuurvlam, die stoppelen verteert; en als een machtig volk in slagorde geschaard tot de strijd. Alle gezichten verbleken van angst. Als helden rennen zij, als krijgslieden beklimmen zij de muur en zij gaan voort, ieder op zijn eigen wegen. Zij lopen niet door elkander heen en de een verdringt de ander niet. Iedere strijder gaat zijn eigen weg en tussen de wagens door dringen zij voort; zij laten geen bres in hun rijen ontstaan.

Zij stormen op de stad aan. Zij rennen op de muur. Zij klimmen in de huizen. Zij komen door de vensters als een dief. Voor hun aangezicht siddert de aarde, beeft de hemel. De zon en de maan worden zwart en de sterren trekken haar glans in.'

Men ziet het met stomheid geslagen aan. Joël, de oud-Testamentische profeet, heeft met geen woord overdreven. Het is geen dichterlijke overdrijving, die hij geeft, het is bijna een realistisch verslag, zoals een hedendaags journalist het zien zou door toegeknepen oogleden. Kruipende, springende en vliegende sprinkhanen bedekken de aarde nu misschien al wel tot een kilometer hoogte. Heel het universum is overdekt met een rode koortsige gloed, een geweldige ondefinieerbare, niet voelbare, alleen maar zichtbare zuigkracht zuigt de dieren omhoog naar de zonnige blauwe hemel. Boven de horizon worden zij weggetrokken als in een gigantische rode draaikolk.

En de eenzame mens ziet zich omgeven door legerscharen van deze dorre drakerige vogels, zij vlerken en zwermen bij duizenden rond hem heen, maar niet een die er in dit perfect georganiseerde tumult tegen hem opvliegt, niet één. En door die dikke, rode damp van dieren heen striemen de kleine vliegtuigjes, zij brommen woedend en blazen dikke wolken witte poeder uit over de steppe, het is het Hexyclan van Noury en Van der Lande, dat enkele dagen geleden nog opgeslagen lag in de magazijnen van de firma te Deventer. Het werd op een van de wonderlijkste wijzen van Deventer naar het Zuiden van Marokko overgebracht, want men opende met behulp van Sabena-vliegtuigen een luchtbrug van de fabriek naar het bedreigde gebied... En dat dezelfde fijne, grijze poeder daalt nu alles-doordringend neer over de steppe, het prikkelt keel en ogen der mensen, maar de sprinkhanen stijgen en stijgen en trekken omhoog tegen de hemel als een rode damp.

Het is tien uur in de hete morgen geworden en de steppe kan nu ieder ogenblik geheel ontruimd worden door de sprinkhanen. Alleen de dode en zieke dieren zullen achter blijven. Het verdelgingswerk der mensen is volbracht.

In de jeep razen wij terug naar onze basis. De buik van de gigantische sprinkhanenwolk raakt nog altijd de aarde. Met korte regelmaat slaan de dieren, die het laagste vliegen, tegen de ruit van

de jeep als kogels uit een mitrailleur. En dit duurt een kilometer lang, vijf kilometer lang, tien kilometer lang. Dan zijn zij plotseling verdwenen. Waar men ook kijkt naar het blauwe hemelgewelf, er is niet meer het geringste teken van hun aanwezigheid te ontdekken. Zij zijn zo volmaakt opgelost in het heelal als zout of suiker in water. De kleine vliegtuigjes dartelen voor ons uit terug naar hun basis, er zitten grappenmakers in de cockpits, soms duikelt er een voorbij, rakelings voor onze motorkap, soms speelt er een krijgertje rond een tragisch kaalgevreten doornenboom. Wij stoppen een ogenblik op het plein van een klein Berberstadje. Tegen de radiator zit een rode sprinkhanenkoek van een decimeter dik. Een koek die in een laatste stuiptrekking beweegt. Langs de voorruit kruipen de dieren omhoog, kreupel, verminkt: een Breugheliaanse stoet van Jeroen Boschachtige demonen. Een Berber treedt nader, grijpt er een, trekt hem in tweeën en onderzoekt de zak der ingewanden. ‘Uitgehongerd’, zegt hij spijtig en toont het gehalveerde dier aan een waterdrager. Dan kijken zij beiden bezorgd naar een tuin, die zichtbaar is door een roodlemen poort. Er ligt een hoop afval van dor hout en droge stengels op het tuinpad, tussen de palmen en bougainvilles en bovenop deze hoop troont een rubber autoband. Als zij straks komen, zal dat vuur van rubbersmoor een laatste poging zijn om hen buiten de tuin te houden.

Maar het zal niet helpen. De dieren zullen bij tienduizenden het vuur met hun lichaam doven. En hun makkers zullen ongestoord de tuin vernietigen. ‘Dat de wind hen in zee drijve, iensjie Allah, dat geve Allah’, zegt de waterdrager. ‘Hier, in de tuin zijn zij tenminste nog niet geweest. El Hamdoelilah. Allah zij dank’, voegt de andere Berber eraan toe.

Er klimt een sprinkhaan tegen de ruit van de jeep, hij is nu met zijn kop ter hoogte van mijn gezicht gekomen, hij heeft zijn gebroken poot, die er uitziet als een doornig martelwerktuig, moeizaam achter zich aangesleept en plotseling heeft hij, nu hij oog in oog met mij gekomen is, de tocht gestaakt. Zijn kakement gaat in een groteske machteloze woede open en dicht als een ijzeren zandgrijper. Zijn doffe, boosaardige ogen fixeren mij. De breking van het licht in het glas vergroot zijn kop vele malen en het gemartel-

de en gewonde insect drukt zich steeds dichter tegen de ruit. En langzaam - terwijl de kop afzichtelijk en als in een close-up op mij toegroeit - realiseer ik mij wat mij al die uren in de steppe zo heeft benauwd.

Waarom had ik, ronddolend door deze achtste plaag van Egypte, geen ogenblik het gevoel met dieren te maken te hebben? Met leden van de familie der rechtvleugeligen? Met verwanten van de krekel?... Waarom had ik integendeel het gevoel alsof ik te maken had met gruwelijke wezens, gefantaseerd door een geniale schrijver van science fiction? Een schrijver die in een boek een soort demonische wezens had uitgedacht welke de mensheid zouden moeten vernietigen. Demonische, sadistische, robotachtige individuen, nu nog klein als kleine vogeldraken, maar die alleen maar behoefden te groeien tot mensenhoogte om de aarde te herscheppen in het toneel der uiteindelijke verschrikkingen.

En ineens herinnerde ik mij dat die schrijver van science fiction bestond. En dat hij dat boek geschreven had. Dat hij bovendien de grootste schrijver van science fiction was, die de aarde ooit gekend heeft. Van bovenaardse science fiction. Van Goddelijke science fiction, zo gij wilt. Zijn naam is Johannes. Johannes die leefde en schreef op Patmos. En het boek dat hij schreef heet: De Apocalyps. En wat hij in die Apocalyps of Openbaring schreef, geeft een suggestiever beeld van een sprinkhanenplaag dan wat er ooit vóór hem hierover geschreven werd en ooit na hem hierover geschreven zal worden. Vandaar dat ik verder Johannes van Patmos aan het woord laat en er eerbiedig het zwijgen toe doe...

En de vijfde engel blies op zijn bazuin en ik zag een ster, die uit de hemel op de aarde gevallen was, en aan haar werd de sleutel gegeven van de put van de afgrond. En zij opende de put van de afgrond en er steeg rook op uit de put als de rook uit een reusachtige oven. De zon en de hemel werden verduisterd door de rook uit de put. En uit de rook kwamen sprinkhanen te voorschijn die neerdaalden op aarde.

En aan deze sprinkhanen werd dezelfde macht gegeven, die schorpioenen op aarde bezitten. Er werd hun gezegd dat zij aan het gras op aarde geen schade mochten toebrengen en dat zij blad noch bloem mochten deren, maar dat zij alleen maar de mensen mochten beschadigen die op hun voorhoofd het zegel Gods niet

droegen. Maar het was hun niet toegestaan deze mensen te doden, ze mochten hen alleen maar pijnigen, en dit vijf maanden lang. Hun kwelling is dezelfde als de kwelling van de schorpioenen, wanneer hij een mens steekt.

En in die dagen zullen de mensen de dood zoeken, maar hem niet vinden. Zij zullen hunkeren om te sterven, maar de dood zal van hen wegvluchten.

De sprinkhanen nu hadden de gedaanten van paarden, die uitgerust zijn voor de oorlog. Op hun koppen waren kronen als van goud. Hun gezichten waren mensengezichten. Hun haren leken vrouwenharen. Hun tanden waren leeuwentanden. Zij droegen borstschilden als ijzeren harnassen en het gedruis hunner vleugels was als het gedruis van wagens wanneer veel paarden ten strijde draven. Zij droegen staarten met angels gelijk de schorpioenen en in die staarten was hun macht gelegen om de mensen te beschadigen, vijf maanden lang. Zij hadden als koning de engel des afgronds. Zijn naam is in het Hebreeuws ‘Abaddón’ en in het Grieks ‘Apóllion’.

In het Nederlands is dit: Verderver!

Zijn naam was Apollyon
Hoensbroek, een jaar later

Wat ik u nu ga vertellen is een van de meest merkwaardige geschiedenissen die ik ooit heb meegemaakt. Het is de geschiedenis van een sentiment, van de metamorfose van een sentiment: kortom de geschiedenis van de gedaanteverwisseling van een gevoel van haat in een gevoel van genegenheid. Maar laat ik u niet langer lastig vallen met vaagheden. Ik geef u de nuchtere feiten.

Op een dag in November van het jaar 1954 landde ik met een vliegtuig in de stad Agadir in het zuiden van Marokko. De nacht was reeds gevallen en ik had een opdracht, die ik zo snel mogelijk tot uitvoering moest brengen. Ik moest een ooggetuigeverslag schrijven van de sprinkhanenplaag welke Marokko op dat ogenblik teisterde. Ik begon - hoewel uitgeput - onmiddellijk pogingen in het werk te stellen om het sprinkhanengebied zo snel mo-

gelijk te bereiken. Ik had geluk. Ik kon diezelfde nacht nog mee met een jeep naar het hart van het rampgebied.

Ik arriveerde er vóór het aanbreken van de morgen. Toen het eerste kleurloze ochtendlicht zich over de steppe uitbreidde bevond ik mij in een dal dat toegeknepen lag tussen het Atlas- en het Anti-Atlasgebergte. Een sprinkhanenplaag van zestig kilometer lengte zat in de fuik van dit dal gevangen. Aanvankelijk was er in het grauwe ochtendlicht weinig van de zwerm te merken. Struiken en bomen hadden iets gezwollens in het ochtendgrauw als lijders aan hongeroedeem.

Maar naarmate het ochtendlicht minder grauw werd, werd het beeld van de plaag duidelijker zichtbaar. Ik heb u alles reeds beschreven, een jaar geleden. Hoe de zon opkwam en hoe de milliarden sprinkhanen ontwaakten uit hun verstarring. Hoe zij de aarde bedekten met hun rode legerscharen en hoe de aardbodem er die morgen uitzag - walglijk en ziek - alsof de hemel gedurende de nacht bloed had opgegeven. Hoe de dieren met het toenemen van de ochtendwarmte langzaam ten hemel begonnen te varen tot de zon schuil ging achter een rode mist. En hoe ik ten slotte door een bijna lijfelijke onpasselijkheid werd bevangen bij het zien van deze onnoemelijke schare van kleine gevleugelde draken, die nergens meer een individualiteit bezaten maar waren opgegaan in een monsterachtige eenheid en uitgegroeid tot een sadistisch ondier van zestig kilometer lengte, de plaag zelf.

Wij reden weg toen de staart van de zwerm als een rode cycloon ten hemel voer en de vliegtuigjes, die de plaag hadden bestreden, reeds weer, laag vliegend en met luide motoren, naar hun basis terugkoersten. De laatste sprinkhaan die ik zag bevond zich mijlen ver buiten het rampgebied. Wij stonden een ogenblik stil op het plein van een berberstadje terwijl mijn begeleider - een der voormannen van de afweerslag - een sprinkhanenkoek van een decimeter dik, die tegen de radiator zat en in een laatste stuiptrekking bewoog, verwijderde.

Ik was in de jeep blijven zitten en zag hoe een solitaire sprinkhaan tegen de ruit opklom. Hij had een gebroken poot die hij moeizaam achter zich aansleepte als een doornig martelwerktuig. Toen hij oog in oog met mij gekomen was staakte hij de tocht.

Zijn kakement ging open en dicht als een ijzeren zandgrijper in groteske machteloze woede. Zijn doffe boosaardige ogen fixeerden mij. De breking van het licht en het glas vergrootte zijn kop vele malen en het gemartelde en gewonde insect drukte zich steeds dichter tegen de ruit. En langzaam groeide zijn kop op mij toe als in een close-up, diabolisch en afzichtelijk, de kop van de engel des afgronds, Apollyon, de Verderver.

'Vergeet u dit niet', zei mijn begeleider toen hij mij in Agadir uitliet, en hij wees op mijn zakdoek die voor in de jeep in een ijzeren vakje lag. Bijna was ik de zakdoek en zijn inhoud vergeten. Toen de zwerm reeds was opgetrokken, was mij plotseling deze gedachte te binnen geschoten: Laat ik enkele sprinkhanen meenemen om ze mijn huisgenoten te laten zien. De dieren zullen bij mijn terugkeer wel ingedroogd en verschrompeld zijn maar ook in die staat geven zij nog enig idee van hun vervaarlijke gedaante en proporties. Ik had - de daad bij het woord voegend - drie sprinkhanen gegrepen en deze in mijn zakdoek geduwd.

Niet zonder afkeer want in Marokko kon men vernemen hoe de uitgehongerde dieren kamelen, ezels en zelfs kinderen beten en verwondden. Met de taaie schors van een groene dorenboom had ik de zakdoek tot een bundeltje toegeknoopt en nu mijn begeleider mij op het bundeltje attent maakte zag ik hoe het bewoog. Ik nam het mee naar mijn hotelkamer en zocht naar een plaats om het veilig op te bergen.

Ik besloot ten slotte het in een vakje van mijn scheerétui te sluiten. Tien dagen lang bleef ik in Marokko, het Zuiden van het land doorkruisend en genietend van een winter die een lente was. De tiende dag pakte ik mijn reistas om in alle vroegte het vliegtuig naar huis te nemen. In de nog lichteloze morgen wilde ik scheerkwast en scheermes in het étui stoppen. Maar plotseling bleef ik gefascineerd staan kijken. Toen stopte ik scheerkwast en mes los in mijn reistas, sloot het étui weer voorzichtig en stak het behoedzaam in de zak van mijn overjas. Het bundeltje had bewogen.

In Casablanca was het nog volop lenteweer, in Toulouse was het zwaar bewolkt, in Parijs regende het.

'Heeft u iets aan te geven?' vroeg de douane op Schiphol. Het

was een vraag die ik zorgvuldig in het vliegtuig overwogen had. Want het zou immers de eerste keer worden dat ik iets trachtte te smokkelen: levende waar.

'Ik ben in Marokko geweest, naar een sprinkhanenplaag', antwoordde ik. 'Wilt u er enkele zien?'

'Graag', zei de geuniformeerde beambte.

Ik haalde een blikken trommel te voorschijn welke de Franse commandant, die de strijd tegen de sprinkhanen leidde, mij voor mijn vertrek uit Agadir gegeven had. Ik toonde de vijf sprinkhanen die in het laboratorium van de bestrijdingsdienst zorgvuldig waren opgezet en met een speld in een laag kurk waren vastgestoken.

De douaneman bekeek ze lang en aandachtig. 'Wat een beesten', zei hij. 'Ik had dit niet gedacht.'

Mijn vrouw stond te wuiven bij de grenscontrole. 'Gaat u maar gauw door', zei hij.

'Zouden ze nog leven?' dacht ik, terwijl wij ons in de K.L.M.-bus naar het Americainhotel spoedden.

'Ik moet je eerst iets laten zien', zei ik toen wij op onze kamer waren aangeland. 'Ik heb sprinkhanen bij me die misschien nog leven. Tien dagen geleden heb ik ze gegrepen in de steppe.' Ik opende mijn scheerétui en haalde er het bundeltje uit. Niets bewoog. Ik knoopte het reepje schors dat om het bundeltje zat los, ik vouwde de zakdoek voorzichtig open. Toen kregen wij beiden een schok. Drie sprinkhanen sprongen gelijktijdig als gevleugelde raketten de lampverlichte ruimte in. Even zeilden zij, verdwenen dan in een onzichtbare hoek.

'Ze zijn springlevend', zei ik ongelovig. En ineens maakte een onverklaarbare paniek zich van mij meester. 'Ze moeten uitgehongerd zijn', riep ik. 'Laten we de ober bellen.'

'Ober', zei ik, 'ik heb een vreemd verzoek. Ik moet een glazen pot hebben en een handvol groene bladeren. Plukt u ze maar ergens van een plant in de hall of op de gang.'

Vijf minuten later bezat ik een glazen pot en beschikte over een handvol groene bladeren. Toen ging ik op jacht. Een voor een vond ik mijn drie sprinkhanen terug, greep hen moedig bij de vleugels en deponeerde hen tussen de bladeren in mijn glazen pot.

Ik sloot de pot af met mijn zakdoek en met het reepje schors van de groene dorenboom.

Toen ik een uur later de glazen pot bekeek zag ik sprakeloos hoe mijn drie sprinkhanen zich ieder dwars door een blad gevreten hadden als ijzeren bulldozers door een groen oogstveld.

De volgende dag gingen zij met ons mee in de trein naar Hoensbroek. Thuis hadden wij een terrarium. Wij strooiden er wit zand in en daarna plantten wij groene takken van kamerplanten als miniatuurboompjes. Het terrarium zette ik op de verwarming in mijn werkkamer. Als ik opkeek van mijn schrijfwerk keek ik, over mijn werktafel heen, recht in de grote glazen ruimte waarin de sprinkhanen leefden. Zij wenden snel aan hun glaspaleis. Maar niet dadelijk.

Want de eerste dag hadden zij er geen besef van dat de wanden van hun nieuwe woning van glas waren. Scheen de zon een schaarse keer dan meenden zij de oneindige ruimte voor zich te hebben... Zij zetten de metalen springveren van hun achterpoten schrap en het volgende ogenblik kozen zij de vrijheid. Maar met een harde tik van hun kop belandden zij tegen het glas en lagen onmiddellijk daarop versuft in het terrarium. Doch met een wonderbaarlijk aanpassingsvermogen schikten zij zich in hun nieuwe omgeving. Slechts enkele dagen duurde het nutteloze mitrailleurvuur tegen de glaswanden. Toen waren zij veranderd in saltimbanques, die het vak volmaakt verstonden. Zij vlogen nu niet meer met de kop tegen het plafond, maar maakten tijdens hun sprong een perfecte salto zodat zij, zich omkerend en terecht komend op hun poten, het glas of het dak van het terrarium bereikten en daar bleven zitten. Ik begon een grenzenloze eerbied voor hen tekrijgen. Een eerbied die langzaam veranderde in een diepe en wonderlijke genegenheid.

December schoof voort, sneeuw hoopte zich op tegen de ruit achter het terrarium. Ik meende te zien hoe mijn drie metgezellen de sneeuw met angst bekeken, zij zochten in ieder geval, telkens wanneer sneeuw het venster bedekte, zorgvuldig de andere zijde van het terrarium. Ik begon nu wroeging te krijgen dat ik hen had meegenomen uit het warme land. Er was geen spoor meer over van mijn oude zienswijze waarin ik hen zag als een sadistische

massa. Zij waren stuk voor stuk persoonlijkheden geworden die ik uit elkander kon houden. Zij op hun beurt begonnen ook mij langzamerhand als een persoonlijkheid te zien. Wanneer ik laat in de nacht nog aan het werk was onder mijn schemerlamp, die met zijn licht het terrarium bescheen, dan zaten zij soms gedrieën mij met grote donkere ogen te volgen. Er lag dan een uitdrukking van grenzenloze verbazing op hun mefistofelische gezichten. Om hen niet langer in hun nachtrust te storen draaide ik dan de schemerlamp naar mij toe zodat het terrarium buiten de harde kring van het licht geraakte.

Op een nacht dat de winterwind rond de torenkamer gierde stierf de eerste sprinkhaan. Hij was gedurende de dag reeds traag van beweging geweest, gedurende de nacht bracht ik hem een groen blad. Hij kroop er nog op, werd toen stil en bewegingloos en was dood. Tussen Kerstmis en Oudjaar stierf de tweede. Er lag wat sneeuw opgetast tegen de ruiten. Hij bekeek het en werd steeds stiller. Toen was ook hij dood.

Ik had nu nog één sprinkhaan. Ik stond vaak midden in de nacht op om te zien hoe hij het maakte. Want midden in de nacht maakte soms een onverklaarbare angst zich van mij meester. De gedachte dat hij plotseling gestorven kon zijn joeg mij het bed uit. Als ik dan het licht opdeed en naar hem ging kijken was hij wakker en herkende mij.

Op Oudejaarsavond dronken mijn vrouw en ik een fles wijn op de torenkamer. Toen op het middernachtelijk uur de sirenen van alle mijnen begonnen te fluiten hieven wij eerst het glas naar elkaar. Daarna stapte ik met het volle glas toe op het terrarium en bracht de tweede toast aan Apollyon, die tegen de ruit zat en ons beiden ernstig bekeek. Hij bewoog echter langzaam met zijn voelsprieten, ten teken dat hij ons volgde. Toen, terwijl ik hem in zijn overgrote donkere ogen keek drong een verschrikkelijke gedachte tot mij door. Johannes van Patmos, dacht ik, noemt hem Apollyon, de Verderver. Maar in zijn ogen lees ik dat hij hetzelfde van mij denkt. Hij denkt dat *ik* Apollyon ben, *zijn* engel des afgronds, *zijn* verderver.

Op Nieuwjaarsdag heb ik de dokter voor hem laten komen. Zijn

beide metgezellen waren gestorven, ik wilde tot iedere prijs zijn leven zo lang als mogelijk rekken. Ik vond een van de beroemdste sprinkhanendokters ter wereld voor hem. Puur toeval. In een Limburgs dorp, niet ver van Hoensbroek, woonde een huisarts die als liefhebberij vanaf zijn studententijd het leven der sprinkhanen bestudeerd had en die zich allengs ontwikkeld had tot een der grootste kenners van sprinkhanen. Hij was zelfs door buitenlandse koningen gevraagd om hun collectie van sprinkhaansoorten - er zijn er duizenden - te determineren.

Enkele uren later was de vriendelijke dokter in mijn torenkamer. Met zachte hand greep hij Apollyon bij de vleugels en bekeek hem. Apollyon bleek een man te zijn. Zijn beide metgezellen waren, bij nader doktersonderzoek, vrouwtjes geweest. Apollyon had tenminste in een bescheiden harem op mijn kamer geleefd. De diagnose van de dokter luidde kort en krachtig: ik had vergeten in mijn terrarium druppels water over het bladgroen te sprenkelen. Van die dag af sprenkelde ik iedere dag water.

Hij stierf op Driekoningennacht. Om middernacht wist ik dat hij sterven zou, ik had zijn beide vrouwen zien sterven. Toen hij onnatuurlijk stil werd heb ik hem uit het terrarium getild en hem recht onder de warmte van de leeslamp gezet opdat hij de illusie zou hebben in de Marokkaanse zon te sterven. Ik heb hem gezet op een bed van fris bladergroen. Af en toe bewoog hij dankbaar met zijn voelsprieten. Maar het bewegen werd steeds minder. Ik kon het bijna niet geloven dat hij stervende was. En ook bijna niet aanvaarden.

Ik had een grenzenloze bewondering gekregen voor mijn kleine saltimbanque. Ik bekeek urenlang zijn volmaakte gestalte, zijn fijnbewerktuigde poten, de zwarte bessen van zijn ogen, zijn prachtige kakement dat langzaam verstijfde om nooit meer open te gaan. Ik geraakte vervuld van een onzegbare eerbied voor de Schepper aller dingen. Wat een goddelijk meesterwerk was hij geweest tot het laatste ogenblik. Hoe had ik mij in hem vergist, duizenden kilometers ver van hier, op de Marokkaanse steppe. Het was vier uur in de nacht toen zijn voelhorens voorgoed verstarden.

Ik heb Apollyon nog altijd. Zijn beide vrouwen verhuisden naar de collectie van de Limburgse arts. Maar Apollyon ligt opge-

baard tussen wat verdroogd mos in een oude rieten bloemenmand. Hij heeft mij geleerd hoe betrekkelijk inzicht en gevoelen van een mens zijn. Toen ik hem zag als massadier haatte ik hem. Toen ik hem als eenling leerde zien werd hij mij lief. Nooit had ik ook maar iets van Einstein begrepen. Apollyon echter bracht mij op zijn bescheiden wijze de grondbeginselen van de relativiteitstheorie bij. Hij leerde mij de volstrekte relativiteit van ieder menselijk denken en voelen. Als Apollyon in mijn leven gekomen liet hij mij achter in het besef dat niet *hij* maar *ik* Apollyon was.

Arles

Op zoek naar Vincent

Wij zijn pelgrims op aarde en vreemdelingen...
(Vincent van Gogh)

Arles, zomer 1951

Op 21 Februari 1888 stond de stoomtrein uit Parijs, na een reis van meer dan zevenhonderd kilometer, zuchtend stil op het perron van Arles. Een jonge man, gebukt onder schildersgerei, steeg uit de hoge coupé. Hij was kort en gedrongen van gestalte, had borstelig rood haar en in zijn vastberaden, verbeten gezicht stonden groengrijze, wantrouwende ogen. Het was ongewoon koud die dag, er lag zestig centimeter sneeuw en het sneeuwde nog steeds. Hij haastte zich van het perron en betrad de stad door de middeleeuwse poort. In een straat, vol schilderachtige franse eethuizen, de Rue Cavallerie genaamd, zocht hij een onderkomen. Zijn ogen bleven rusten op het huisnummer 30, waarop een naambord was aangebracht: Restaurant Carrel. Zonder zich langer te bedenken, vroeg hij om een kamer en nam er zijn intrek.

Wie nu, 63 jaar later, in de Rue Cavallerie naar dit huis zoekt, zal tevergeefs zoeken. Het werd tijdens de geallieerde invasie in Zuid-Frankrijk in 1944 met vele andere huizen uit dit stadskwartier, door Amerikaanse bommenwerpers met de grond gelijk gemaakt. Slechts het trottoir bleef als door een wonder, steentje voor steentje, gespaard en in het mozaïk van deze steentjes leest de voorbijganger nog steeds met duidelijke letters: *Restaurant Carrel*...

De roodharige man, die zijn intrek nam in de besneeuwde stad Arles, was een Nederlander en heette Vincent van Gogh. Nog geen 35 jaar oud had hij reeds een leven achter de rug, oneindig bewogener dan dat van zijn burgerlijke tijdgenoten, een leven dat echter in zijn tragische eenzelvigheid gedeeld werd door het merendeel van de grote kunstenaars uit het einde der vorige eeuw die, levend in een der gezapigste tijdperken van de wereldgeschiedenis, een onrust aan de dag legden, welke vaak aan waanzin grensde.

Zonder het te weten waren zij de onweersprofeten van een naderende eeuw vol ramp en ongeval.

Op 30 Maart 1853 kreeg Anna Cornelia Carbentus-Van Gogh een zoon. Haar man, dominee Theodorus van Gogh noemde hem Vincent en gaf hem aan bij de burgerlijke stand van Zundert als Vincent van Gogh. Hij kon niet vermoeden dat hij die dag in het geboorteregister een naam liet neerschrijven welke in de komende eeuwen de mensheid even vertrouwd in de oren zou gaan klinken als de naam van die andere grote zoon der Nederlanden: Rembrandt. Hij zou dit ook nimmer tijdens de lange jaren dat hij Vincent's vader was bevroeden. Helaas, hij zou alleen de onbegrijpelijke en tragische zijde van dit gefolterd kunstenaarschap van nabij, vaak al te nabij, meemaken. Als kind was Vincent eenzelvig. Hij bemoeide zich weinig met zijn twee broertjes en drie zusjes die na hem geboren werden. Hij dwaalde door de Brabantse mastbossen op zoek naar vlinders en vogelnestjes, torren en bloemen. Op zestienjarige leeftijd wordt hij verkoper van schilderijen in een schilderijenzaak in Den Haag, die door zijn oom was opgericht en sindsdien een filiaal geworden was van de beroemde Galerij Goupil.

Hier komt Vincent voor het eerst in aanraking met de schilderkunst van alle landen en alle tijden. Hij doet zijn werk nauwgezet, zo nauwgezet dat hij naar een filiaal van Goupil in Londen wordt overgeplaatst. Daar wordt hij verliefd op de dochter van een dominee. Maar het meisje beantwoordt Vincent's liefde niet. Deze eerste schok die het leven hem geeft doet Vincent's ware aard naar boven komen. Overgeplaatst naar Parijs begint hij de bijbel te doorvorsen en zingt op zijn kamertje psalmen. Hij gedraagt zich als de minnaar uit de Middeleeuwse Romance, die afgewezen, naar het klooster gaat. Vincent wil alles of niets. Hij kent slechts uitersten en hij doet nooit iets half: hij wordt prediker. Preken kan hij niet, maar hij kan wel doen wat de rijke jongeling naliet te doen. In zijn donkere mijnwerkers gemeente in de Borinage geeft hij alles wat hij bezit weg aan de armen: zijn bed, zijn lakens, zijn pakken, zijn hemden.

Hij loopt rond in een versleten soldatenjas, maakt zijn gezicht zwart met kolengruis, om een te zijn met zijn schamele kudde, slaapt op de naakte planken van een tochtige barak.

Het is duidelijk uit welk hout Vincent gesneden is. Hij is gesneden uit hetzelfde hout als een Pastoor van Ars. Het hout waaruit

heiligen en helden en soms ook grote kunstenaars gesneden worden. Het hout der extremisten. Vincent bezat bovenal de diepe drang groots te leven. Hij kon slechts ademen en zich bewegen op een groots plan. Hij wilde priester zijn, middelaar tussen God en de massa. Middelaar tussen de mensheid en het ongeziene Goddelijke.

Dan - midden in de ellende der Borinage - vindt een geheimzinnige verandering in hem plaats die - zonder dat hij het eerst zelf beseft - zijn inzichten in zijn taak wijzigt zonder nochtans verandering aan te brengen in het wezen zelf dier taak. Op zekere dag, uitgeput door al te grote zelfopoffering, ziet hij hoe de vrouwen der arme mijnwerkers achtergebleven stukken steenkool zoeken uit de waardeloze steenbergen, om er hun huis mede te verwarmen. En plotseling grijpt hij een potlood en tracht hun verkleumde en misvormde slavenfiguur op het papier vast te leggen. Dag aan dag herhaalt hij dit werk. Ongemerkt verandert nu deze middelaar tussen God en de massa in een middelaar tussen de massa en de wereld. Als hij het tenslotte zelf bemerkt is de priester die bemiddelde tussen de mensheid en de onzichtbare wereld van het Goddelijke veranderd in een priester die bemiddelt tussen de mensheid en de zichtbare wereld van het Goddelijke: de aarde. Ongemerkt is Vincent's geestelijke priesterschap overgegaan in een aards priesterschap, en met dezelfde zelfnegatie waarmee hij het eerste vervulde zal hij het tweede vervullen. Slechts de wijze waarop is voor hem veranderd, maar in wezen is alles hetzelfde gebleven. Zijn geloofsijver, zijn sociale gevoelens, zijn morele maatstaven, hij brengt dit alles over van zijn apostolaat onder de mijnwerkers naar potlood, penseel en palet.

De prediker, die zo slecht preken kon, maar die zijn leven over had voor zijn kudde, is veranderd in een schilder, die even slecht tekenen kan als hij eerst kon preken, maar die zijn leven over heeft voor zijn kunst. Voor hem is het schilderschap een priesterschap. Maar Vincent heeft begrepen dat hij zijn mensenbroeders geen onzichtbare hemel geven kan. Dan zal hij hun een zichtbare aarde geven. Eindeloos - jaar in, jaar uit - tekent hij die aarde, haar gewassen, haar bewoners. Moeizaam ontstaan onder zijn vingers de figuren van zaaiers en spitters. Moeizaam maar meesterlijk. Aarde

met de aarde en als met bovenmenselijke inspanning aan die aarde ontworsteld. Vincent doet Gods scheppingswerk opnieuw. Maar de Adam, eens geformeerd uit klei en gelukzalig in het paradijs, wordt onder zijn scheppende handen een zwoeger die werkt in het zweet zijns aanschijns.

In de pastorie van zijn ouders werkt hij als een bezetene. Hij schijnt soms van een duivel bezeten en soms van een godheid. Niemand, die hem begrijpt. Zijn vader, de dominee, tracht hem met zachte hand te overreden een normaal, burgerlijk bestaan te lijden. De dorpspastoor waarschuwt de dorpelingen tegen de zonderling. Een genie ontplooit zijn vleugelslag onder hun ogen maar allen zijn blind voor het gebeuren. Op leven en dood voert Vincent een strijd om de volkomenheid te bereiken.

Hij vecht als Jacob tegen de engel. Geen mens die het ziet; degenen die engelen uit hoofde van hun beroep zouden moeten kennen, het minst.

Vincent zou dit gevecht met de engel der volkomenheid zeer zeker verloren hebben indien hij niet was bijgestaan door zijn broer Theo. Theo was schilderijenverkoper in de kunsthandel Goupil te Parijs. Van de aanvang af heeft hij vermoed welke grootse gebeurtenissen zich in de ziel van Vincent voltrokken en zolang hij leefde heeft hij zijn broer met raad en daad bijgestaan. Maand in, maand uit zond hij zijn broer een bedrag aan geld. Vincent op zijn beurt stuurde hem zijn waardevolste doeken. Het ligt niet in het bestek van deze bladzijden de edele figuur van Theo ten voeten uit te schilderen. Vincent zelf heeft hem onsterfelijk gemaakt door de honderden ontroerende brieven aan hem gericht. Theo nu nam Vincent op in zijn woning te Parijs en bracht Vincent - die nog altijd in donkere kleuren schilderde - in aanraking met de Parijse schilders dier dagen, Pisarro, Toulouse Lautrec, Gauguin, Degas, Seurat, die later stuk voor stuk beroemd zouden worden. Van dat ogenblik dringt het licht in Vincent's duistere werk binnen als door een opengeslagen bres. Had tot nu toe zijn sociale gevoeligheid zich in zijn werk het sterkst uitgesproken in de aardzwarte protesten van aardappeleters en afgetrapte schoenen, met de komst van het licht is het of zijn werk uit de doden opstaat en opklimt tot een almachtige verheerlijking van het leven. De beide broers spreken af dat Vincent in het Zuiden van Frankrijk zal

gaan schilderen, want daar is zon, volop zon. Zo verlaat Vincent op 21 Februari 1888 met de stoomtrein Parijs.

In Arles uitstappend vond hij geen zon. Er lag zestig centimeter sneeuw en het sneeuwde nog steeds. Zijn kamer was koud. Maar de man met de wantrouwende ogen was door dat alles allerminst uit het veld geslagen. Hij had zijn voeten tot bloedens toe op de eindeloze landwegen stukgelopen, hij had wekenlang op water en brood geleefd, en hij was nagenoeg ongevoelig geworden voor honger en koude. Reeds zijn de eerste takjes amandel in deze besneeuwde wereld in bloei geschoten. Vincent breekt een takje af, mengt zijn kleuren en brengt deze eerste ademtocht van de lente op het doek.

Aan Theo schrijft hij:

'Het vriest hier flink en op het land ligt nog steeds sneeuw. Ik heb een studie gemaakt van het witte landschap en twee studies van een takje amandel, dat reeds bloeit.'

In die dagen was Arles een landelijk stadje dat bloeide van de opbrengst uit de rijke landstreken in de omtrek. Veeverkoop, de verhandeling van oogstgewassen, handel in landbouwwerktuigen behoorden tot de voornaamste activiteiten van Arles.

Vandaag de dag is dit nog zo. De bewoners waren toen en zijn nu in de omgang harde en zakelijke kleinstedelingen. Alleen in de lagere burger- en arbeidersklasse vindt men lieden die hun hart meer dan hun verstand en hun buidel spreken laten.

Slechts in de ogen van enkele van deze mensen zou m'sieur Vincent genade vinden.

Was Arles in de dagen van Vincent een kleinsteedse handelsstad, en is het dit nog, door de sindsdien ontwaakte liefde voor de oudheid is Arles in deze eeuw een der belangrijkste touristensteden geworden. Het wordt met recht Klein-Rome genoemd want gelijk Rome bezit het een prachtige antieke arena, een juweel van een Romeins theater, een Romeinse begraafplaats en een wonderschone kathedraal met Romaans portaal en Romaanse kloosterhof. Al deze schoonheden stonden, de eeuwigheid trotserend, in Arles toen Vincent er arriveerde. Maar Vincent had er weinig oog voor, hoewel het portaal van de Sint Trofime hem toch wel aangreep, want aan Theo schrijft hij:

‘Er is hier een Gothisch portaal, dat ik bewonderenswaardig begin te vinden, het portaal namelijk van de Sint Trofime. Maar het is zo gruwelijk, zo monsterachtig als een chinese nachtmerrie, zodat zelfs dit schone monument mij toeschijnt van een andere wereld te zijn, waarin ik mij even slecht op mijn gemak voel als in de glorieuze wereld van de Romeinse Nero.’

De wereld van het verleden had Vincent nagenoeg niets te zeggen. De wereld waarin hij zich wel op zijn gemak voelde was de hem omringende aarde, in bloei en verval en de kleine luiden die haar bewoonden.

Viel de sneeuw dik toen Vincent zijn intrek in het restaurant Carrel nam, de Provencaalse lente liet niet lang op zich wachten. Nauwelijks enkele weken later stonden de boomgaarden in bloei, aan de platanen ontsproot het eerste goudgeel der bladeren, de velden werden smaragdgroen en over dit alles wierp de zon een fonkelende gloed. Vincent trekt er met schilderskist en ezel op uit en werkt als een bezetene.

Hij schept aardse paradijzen van bloeiende hongerden. Een kleine perenboom schildert hij met proppen witte verfbloesem, die uit het doek schijnen te barsten. Wie, gelijk ik, het landschap rond Arles een maandlang dagelijks in voorjaarsbloei zag staan twijfelt aan zijn eigen ogenlicht. Verbaasd aanschouwt hij de ene Van Gogh na de andere. En bijna verbijsterd vraagt hij zich af: wie schiep deze wereld: God of Van Gogh?

Gij zult zeggen, lezer, een vreemde opmerking. Laat ik haar u verduidelijken. Reeds in zijn Hollandse periode schildert Van Gogh zoals wij reeds eerder zeiden, als een magier, als een priester. Ieder priesterschap is vereenzelviging met de Godheid. Vincent schept, - en ik gebruik dit zo weinig mogelijk vergelijkender wijze, - gelijk God dit deed in het boek Genesis. Zijn figuren zijn onverzettelijk uit de aarde omhoog getrokken maar er niet aan ontvreemd. Zij zijn aarde gebleven van de aarde. Nu in Arles - in deze overstelpende landschappen - volgt Van Gogh dezelfde lijn. Zich om theorie noch metaphysica bekommerend, schept hij zich een eigenmachtige wereld los van iedere bovenzinnelijke relatie. Hij schept gelijk een razende alsof er een beeld te kort is, dat hij moet aanvullen. Hij schept alsof er in het geheel nog geen heelal

bestaat, of hij, Vincent, het - gelijk God - voor het eerst creëren moet en dit snel, zeer snel, opdat hij er in zal kunnen leven en ademhalen als in een kunstmatige ijzeren long. Deze vertwijfelde scheppingsrazernij geeft aan al zijn meesterwerken die gloeiende adem zonder welke hij voortijdig zou zijn gestikt. Hij maakt elk zijner meesterwerken tot een apart, gesloten en definitief heelal, waaraan traditie noch metaphysica, godsdienst noch theorie part of deel hebben.

Geen Prometheus brengt ongestraft het licht van de goden naar de stervelingen. Moge hij ook het vuur op aarde brengen, de goden ketenen hem vast aan de naakte rots en een gier verslindt hem de lever, keer op keer. Iedere kunstenaar, vanaf de vroegste oudheid, die aan de Godheid gelijk trachtte te worden, richtte zich uiteindelijk ten gronde. Ook Van Gogh moest uiteindelijk de strijd om de volkomenheid verliezen ook al bracht hij een nieuw vuur op aarde in zijn onsterfelijke meesterwerken. Maar deze overwinning werd tevens zijn ondergang. Vincent betaalde met zijn leven. Een vraatzuchtige gier daalde neer uit hogere regionen en verslond zijn ziel, keer op keer, wanneer deze weer uit het nachtelijk duister herboren werd. Want terwijl Vincent op leven en dood vocht om de volkomenheid, had zich in de rug van de arme Vincent een niet minder geduchte vijand opgesteld: de waanzin. Vincent was een epilepticus en ongetwijfeld laat zich hieruit de eenzijdigheid van zijn genialiteit verklaren, zijn extreme scheppingsdrang, zijn nooit en te nimmer tevreden zijn, zijn altijd beter willen. Meer dan één genie in 's werelds geschiedenis had een epileptische aanleg. Men heeft het wel voor doen komen of het werk van Van Gogh het werk van een waanzinnige is. Niets is minder waar. De vlagen van waanzin onderbraken zijn werk, maakten hem het werken onmogelijk. Maar zodra is hij weer tot zijn normale toestand teruggekeerd of hij schept in volle helderheid. Moge zijn onwrikbare bezetenheid tot werken en scheppen mede te verklaren zijn door zijn aanleg tot epilepsie, het resultaat, de meesterwerken zijn de vrucht van de luciditeit van het genie. Slechts een enkele keer kruist de waanzin als een verschrikkelijke bliksem een zijner doeken.

Reeds spoedig komt Vincent in Arles tot de ontdekking dat een

kamer in het restaurant Carrel een te kostbare uitgave is voor zijn beurs. Hij huurt met behulp van Theo's geldzendingen een huis, niet ver daar vandaan op de Place Lamartine. Vincent is kinderlijk gelukkig met deze vredige duiventil, die hij geheel in zijn geliefde kleur geel schildert. Kort nadat hij er zijn intrek heeft genomen stuurt hij een groot doek aan Theo in Parijs, waarop hij zijn huis heeft afgebeeld, met de straat ernaast, die onder een viaduct door, naar Tarascon leidt. Over het viaduct heen rijdt een puffend stoomtreintje. Als kind reeds hield Vincent van treintjes. Hij behoefde nu slechts de hoek van zijn huis links om te slaan, het viaduct te passeren en hij bevond zich op de weg naar Tarascon, die zich omzoomd door platanen urenlang uitstrekte te midden van boomgaarden en bouwland, dat door kronkelende hagen van cypressen in keurige akkers en vakken werd onderverdeeld. De weg van Tarascon en zijn zijwegen werd Vincent's dagelijks werkterrein. Ontelbare meesterwerken ontstaan langs deze weg. Bloeiende boomgaarden, kleine tuinen, zware akkerlanden. Inmiddels is het zomer geworden en de geduchte zon van de Provence laat zich gelden. Gij kent misschien het beroemde schilderij waarop Vincent bij het dalen van de zon naar huis keert over de weg naar Tarascon. Hij loopt gebukt onder schildersgerei en is gewapend met een breedgerande hoed. Deze geweldige hoed van stro diende Vincent in letterlijke zin tot wapen. Vincent had besloten de zon van aangezicht tot aangezicht te schilderen. Bij herhaling begint zij op zijn doek te verschijnen. Gelijk Prometheus rooft hij het vuur van de hemel. Maar niet alleen het vuur in de dag, ook het vuur van de nacht. Met een ongekende stoutmoedigheid plukt hij maan en sterren van het firmament en plaatst hen zegevierend op zijn doek.

Al was Vincent's meest geliefde werkterrein de vrije natuur aan de weg naar Tarascon, ook in het stadje Arles zelf heeft hij menige plek vereeuwigd. Op ‘La place du Forum’, het fraaie pleintje in het hart van de stad, schildert hij een caféterras onder een majestueuze betoverende sterrenhemel. Het café is inmiddels - jammer genoeg - veranderd in een meubelzaak. Hij schildert de Rhônebrug en de kade langs de Rhône. Hij schildert het viaduct naast zijn huis. En hij schildert het nachtcafé, dat schuin tegenover zijn

huis aan de wijde Place de Lamartine ligt. Aan Theo schrijft hij over dit laatste schilderij:

'Ik heb getracht met het rood en het groen de verschrikkelijke menselijke hartstochten uit te beelden, ik heb proberen uit te drukken dat het café een plaats is, waar men zich ruïneren kan, gek kan worden en misdaden bedrijven kan.'

Men ziet de moralist, de man met het gevoelige sociale hart, is allerminst geheel uit Vincent verdwenen. Wie vandaag de dag in Arles en omstreken een studie maakt over de werken van Vincent komt tot een allermerkwaardigste ontdekking. Zonder veel moeite brengt hij al die vele meesterwerken in en rond Arles thuis en na enige weken zoeken heeft hij de vele onderwerpen die Vincent uitkoos om te vereeuwigen in de natuur of in het stadsbeeld teruggevonden.

Wie veronderstellen mocht dat Vincent als schilder een kinderlijke fantast was - en dat zijn er nog velen - die zijn onderwerpen naar believen kleurde en vervormde naar de subjectieve grillen van zijn kunstenaarschap komt tot de verrassende bevinding dat juist het tegendeel waar is. Vincent behandelde zijn onderwerpen bijna met de kinderlijke natuurgetrouwheid waarmee een topograaf zijn onderwerpen in kaart brengt. Een moderne fotograaf kan zonder veel moeite vandaag de dag kleurenfoto's maken van dezelfde onderwerpen die Vincent op het doek bracht. De oppervlakkige gelijkenis zal dan een ieder verbaasd doen staan. De uiteindelijke resultaten verschillen natuurlijk evenzeer als hemel en aarde. Van heel die wereld, welke Vincent schilderde is de natuur nog het meest ongerept over. Nog altijd sieren dezelfde gesnoeide platanen de weg van Tarascon als gevlekte damherten met breedvertakte geweien. In het stadje zelf echter is veel verdwenen. De invasie der geallieerden en de daarop volgende bombardementen brachten Arles zware slagen toe. De Amerikaanse piloten vernietigden of beschadigden, om de Duitsers de terugweg af te snijden, de beide Rhônebruggen. De kwistig gestrooide bommen vaagden ook een deel der aangrenzende stadswijken van de aardbodem. Vincent's gele huis - dat dicht bij de spoorwegbrug lag - werd getroffen en wie het heden ten dage bezoekt, vindt er een houten barak waar men tabak, sigaretten, dranken en ansichtkaarten van het vroegere huis verkoopt.

Maar het nachtcafé, aan dezelfde Place de Lamartine, waar Vincent menige avond moet hebben doorgebracht, bleef ongedeerd. De tegenwoordige eigenaar echter heeft het van binnen verbouwd en het draagt vandaag de hoogdravende naam: ‘Restaurant d'Alcazar’. Voor weinig geld kunt ge er een schraal maal nuttigen en gij ontdekt dan tot uw verbazing dat het enige, dat van Vincent's Nachtcafé overbleef, de houten klok is die boven uw hoofd aan de kale wand hangt en nog steeds tikt. Voor het restaurant bevinden zich de ganse dag boulisten, lieden die een soort knikkerspel met grote metalen kogels spelen en die in de namiddag verhit hun aperitief aan de bar nemen.

Wordt het tijd voor het avondmaal dan roepen zij elkander toe, wijzend op de klok: ‘Monsieur van Gogh zegt: het is half acht’, of of ‘Monsieur van Gogh zegt: het is etenstijd’. Zo ving ik het op, op een voorjaarsnamiddag, in het gewezen Café de Nuit, dat gedreven wordt door een Chinees Wang genaamd, die een zeer schone dochter heeft, welke - rondgaand met glas en bord - meer dan de klok een ogenblik de sfeer van Van Gogh in de eetzaal terugtovert. De Monsieur van Gogh die zo verliefd was op zijn Japanse prenten...

Wat ook totaal van de aardbodem verdwenen is, is het straatje met de vele bordelen, het straatje waarin - zoals wij straks zullen zien - een van de meest tragische gebeurtenissen uit Vincent's leven plaats vindt.

Gedurende geheel het jaar dat hij in Arles verblijft, werkt Vincent onafgebroken en soms nog slechts met de moed der wanhoop. Gelijk een drenkeling - wien het water tot de lippen komt - vecht hij voor zijn leven. Behalve Theo, die ver weg is in Parijs, stelt niemand enig belang in zijn werk. Stel u een heilige voor die geheel zijn leven geeft voor zijn evennaaste en die geen enkel zichtbaar resultaat boekt. Of een held, geboren om grote dingen te doen, maar die een leven lang niet anders te bevechten krijgt dan loze windmolens. In hun schoenen - wanhopiger dan de schoenen die hij schilderde - stond Vincent een kunstenaarsleven lang.

In die bittere eenzaamheid ontwaakt in Vincent een steeds sterker verlangen om samen met andere schilders het leven te delen. Zijn gemeenschapsgevoel vroeg om samenwerking, zijn absolute eenzaamheid om samenleving. Zo kwam op aandringen van Vin-

cent de later beroemd geworden schilder Gauguin naar Arles. Het zou Vincent's ondergang verhaasten.

Half october 1880 trekt Gauguin bij Vincent in. Als hij het gele huis betreedt, voorvoelt hij reeds een naderend onheil. Op de muur van de kamer leest hij:

> Je suis Saint Esprit
> Je suis sain d'esprit
>
> Ik ben de Heilige Geest
> Ik ben gezond van geest.

Beide schilders werken de ganse dag onafgebroken. Gauguin kookt. De avond brengt men door in het café of thuis met disputen over de schilderkunst. Vincent kan het niet verdragen als Gauguin zijn mening niet deelt. Gauguin een groot schilder, maar koud en scherpzinnig, bijt de querulerende Van Gogh smalend toe: ‘Brigadier tu as raison. Je hebt gelijk brigadier!’ Dan op een dag maakt Gauguin het portret van Vincent, terwijl deze zijn geliefde zonnebloemen schildert. Als het portret af is zegt Van Gogh: ‘Dat ben ik, maar... gek geworden’.

's Avonds, terwijl zij gezamenlijk in het café zitten, neemt Van Gogh een glas absinth en werpt Gauguin de inhoud naar het hoofd. Gauguin brengt zijn vriend bij de arm naar huis. De volgende morgen herinnert Vincent zich nauwelijks het gebeurde. Maar diezelfde avond - als Gauguin een luchtje schept op de Place de Lamartine - hoort hij een snelle stap achter zich en als hij zich omkeert ziet hij Vincent die zich met een scheermes op hem wil werpen. Met een dwingende blik houdt hij hem tegen. Vincent buigt het hoofd, rent terug naar huis.

Gauguin, uit voorzorg, slaapt die nacht in een hotel. Als hij de volgende ochtend op het gele huis toestapt, ziet hij een mensenmenigte en gendarme voor de deur. Vincent had, bij zijn terugkeer de avond te voren een deel van zijn oor afgesneden en het daarna des morgens afgeleverd aan een bordeel. Toen de gendarme het huis binnendrongen lag Vincent in een diepe slaap temidden van doeken vol bloed. Hij was getroffen doore een vlaag van verstandsverbijstering. Onmiddellijk werd hij overgebracht naar het hospitaal. Men laat u er nog de cel zien met de ijzeren deur en de vele sloten waarachter hij werd opgesloten.

Maar hij verbleef er niet lang. Spoedig keerde hij terug tot zijn gewone helderheid. Hij werd gelegerd in een der ziekenzalen die er nog heden ten dage juist eender uitzien als toen. Hij begint te schilderen. Het hospitaal, de ziekenzaal, de assistent, die hem behandelt, de latere dr Rey, wien hij het portret cadeau doet. Weer komt de gedachte in hem op dat hij maar beter in het vreemdelingenlegioen kan gaan. Dr Rey praat het hem uit het hoofd. Zijn portret neemt hij mee naar huis. Als er later aan de achterkant van zijn huis een ruit gebroken is, laat hij er geen nieuwe ruit inzetten maar hamert de Van Gogh er tegen. Zo wil de volksmond van Arles het. Jaren later maakt een opkoper het hem voor bijna niets afhandig. Vandaag de dag hangt het portret in Moskou.

Vincent, na zoveel triestigs in zijn leven meegemaakt te hebben begint de zwaarste en laatste staties van zijn levensweg. Wel wordt hij uit het hospitaal ontslagen en betrekt hij zijn geliefde gele huis, maar de geschiedenis met het oor is niet vergeten. De stadskinderen roepen naar zijn raam: Fou roux! Fou roux! Rooie gek! Rooie gek! De buren sturen een adres aan de burgemeester waarin zij hem verzoeken van zijn aanwezigheid ontslagen te worden. Dan besluit Vincent zelf zich te laten opnemen in het tehuis voor geesteskranken te St. Remy om tegen de vlagen van verstandsverbijstering, waarvan hij weet dat ze met steeds korter tussenpozen zullen terugkeren, beveiligd te zijn.

Op 9 mei 1889 rolt een koets over de weg Arles-St. Remy. De tuinen zijn bedekt met blauwe irissen, de velden wemelen van gele en witte bloemen of geuren diep naar thijm en rozemarijn. De wijnstokken staan in goudgeel blad. De cypressen kronkelen jong en vurig ten hemel. In de voortrollende koets zit - naast dominee Salles - Vincent. Beiden kijken naar de gevlekte platanen, die, geheel de lange weg, langs hen heen draven als op drift geslagen damherten in omgekeerde richting.

Vincent is 36 jaar. Hij is ouder geworden, zijn groengrijze, anders zo wantrouwende ogen, zijn bijna violet van wanhopig verdriet. Zijn hoofd wiegt heen en weer op de kadans van de koets. Een onregelmatig hoofd, een puntige schedel en daarop als een brandend braambos zijn vlammend rood haar. De koets springt over een steen, de wereld buitelt, de wereld trekt weer recht. Achter op de koets staan twee onzichtbare palfreniers. De lichtende engel -

waartegen Tobias vocht, en de zwarte engel van de Waanzin. Uit pure wanhoop schrijft hij Theo dat hij in het vreemdelingenlegioen gaat en is daar maar nauwelijks van te weerhouden. Geld om modellen te betalen heeft hij niet. Als model neemt hij armenvol kosteloze zonnebloemen en irissen mee naar zijn kamer. Meer nog dan landschapschilder wist hij zich portretschilder. En hoezeer heeft hij bewezen een grandioos portretschilder te zijn toen enkele eenvoudige medeburgers zijn vrienden werden en voor hem poseren wilden. Zijn vriend, de zouaaf Milliet, de postbode Roulin en zijn familie. Maar de goegemeente van Arles zag van de geniale kunstenaar niet meer dan de zonderling, die beladen met zijn ezel en doeken, en bijna schuil gaande onder zijn strooien hoed, des avonds langs de rue de Tarascon de stad betrad. Zij vinden het maar zonderling als zij hem op een donkere avond aan de Rhône zien zitten schilderen bijgelicht door kaarsen, die hij met ijzerdraad heeft vastgemaakt rond zijn hoed. Wie zal het de burgers van Arles verwijten dat zij geen oog hadden voor de met meesterhand geschilderde doeken. Gij noch ik zouden - hadden wij zestig jaar geleden in Arles geleefd - daar oog voor hebben gehad. Daaromtrent behoeft zelfs de grootste Van Gogh-bewonderaar zich geen illusies te maken.

Het wonder van de dorre stok

> *'Hij ligt op een zonnig plekje midden in de korenvelden... Het leven woog hem zo zwaar, maar zoals het meer gaat, is nu ieder vol lof over zijn talent. O Moeder, hij was zo mijn broer.' Theo, na Vincent's dood, aan zijn moeder.*

St. Remy was en is nog steeds een der parels onder de vele lieflijke stadjes die de Provence telt. Witte huizen met groene of blauwe blinden, witte straatjes bevolkt door ontelbare platanen die als reusachtige damherten met in bloei geschoten gewei rustig op het trottoir langs de witte huizenrand schijnen te grazen. Pleintjes vol kastanjelaren met witte of roze kaarsenpluimen. Hier en daar een huis, onveranderd gebleven sinds de Middeleeuwen,

met de kinkhoorn van zijn uitwendige trap nog zichtbaar buiten de gevel.

De bewoners zijn landelijke, rustige, vriendelijke mensen. Toch is St. Remy even oud als de weg naar Rome. Lang voor Christus was het reeds een bloeiende stad. Het heette Glanum. Maakt men een korte wandeling buiten de stad, dan bevindt men zich na een kwartier uur gaans aan de voet van de Alpilles, een bergketen even voorwerelds van kleur als van vorm. In de vlakte staan, gespaard door de tand des tijds, twee wonderschone Romeinse bouwwerken.

Een Mausoleum, een dodengedenkteken met prachtige voorstellingen uit de Ilias. En een Romeinse triomfboog die in schoonheid niet onderdoet voor het Mausoleum ernaast. Beide bouwwerken behoorden bij een stad die sinds 1921 is opgegraven en die de naam Glanum draagt. De geleerden brachten een klein Pompeï aan het licht: ruïnes van Griekse huizen, een tempel, een forum, een badhuis...

Al deze schoonheden en antiquiteiten bevinden zich op nauwelijks enige stappen afstand van een kloostermuur, die een oud-Romaans klooster met zijn geheimzinnige witte barricade omsluit. Een weg van oeroude pijnbomen leidt van de antiquiteiten naar een poort in de kloostermuur. De pijnbomen zijn van ongewone hoogte: aan uitgestrekte bronzen armen steken gebalde vuisten van donkergroen ten hemel.

Een oud manuscript uit Grenoble bevat nog heden ten dage de volgende heiligenlegende. Op zekere dag stierf de zalige Torquatus, bisschop van het diocees waarin St Remy lag. Men wist geen waardiger opvolger te vinden dan een boer van nobele familie, die de akkers ploegde, waar nu het krankzinnigengesticht van St. Remy ligt. Deze wonderlijke bisschopskeuze had als volgt plaats. De afgevaardigden van de Kerk traden op de boer toe, terwijl hij achter de ploeg liep en boden hem het bisschopsambt aan. Verschrikt weigerde de boer. Hij plaatste uit protest een dorre stok die hij in de hand hield voor zich in de akker en riep uit: ‘Ik zal eerst uw bisschop zijn als deze stok in bloei staat.’ Terstond schoot de dorre stok in bloei. Buigend voor dit teken des hemels aanvaardde de boer het bisschopsambt. Na zijn dood richtte men op het veld waar men hem ploegend gevonden had

een klooster op en bewaarde er de miraculeuze stok. Het klooster werd opgericht in 1080. Het werd tot 1792 onafgebroken door monniken bewoond, het laatst door Observanten, een bedelorde. Om in hun onderhoud te voorzien namen de arme monniken krankzinnigen uit gegoede families op en verpleegden deze liefderijk. De revolutie van 1790 joeg de monniken uit hun klooster. In 1807 kocht dokter Louis Mercurius het kloostor op en zette het werk der Observanten voort. Met muziek trachtte hij zijn arme patiënten te genezen. In 1866 volgde dr Peyron hem op. Hij ontsloeg het lekenpersoneel en vroeg de hulp aan van de zusters van de orde van St. Jozef van Aubenas. Toen Vincent van Gogh op 9 Mei 1889 het oude klooster betrad, werd hij door dr Peyron in zijn spreekkamer ontvangen. De geschiedenis van de dorre stok, die zo wonderbaarlijk bloesem droeg en waarvan de legende aan de bouw van het klooster ten grondslag lag, was sinds lang vergeten. Maar even wonderbaarlijk als in de heiligenlegende zou deze geschiedenis zich in het komend jaar herhalen.

Op 9 Mei 1889 zwenkte een koets de laan in van het vroegere klooster in St. Remy en stopte voor de poort in de kloostermuur. Uit de koets stegen twee mannen: dominee Salles en een nog jonge man met groengrijze sombere ogen en haar dat op een brandend braambos geleek. Men trok aan de bel en de poort werd geopend. Het was de poort van een krankzinnigengesticht: Sint Paulus van het Mausoleum.

Diezelfde dag nog schreef dr Peyron, de directeur, met duidelijke hanepoten de volgende woorden in het register van de patiënten: ‘Ik, ondergetekende, doctor in de medicijnen, directeur van het huis van gezondheid te St. Remy, verklaar dat de genaamde Van Gogh (Vincent), 36 jaar oud, geboortig uit Holland en op heden woonachtig te Arles, in behandeling zijnde in het hospitaal van deze stad, getroffen is door een acute krankzinnigheid gepaard gaande met hallucinaties van het gezicht en het gehoor, die hem er toe gebracht hebben zich te verminken door zich het oor af te snijden. Op het ogenblik schijnt hij wederom normaal te zijn, maar hij voelt niet de kracht en de moed om in vrijheid te leven en heeft zelf om toelating in het huis gevraagd. Ik meen, gezien het voorgaande, dat de heer Van Gogh het slachtoffer is van ver uit

elkander liggende aanvallen van epilepsie en dat er reden is om hem onder een langdurige observatie in de inrichting te houden.' Saint Remy, 9 Mei 1889.
Dokter Peyron

In 1889 stond de psychiatrie nog maar in haar kinderschoenen. Om de aard van Vincent's ziekte te kennen, beschikken wij slechts over de verklaringen van de dokters uit die dagen en over de verklaringen uit zijn eigen brieven. Sindsdien zijn er vele boeken over Vincent's ziekte geschreven. Men is daarbij min of meer eenparig tot de conclusie gekomen, dat Vincent buiten zijn crisissen van verstandsverbijstering en rampzalige melancholie over een buitengewoon helder verstand beschikte. Zijn werk - hij schreef 800 brieven, schilderde 800 doeken, maakte 800 tekeningen - bewijst het overtuigend. Het zou een rampzalige vergissing zijn Vincent's geniale oeuvre toe te schrijven aan een waanzinnige. Van Gogh was, ondanks al zijn beperktheid, op eigen terrein een der helderste geesten van zijn tijd. De perioden van verstandsverbijstering beletten hem het werken. Dat zijn ziekte zijn werk signeerde, is - behoudens misschien een enkele uitzondering - een misvatting. Zijn meesterwerken zijn de vrucht van een lucide en bij wijle geniale aanleg. In het diepst van zijn hart moet Vincent van Gogh zijn eigen grootheid hebben gevoeld. Maar hij werd omringd door een ijskoude poolzee van miskenning en dit heeft zijn leven tot een zee van bitterheid gemaakt. Het getuigt van bovenmenselijke moed en plichtsbetrachting dat hij tot zijn sterven toe onverdroten bleef scheppen. Nauwelijks zijn de deuren van het gesticht St. Paul achter hem toegeslagen of hij hervat zijn arbeid. In een schier bliksemend tempo volgen de meesterwerken elkander op. Vincent vecht tot het uiterste met de Waanzin en de Engel der Volkomenheid. Beide wil hij overmeesteren. Doch evenmin als Jacob weet hij de engel te overwinnen. Steeds weer ziet hij de onvolkomenheid in zijn meesterwerken. Maar met eindeloos geduld herbegint hij het gevecht. Zijn andere vijand, de Waanzin, valt hem met steeds kortere onderbrekingen aan in de rug. Dit onwaardige gevecht - de arme Vincent in ridderlijke strijd gewikkeld met de Engel, verraderlijk in de nek gegrepen door de zwarte Waanzin - dit meer dan onmenselijke schouwspel heeft Van Gogh door zijn persoonlijke heroiek en plichtsbetrachting in zijn werken

omgezet tot een van de verblindendste schouwspelen van menselijke grootheid en voornaamheid. Dit gevecht - de wijze waarop hij dit gevecht leverde - heeft hem opgeheven tot het plan van de grote klassieke heiligen en helden der wereldgeschiedenis.

Maar ook buiten zijn kunst, in zijn leven en in zijn zozeer bemoeilijkte samenleving met anderen was Vincent groot. Ontroerend is het hoe hij reeds terstond aan Theo over zijn arme lotgenoten schrijft.

'Ik geloof dat ik goed gedaan heb met hier te komen, allereerst omdat ik door in dit beestenspel de werkelijkheid van het leven der gekken en der verschillende halfzachten te zien, die vage vrees, die angst er voor, verlies. En vervolgens omdat ik er langzamerhand aan gewoon raak de krankzinnigheid te zien als een ziekte gelijk elke andere. Hoewel men hier onophoudelijk kreten en verschrikkelijk gebrul hoort als van beesten in een dierentuin, verstaan de mensen zich hier heel goed met elkaar en zij helpen de een de ander wanneer zij een crisis krijgen. Als ik in de tuin schilder komen zij allen kijken en ik verzeker je dat zij bescheidener en beschaafder zijn waar het betreft mij met rust te laten dan bij voorbeeld de brave burgers van Arles. Nooit ben ik zo rustig geweest als hier. En ik zou mij erg gelukkig noemen als ik genoeg zou kunnen werken om in mijn levensonderhoud te voorzien, want het baart mij heel wat zorg als ik mij zelf voorhoud dat ik zoveel schilderijen en tekeningen gemaakt heb en nooit iets verkocht. Men vindt hier veel ware vriendschap. Ze zeggen: men moet veel van de anderen verdragen, opdat de anderen ons verdragen, en andere zeer juiste beweringen, die zij dan ook in praktijk brengen.

Wij verstaan ons heel goed met elkander. Ik kan mij bij voorbeeld soms met een van hen onderhouden, die slechts antwoordt met onsamenhangende geluiden, omdat hij niet bang voor mij is.'

Volgens het register - dat de tegenwoordige directeur dr Le Roy ons ter inzage gaf - was de persoon waarover Vincent hier aan zijn broer schrijft, een waanzinnige van 23 jaar, die slechts ongearticuleerde woorden kon uiten. Hij overleefde Vincent lang, nog als oude man was hij in het gesticht, iedere zondag - zoals de beminnelijke dr Le Roy ons mededeelde - op zoek naar potlood

en papier om een brief te schrijven. Maar had hij beide gevonden, dan vergat hij het schrijven.

Tussen deze patiënten (een student in de rechten, die door overwork zijn geestvermogens verloren had, een patiënt die eeuwig bang was vermoord of vergiftigd te worden, een zelfmoordmaniak en anderen) schiep Vincent zijn eindeloze reeks van meesterwerken. Het is verbijsterend te zien hoe zoveel meesterwerken ontstonden op een plekje gronds niet groter dan een cel, een gang, een voortuin en een achtertuin, beschermd door een muur. Hij schilderde vanuit zijn kamer de tuin van het gesticht met op de achtergrond de bergketen. Wie kent niet het gloeiende graanveld met de wilde zwaaiende maaier, die in deze kosmos van goud schijnt gevangen als een luchtbel in barnsteen. Achter het graanveld ziet men tussen het graan en de hoogoprijzende bergen de strenge muur van het gesticht. Het is een betrekkelijk klein veld, dat gouden heelal van graan en zon, dat gevangen lag tussen Vincent's kamer en de gestichtsmuur. Vandaag tiert er een kleine wijngaard. Vincent schilderde de gangen, de voorkant en de achterkant van het gesticht, de gezichten uit zijn raam. De bewaker, monsieur Trabu en diens vrouw. De cypressen in de tuin. Hij tekende de prachtige pentekening van de ruisende fontein, die vandaag de dag droog staat in een vervallen en verwilderd park. Gedurende de laatste oorlog werd een flank van het gesticht, de mannen-afdeling, door de Duitsers bezet. Zij hielden huis in gebouw en tuin en wie nu deze vleugel bezoekt vindt haar verlaten. De ijzeren ledikanten - waaronder naar alle waarschijnlijkheid ook dat van Vincent - roesten in de verlaten kamers, waar hooi, rijshout en landbouwwerktuigen liggen opgeslagen. Torren en andere insecten vluchten in paniek weg onder de voeten van de bezoeker. Slechts de vrouwenafdeling van het gesticht is nog in gebruik. Dr Le Roy en de nonnetjes waken er over hun arme patiënten. Maar Vincent schilderde niet alleen binnen de muren van het gesticht. Alleen of met zijn bewaker mocht hij zich, wanneer hij zich goed gevoelde, vrij bewegen in de omtrek. Hij schilderde de opgebroken straat van St. Remy. Maar hij voelde zich slecht thuis tussen de in vrijheid levende mensen. Hij beperkte er zich toe door de eenzame natuur rond het gesticht te dwalen.

Het landschap rond het gesticht was en is nog steeds van een uitzonderlijke schoonheid. Het gesticht ligt aan de voet van een bergketen, die in een welige vlakte overgaat. In het landschap rond het gesticht vindt men in bonte afwisseling: kloven, kleine ravijnen, holle wegen, bloeiende akkers en grazige velden bezaaid met ontelbare klaprozen. Cypressen wringen zich kronkelend omhoog uit de naakte rotswand, rijen olijven staan gekweld en doodstil op de bergflank als gekruisigden. De lucht is er dik en zoet als likeur, uit spleet en barst schieten thijm, rozemarijn en lavendel overdadig omhoog. Een ongekende weelde van bloemen bedekt de velden op de lager liggende plateau's. Vogelkers, wikke, korenbloemen, klaprozen en geraniums mengen zich onder het groene meikoren, dat hoorbaar knisterend groeit onder de grote koesterende zon. De rotswanden zijn bezaaid met buxus en jeneverbes, de holle wegen met bloeiende laurierbomen, wilde kastanjelaren, struikrozen, braambossen. De kleine ravijnen, doorkruist van hoge dennestammen, hangen als kleine antieke theaters vol van het gekwinkeleer van ontelbare vogels. Achter dit afwisselend welige en woeste landschap rijst de nijlpaardkleurige keten der Alpilles omhoog. De rotsen hangen als omgekeerd druipsteen naar de hemel toe.

Dwalend door dit landschap schilderde Vincent ononderbroken. Telkens verrijst de keten der Alpilles op de achtergrond van zijn werken. Doek na doek vult hij met olijven, die zich hemelwaarts wrongen op de plek waar nu de ruïnes van het antieke Glanum zijn blootgelegd. Op een van deze desolate plekken door het volk Les Marmittes du Diable, de Kookpotten van de Duivel genoemd, waar het water vier bassins in het ravijn heeft uitgehold, schildert Vincent het schilderij Les Fontinettes. Men ziet op het schilderij het ravijn met de holtes vol limpide water en twee vrouwtjes die omlaag dalen om er hun was te spoelen.

Doktor Peyron was volgens moderne begrippen verre van een bekwaam psychiater. Hij beschouwde het geschilder van Vincent als dat van een gek. Hij maakte de fout, die later zo velen na hem zouden maken. Op zekere dag kreeg Vincent verlof naar Arles te gaan om er enige schilderijen die nog in zijn geliefde gele huis stonden, op te halen. Het was twaalf kilometer te voet heen en

twaalf kilometer te voet terug. Vincent keerde niet tijdig terug. Toen men hem ging zoeken vond men hem twee dagen later halverwege de terugweg buiten kennis. Het schilderij - of de schilderijen? - die hij had opgehaald, was hij verloren. Dr Peyron verbiedt hem nu het schilderen. Vincent stuurt smeekbeden naar Theo om deze te bewegen dr Peyron van zijn besluit af te brengen. Het lukt Theo. Vincent schildert voort.

Het is een geluk dat Vincent het leeuwenaandeel van wat hij schilderde en zelf het meest geslaagd vond, naar Theo stuurde. Vincent verkocht het als het ware aan Theo voor de toelage die deze hem jaar in jaar uit zond. Ware dit niet het geval geweest dan was veel van zijn werk geheel verloren gegaan. Dat blijkt wel uit wat er geschiedde na Vincent's vertrek uit het gesticht. Naar schatting van dr Leroy liet hij zes tot tien schilderijen achter. De dokter noch de verpleegsters hechtten er enige waarde aan. Enkele der doeken werden gebruikt als schietschijf. En toen een der bewoners van het gesticht op zijn beurt schilderen wilde, krabde men de verf van Vincent's meesterwerken en gebruikte de doeken opnieuw. Een der achtergelaten doeken ontsnapte als door een wonder aan deze barbaarse vernietiging. Het is het vooraanzicht van het gesticht bedekt door een geweldige zeepijnboom. Onder de boom staat een figuur, die men lang voor dr Peyron, de directeur hield. De figuur is echter een der patiënten van St. Remy. Maar de tijdgenoten van Vincent zagen in deze figuur een grote gelijkenis met de bewaker, monsieur Trabu, wiens portret Vincent overigens schilderde en wiens gelaatstrekken hij van een Spaanse voornaamheid vond.

De zoon van dr Peyron nu hing dit schilderij op in zijn rooksalon om er de bewaker, monsieur Trabu, mee te tergen. Telkens als deze het schilderij passeerde, maakte de jonge Peyron opmerkingen als deze: ‘Wel, Trabu, de gelijkenis is treffend!’

Nu was er in het stadje St. Remy een jong meisje Marie Gérard. Haar vader was bevriend met de directeur en zo gebeurde het dat zij menigmaal bij de familie Peyron en de zustertjes van Sint Paul op bezoek kwam. Op zekere dag mocht de kleine Marie bij een spel, als bij een soort pandverbeuren, een wens doen. Zij wenste het schilderij. Men vond haar wens zo bescheiden dat men bij het schilderij een grote doos bonbons insloot. Sindsdien nam het

schilderij de ereplaats in van Marie Gérard's huis. Zij moest het, toen zij later in geldverlegenheid kwam, verkopen. De oude dame leeft nog steeds vlak naast het klooster van St. Paul. Zij is een bekend romanschrijfster geworden.

Er was in deze wereld van onbegrip - zo vertelt dr LeRoy - een enkele uitzondering. De moeder-Overste Mère Epiphane vermoedde dat Vincent een werkelijk schilder was. Aan de latere dr Leroy deelde zij mede, dat zij zich het meeste verwonderde over de deegachtige dikte van zijn kleuren, die zij op haar manier beschreef met de woorden: zwaluwenpastei en kleurpompoenen. Op zekere dag stelde zij haar medezusters voor Vincent een schilderij te vragen voor het nonnenverblijf. Maar de nonnetjes lieten hun eenparige verontwaardiging blijken. Zij noemden Vincent's werk ‘zwaluwenpoep’. De moeder-Overste week. Tot haar dood, zij werd 92 jaar, placht zij spijtig te vertellen, dat zij als moeder-Overste nimmer week voor de protesten van haar zusters en dat de ene keer dat zij dit wel gedaan had, haar dit een leven lang had berouwd. Zij wist tot haar dood toe te vertellen dat de arme Vincent een buitengewoon lief en beschaafd karakter had. Bezoekt men de tegenwoordige moeder-Overste, dan toont zij u het grote portret van de gerimpelde Mère Epiphane dat het nonnenverblijf siert. Aan de andere wand hangen twee grote reproducties van Vincent's werken, in St. Remy geschilderd. Een Pietà en de opwekking van Lazarus. Gij doorkruist vervolgens met haar een kloostergang en een ogenblik later bevindt gij u in de recreatiekamer van de vrouwelijke patiënten. De radio staat aan, juist wordt de Pinkstermis uitgezonden, gezongen door de blinden van Parijs. De arme patiënten luisteren onbeweeglijk en ongewoon rustig, slechts herkenbaar aan het haar dat verward over hun ogen hangt of aan hun ongewone houding. Zustertjes zitten liefderijk en zorgzaam in hun midden.

Toch zijn het de zustertjes, die Vincent er toe brachten St. Remy te verlaten. Zoon van een protestants dominee, waren hem de Lourdesbeeldjes een gruwel. Tot overmaat van ramp durfde dr Peyron niet op eigen gezag Vincent het uitgaan te verbieden. Wanneer hij Vincent het schilderen buiten wilde beletten, zei hij dat de moeder-Overste het verbood. Daarbij kwam dat Vincent

omstreeks die tijd een ziekelijke hang naar godsdienst kreeg, die hij maar al te duidelijk bij zich zelf herkende.

Hij schildert de Pietà met haar Goddelijke zoon in de schoot. Hij schildert Lazarus die uit het graf wordt opgewekt. Lazarus zowel als Jezus in de schoot zijner moeder is vrij duidelijk Vincent zelf met zijn vermagerde trekken en zijn haar als een brandend braambos. Hij hoopt als Lazarus uit de dood van het asyl te worden opgewekt. Steeds dringender worden zijn beden aan Theo om de vrijheid, die hij vrijwillig vaarwel heeft gezegd, te herkrijgen. Theo stemt toe. Op 16 Mei, een jaar nadat hij St. Remy is binnengetrokken, verlaat Vincent St. Remy waar hij zoveel meesterwerken schiep. In Tarascon neemt hij de trein naar Parijs, hij rijdt zijn dood tegemoet...

De altijd zorgzame Theo had voor alles gezorgd. Niet ver van Parijs in het landelijk dorpje Auvers-sur-Oise, woonde een psychiater, dr Cachet, die zelf schilderde en grote bewondering had voor de moderne schilderkunst. Men kwam overeen, dat Vincent in dit dorp zijn intrek zou nemen, onder het wakend oog van dr Cachet. Hij zou er een hotelkamertje betrekken en hij zou steeds welkom zijn in het huis van de dokter.

Alles scheen ten beste geregeld.

Vincent neemt zijn intrek in het café Ravoux, tegenover het gemeentehuis. Spoedig is hij goede vrienden met dr Cachet, die hij op verscheidene doeken onsterfelijk maakt. Onafgebroken schildert hij. Een laatste grote stroom van meesterwerken ontstaat onder zijn hand. Hij schildert het kasteel van het plaatsje, de tuin van de schilder Daubigny, het feestelijk versierde gemeentehuis op Quatorze Juillet. Hij schildert het dorp en het landschap rond het dorp. De doeken zijn van een verblindende schoonheid. Langzaam gaat de Engel der Volkomenheid door de knieën, langzaam richt Vincent zich op als overwinnaar in een gevecht, nu zeker van de eindoverwinning. Maar langzaam en dreigend richt nu ook de tweede engel zich achter hem op, de engel des Doods, met de trekken van de waanzin op het gelaat. Vincent levert een kort maar verschrikkelijk gevecht. Nog laat hij het penseel niet uit de hand vallen. Altijd is Vincent bang geweest voor kraaien. Op het doek fladderen zwarte kraaien over een korenveld, dat

doormidden breekt. Twee zonnen schijnen dit landschap als een ondergaande wereld te belichten. Het doek is gesigneerd door twee engelen.

De engel der volkomenheid.

En de engel van Waanzin en Dood.

Op 27 Juli 1890 op het eind van de middag beklimt Vincent de heuvel waarop het kasteel van Auvers ligt. Achter het kasteel is een holle weg. Daar aangekomen haalt hij een revolver te voorschijn en mikt op zijn hart. Hij richt slecht. Het bloed doordrenkt snel zijn hemd. Hij knoopt zijn vest dicht en aanvaardt strompelend de weg terug naar zijn kamer, die hij uitgeput bereikt. Als een gewond dier kruipt hij op zijn bed en drukt zich achter tegen de muur. Daar vindt de hotelier hem wanneer hij naar Vincent's kamer gaat, omdat deze niet naar beneden komt voor het avondeten. Vincent toont hem zijn bloedende borst en zegt: ‘Kijk maar, ik heb mij willen doden. Ik heb gemist.’

Maar Vincent had niet gemist. Het schot was dodelijk. Hij zou nog een dag leven. Theo kwam ijlings naar hem over. Wat de twee broers bespraken, zal niemand ooit weten. Zij spraken in het Nederlands. Maar wie een ogenblik een blik wierp in de kamer, zou zijn levenlang het ontroerend afscheid niet vergeten, dat deze twee broers, tweelingen van de geest, van elkander, namen. Vincent stierf de volgende dag. Theo stierf een half jaar later. Aan Vincent's sterfbed vond Theo nog een onverzonden briefje aan hem gericht. Het is als in ijlkoorts geschreven en het drukt nog eens met de laatste moed der wanhoop Vincent's hoop uit, dat zijn werk verkocht mag worden.

‘Lieve broer, ik zeg je... en ik herhaal het je..., dat je deel hebt aan de voortbrenging zelf van zekere schilderijen, die zelfs in de ondergang hun kalmte bewaren. Wel, mijn werk, daarvoor riskier ik mijn leven en mijn verstand is er reeds voor de helft aan ten onder gegaan. Maar jij behoort niet tot degenen die de mens in de schilder verkopen, naar mijn weten, en je mag er je voordeel mee doen, omdat je waarlijk menswaardig handelt. Mais que veux tu? Maar wat wil je?’

Op 30 Juli 1890 trok een wonderlijke begrafenisstoet door het dorp Auvers. Enkele schilders droegen een kist die behangen was

met schilderijen van Vincent. Op een klein kerkhof temidden van gele korenvelden werd Vincent ter aarde gelaten. Theo kon nauwelijks een woord uitbrengen. Hij stierf een half jaar later, 33 jaar oud. Zijn vrouw liet hem overbrengen naar Auvers opdat hij zou rusten aan de zijde van zijn geliefde broeder.

Op een regenachtige dag in de maand Mei van dit jaar verliet ik het station van Auvers op zoek naar herinneringen aan Vincent en Theo. Na enkele minuten gaans stond ik plotseling voor het goorgele gemeentehuis, dat Vincent enige dagen voor zijn dood vereeuwigde. Het had niets van het feestelijke dat het bezeten had op die 14de Juli, er hing vlag noch wimpel aan. Als zo vaak eerder reeds te Arles en St. Remy werd ik getroffen door het feit, dat Vincent van in het ooglopende lelijke zaken als een verroeste tunnel, een gasfabriek, en nu weer dit schreeuwlelijke bouwsel een meesterwerk van kleur heeft weten te maken. Schuin tegenover dit gemeentehuis - wist ik - had Vincent boven een café zijn laatste dagen gesleten. Het was niet moeilijk te vinden, een kleine steen in de gevel herdacht dit feit. Ik trad binnen in het vroegere café Ravoux. Er was niet veel veranderd.

Een slordige afgeleefde vrouw - achter de tapkast - schonk cognac en absinth aan enkele landarbeiders die tegen de toonbank hingen. Aan de muur achter de vrouw hing het zelfportret van Vincent met het afgesneden oor. Maar welk een bittere ironie kent het lot soms. Men had om het vroegere ‘hotel’ van Vincent een enigszins waardig voorkomen te geven een tweederangsschilder de muren van de gelagkamer laten verfraaien. Schriller tegenstelling tussen Vincent's werk en deze goedkope wandschilderingen was niet denkbaar. Op een der muren was een schilder afgebeeld met lang haar en zwart zijden das. Hij had zijn ezel behaaglijk in het groen geplaatst en schilderde een minnend paar van herder en herderin.

Ik mengde mij tussen de landbouwers en vroeg de schenkster achter de toonbank de kamer van Vincent te mogen zien. Dat kon. Langs een steile, houten trap bereikten wij de bovenverdieping. ‘Het is nu mijn kamer’, zei de vrouw in gebroken Frans. Zij was Russin. ‘Alles is nog hetzelfde’, vervolgde ze. ‘Behalve de spiegel’. Op een tafel stond een groot stuk glas dat als spiegel diende. De

tafel zelf was maar heel klein. Hoe zou Vincent daar ooit op hebben kunnen werken? dacht ik. Eens was het zijn tafel... Ook het bed was klein en smal. Het behang hing in flarden omlaag. Grote behangbloemen uit een vorige eeuw schenen te verleppen aan de muren. In de kast waar eens Vincent's schamele kleding had gehangen, hing nu de schamele garderobe der Russin. Op het tafeltje waaraan hij eens had gewerkt stond goedkope crème en een flacon slechte parfum.

Even later beklom ik de heuvel waarop het kasteel ligt. De regen had opgehouden te vallen, maar de holle weg achter het kasteel stond nog vol water en uit de dichte olmen die over de kasteelmuur hingen druppelde het hemelwater na. Ergens op de kim stond een gele hooiopper als een negerhut. Er vlogen veel zwaluwen. Mijn schoenen zogen zich steeds dieper in het natte vette karrespoor. Hier moet het zijn... dacht ik, met het toenemende schuldbewustzijn van een indringer. Gedurende de drie maanden dat ik Van Gogh's voetsporen door Frankrijk gevolgd was, had ik een waarachtige vriendschap voor hem opgevat.

En ik wilde nu ook deze laatste tragische plaats in de holle weg zoeken. Ik vond hem. Druppelend lover, gistend geblaarte, mos, schimmel. Zou een mens eens minder alleen geweest zijn, omdat jaren later een ander mens uit piëteit de plaats zijner eenzaamheid bezoekt? Misschien. Misschien niet... Ik keerde de nu dalende weg terug, die eens Vincent dodelijk gewond was afgedaald. De smaak van as was in mijn mond. Naast de Gothische kerk van het stille dorp vond ik een bloemenwinkel. Ik kocht er een armvol bloemen en sloeg de weg in naar het kerkhof. Het ijzeren hek liet zich knarsend openduwen. Ik zocht bijna een uur tussen de grafzerken met louter Franse namen. Toen plotseling aan de witte muur, zag ik twee stenen naast elkander. Op de een stond: Hier rust Vincent van Gogh. Op de ander: Hier rust Theo van Gogh. Een overdadig groene klimop had zich over de graven der beide broers uitgespreid als een beschermend dek. De groene arm van moeder natuur had hun graven in haar zachte omhelzing tot één graf gemaakt.

Grote witte wolken zeilden langs een blauwe hemel. Het was doodstil onder deze bijna Hollandse lucht. Alleen de glinsterende klimop zuchtte. Het was of de broers onder de groene deken zacht

met elkander poogden te spreken. He was zeker niet over roem, geld of eer. Het kan wel over niets anders geweest zijn dan over de grote rust, die de Onsterfelijken genieten.

Corrida grandiosa

Arles, juni 1951

Wie voor het eerst van zijn leven in een van de prachtige steden van de Provence een vacantie doorbrengt, wordt alras, na het stedenschoon, getroffen door de ontelbare affiches die dit natuurschoon op hun manier versieren. Affiches, waarop reusachtige stieren in een duel op leven en dood gewikkeld zijn met slanke goudkleurige matadores. Maar niet alleen muren en zuilen der stad wemelen van deze kleurige aankondigingen, zij hebben ook hun entrée gedaan in alle wijnhuizen en eethuizen, ja zelfs in de binnenkamers der burgerij. Eet men in een etablissement de Provençaalse keuken of drinkt men er een Provençaalse wijn, dan doet men dit omfladderd door affiches en foto's van stieren en stierenvechters. Ja, het kan gebeuren dat reusachtige koppen van gevelde stieren met een wilde blik vanaf de wanden u het maal en de drank uit de mond kijken, gelijk bij ons in jagers-etablissementen de koppen van hert en everzwijn.

Ge voelt u in zulk een wijn- of eethuis wel ver van de gemoedelijke Provençaalse wereld van het nabije Tarascon, waar Tartarin de Tarascon en zijn club van pettenjagers geen haas, konijn, ja geen leeuwerik onder schot konden krijgen en daarom hun kruit verschoten op hun eigenhandig in de lucht geworpen jagersmutsen.

Op een goede dag, zulk een affiche nauwkeuriger bekijkend, ziet gij dat juist de daarop volgende Zondag een corrida grandiosa zal plaats vinden met de beroemdste toreadores van Spanje en de zes wildste stieren uit de stal van Don Pietro de la Cal.

Gij koopt uw kaartje en twee, drie boeken, die gij in iedere boekhandel krijgen kunt, en die u moeten inwijden in de kunstgrepen en geheimen van het stierengevecht. C'est tout!

Nee, dat is niet alles, lang niet alles! Al zijt gij door uw lectuur alras te weten gekomen dat een stierentournooi uit zes stierengevechten is samengesteld, dat elk stierengevecht uit drie episodes bestaat, dat drie matadores elk op hun beurt ieder in twee stierengevechten een stier bevechten en ter dood brengen en dat de drie

matadores dit bloedige spel bedrijven, bijgestaan door een uitgebreide groep van secondanten: picadores, banderillero's of peones - dat alles geeft u slechts een flauw idee van wat u straks te wachten staat. Maar laten wij de theorie voor later en betreden wij de arena van Arles, een der schoonste arena's uit de Romeinse tijd, blank van steen, blank van boog, een even rank als blank klassiek colosseum.

Duizenden mannelijke zowel als vrouwelijke aficionados (hartstochtelijke supporters) in lentekleding hebben zich reeds op de stenen stoepen van de arena gezet, ieder moment kan de grote gebeurtenis beginnen, de zon zelf, met een groot gouden oog de arena binnenkijkend, is van zins zich geen detail van het spel te laten ontglippen en daar zet het glanzende koper van de kapel de beroemde mars der toreadores uit Carmen in.

Op dat ogenblik gaat een deur in de arena wijd open en een even kleurige als toverachtige stoet betreedt de ronde vlakte van dun, rood zand.

Aan het hoofd van de stoet, op een witte schimmel, steigert de Alguazil de arena binnen, onmiddellijk gevolgd door drie rijen fonkelende costumes, voorop drie matadores, daarachter drie keer drie banderillero's, dan drie keer twee picadores te paard en daarachter de trein van voetknechten en paardenknechten.

Het is een oogverblindende stoet en in de verbeelding wordt gij plotseling naar het Spanje van Philips II verplaatst. De Alguazil, de ruiter op het weerlicht-witte paard, is geheel gestoken in een costuum uit de tijd van Philips II, hij is een historisch overblijfsel van het hoofd der politie, ravenzwart, in ravenzwarte kuitbroek, ravenzwarte wapperende mantel, ravenzwarte soldatenhoed, waarop een zwarte vederbos: het complete achterste van een stuk ravenzwart pluimvee. Al dit ravenzwart wordt slechts onderbroken door een witte kanten kraag en twee witte, kanten lubben aan de mouwen, maar dit maakt zijn figuur des te sinisterder, men voelt dat met deze fladderende, menselijke zwarte raaf ineens een levend stuk souvenir van de Inquisitie binnensteigert en maar al te ras zal blijken hoe juist onze gevoelens zijn.

De drie matadores - naast de stieren de hoofdpersonen van dit

drama - die aan het hoofd van de drie flonkerende rijen binnenstappen zijn gehuld in strakke gewaden van het puurste gouddraad, bolero's van gouddraad, broeken van voren van gouddraad, vanachter van strak gespannen groene of azuren zijde, strakke oudroze kousen, lage, zwarte muiltjes met pompoenen.

Rond hun schouders hebben zij bij hun entrée grote zijden doeken geslagen, bezaaid met een weelde van witte en rode geborduurde bloemen, rozen en anjelieren op een kleurig fond. Op hun hoofden dragen zij zwarte, overlangse steken en daaronder, achter op hun hoofd, propt als een knotje gitzwart haar een imitatie-vlecht. De gespannen kleurige broek, het strakke gouden vest, - als uit dun plaatgoud geslagen - de zwarte dwarssteek, het opgerolde imitatie-vlechtje geven hun gestalte een ongelofelijke gratie, zij zijn veeleer dansers dan vechtjassen. Alleen de stier vecht, zwaar, voorwerelds, aangrijpend. Maar de matador brengt hem als een danser ter dood.

Achter elk der drie matadores schrijden drie banderillero's binnen, zij hebben niet de veelkleurige sjaals van hun meesters rond de schouders geslagen, maar verder is hun gewaad gelijk, alleen, wat goud is aan de matador is zilver aan de banderillero. Nu volgen de picadores. Zij hebben boerse Spaanse hoeden uit lang vervlogen eeuwen op, een Sancho Panza-gewaad van geelwit zeemleer, waarover een bolero met pailletten, maar hun laarzen zijn van een lachwekkende logheid zoals alleen Don Quichotte er zijn arme knecht een paar zou hebben kunnen aanmeten: grote, vierkante laarzen van geslagen ijzer. En de magere, geblinddoekte paarden, waarop zij gezeten zijn, kan men al niet anders betitelen dan rossinanten, zij zijn langs weerskanten middeleeuws geharnast met dikke, gewatteerde tapijten. Zoals gij al wel begrepen hebt is al dit ijzerbeslag en deze gewatteerde bepantsering gericht tegen de woede van de horens van de stier.

De stoet wordt gesloten door een tros paardenknechten en duvelstoejagers in rode kielen en het met bonte pluimen versierde stel paarden dat na elke mis à mort (ter dood brenging van de stier) het kadaver onder applaus of misprijzend gefluit de arena uitsleept.

Deze vogelbonte stoet marcheert nu onder klaterend applaus toe op de loge van de president, groet hem, de steken op de borst,

groet het publiek en verspreidt zich. Een matador en zijn banderillero's stellen zich op in de arena, de anderen trekken zich terug aan of achter de houten omheining, de president geeft vanuit zijn loge het sein, de kooideur wordt geopend en een wilde stier rent, verblind door het plotselinge zonlicht de arena binnen.

Een Corrida - een stierentournooi - bestaat uit zes stierengevechten. Ieder der drie matadores neemt twee stieren voor zijn rekening. Elk stierengevecht op zich bestaat uit drie episodes. Iedere episode duurt vijf minuten. De tijdsindeling wordt vanaf de tribune door de president geleid. Op een door hem gegeven sein weerklinkt een trompetstoot.

Wat gebeurt er, zult gij u afvragen, in deze drie episodes? Gedurende de eerste episode (de eerste tertio) wordt de stier door de banderillero's met hun rose capes, gevoerd met geel, bestudeerd, dat wil zeggen, men tracht, door de stier de rose mantel op velerlei wijze voor te zwaaien, zijn reacties zo goed mogelijk te bestuderen. In die tijd staat de maestro, de matador, ergens als een flamingo op één been in de arena en kijkt toe. Want dit alles wordt alleen gedaan om de matador aangaande de stier voor te lichten. Dan, na enkele minuten, worden de deuren geopend en de Sancho Panza-achtige picadores komen op hun middeleeuwse paarden binnen waggelen. Zij zijn gewapend met houten lansen, welke uitmonden in scherpe, driehoekige punten. Door manipulaties met de rose cape wordt de stier tot vlak bij het paard gelokt en nu brengt de picador met het scherpe, driehoekige uiteinde van de lans de stier enkele formidabele steken toe in de gebogen nek. Deze toegebrachte wonden hebben tot doel de nekspieren te raken en daardoor de stootkracht van de stier te verminderen. Nu gaat het signaal van de trompet en de tweede tertio of ronde begint.

De tweede tertio is geheel gewijd aan het spel met de banderillen, de kleurig versierde harpoenen die in de rug van de aanstormende stier worden geplant. Op het laatste moment veert de banderillero voor de horens opzij en plant met ongelofelijke behendigheid de kleurige harpoenen in de voorbijstormende stier. Trompetstoot en derde tertio.

Deze tertio wordt praktisch geheel uitgevoerd door een gevecht, lijf aan lijf van de matador met de nu onmenselijk getergde stier.

De matador is gewapend met een degen en de muleta, een kleine rode lap, die over een degen hangt.

Hij plaatst zich tegenover de stier, lokt hem met de lap naar zich toe en springt dan niet, zoals gij misschien zoudt denken, opzij. Het meesterschap van de matador bestaat hierin dat hij zich nimmer beweegt als de stier op hem toekomt. Hij handelt als volgt: hij beweegt de lap, die om de degen gewikkeld is, vlak naast zich. Een stier stormt nimmer af op iets dat onbeweeglijk is, hij stormt af op iets dat beweegt, hij stormt dus af op de fladderende lap en passeert de matador op nauwelijks enkele centimeters. Nu zijn er voor de kenner tientallen manieren om de stier rakelings te doen passeren, de matador ligt bijvoorbeeld geknield, de matador - door een snelle manoeuvre - doet de stier weer terstond omkeren, kortom er zijn talloze variaties, de een al gevaarlijker dan de andere. Is dit spel uitgespeeld dan komt misschien het gevaarlijkste moment. De matador plaatst zich onbeweeglijk voor de stier en brengt met een welgerichte stoot van zijn lange degen het dier de genadestoot toe. Ge begrijpt, dit is levensgevaarlijk. Op het moment dat hij de degen inplant is hij nagenoeg lijfelijk in aanraking met de stier. Eén foute beweging en niet hij doorboort de stier, maar de stier doorboort hem en doodt of verwondt hem.

Nu wij iets van de regels weten vestigen wij onze blik weer op de zonovergoten arena. De Alguazil, die menselijke raaf, is op zijn weerlichtsnelle paard de arena binnengesteigerd. Achter hem treden Luis Miguel Dominguin, Julio Aparicio, Miguel Litri, drie van Spanje's grootste matadores, de arena binnen. Een ogenblik staan zij stil en slaan, man voor man, met een ernstig gezicht een kruis.

Dan zetten zij zich in beweging en geheel de fonkelende volière volgt in vogelstap. Applaus. Men stelt zich op. En dan stormt de stier als een wild, voorwerelds monster in de arena. Maar hij is snel gevangen in de ban der wapperende mantels, die een drietal banderillero's hem voorhoudt, waar hij gaat of staat. De banderillero's halen ware kunststukken met hun rode mantels uit, hun maestro - de matador - staat intussen op veilige afstand in de arena in rusthoudingen bestudeert de reacties van de toro, de stier.

Nu op een sein van de president, gaan de deuren van de arena open en de picadores, die inmiddels van het toneel verdwenen waren, waggelen te paard het veld op, de een naar rechts, de ander naar links. Het is 'n weinig sierlijk gezicht, bijna grenst 't aan 't lachwekkende. Want de paarden zijn dermate gepantserd dat zij de poten bijna evenmin kunnen verzetten als de paarden op een schaakbord. Hetzelfde geldt voor de picador die even log met zijn ijzeren laarzen te paard zit als een ruiter met benen in het gips. Het is nu de taak van de banderillero's de stier met hun rose cape tot vlak bij het paard te lokken. Is dat gebeurd dan heft de logge picador als een trage robot zijn houten lans en drukt die met zijn volle gewicht in de gebogen nek van de stier, zodat de ijzeren, driekantige punt enkele centimeters in de nekspier van de stier dringt. Het is een afzichtelijk toneel dat twee tot driemaal herhaald wordt. De stier, brullend van pijn, stort zich op de robot, niet zelden stort het paard, juist door de bepantsering, om als een levend monument, alleen zijn vier poten trillen omhoog als vier enorme voelsprieten en het gebit van het verschrikte dier staat bloot van angst. Op dat ogenblik is de weke buik van het paard onbeschermd en wee het paard waarop de stier zijn woede met de horens koelt. Maar reeds zijn de banderillero's toegestormd en zij trachten met hun fladderende mantels de aandacht van de stier op zich te vestigen. Het paard wordt met behulp van de paardenknechten weer opgericht als 'n omgevallen voetstuk, de loodzware picador, die in het stof der arena lag wordt weer in het zadel gehesen als een monument op zijn voetstuk en het spel herbegint. Dikwijls mislukt de stoot van de lans, schampt af, dikwijls draait de picador in zijn ijver de ingeplante lanspunt, naar de zin van het publiek te veel rond, waardoor de wonde groter en gapender wordt en uit honderden kelen gilt men dan: Boucher! Vile Boucher! Slager! Gemene slager!

Soms gebeurt het dat de dolgeworden stier paard en ruiter gelijkelijk op zijn nek neemt en ter aarde werpt; een onbeschrijfelijke verwarring ontstaat, die toch dikwijls eindigt zonder gewonden, omdat de mantelzwaaiers bliksemsnel de stier van zijn slachtoffer weten weg te lokken. Gedurende een der drie corrida's die ik te Arles, Alès en Nîmes bezocht zag ik hoe de stier paard met picador onderste boven stiet, vervolgens het angstig hinnikende paard

op zijn horens nam, door de lucht wierp en deed neerstorten op de picador die in zijn ijzeren onmacht, als een stuk mechanisch speelgoed op laatste toeren, door de arena kroop. Even later werd het paard bloedend uit de arena gesleept, de picador in de armen van twee toreadores te midden van een verschrikkelijke verwarring in veiligheid gebracht. Het enige menselijke aan hem was zijn lijdend gezicht, van pijn vertrokken en van angst verschrompeld. Voor het overige was hij geen mens, maar een slapgevallen robot, wiens mechaniek nu in het geheel niet meer functionneerde. Zijn gelaat was in een groene kramp omhoog en omlaag getrokken, zijn tanden en tandvlees stonden in nog steeds niet geheel doorstane angst bleek naar buiten gespalkt. Hij was zwaar gewond. Even later stierf het paard.

Gij hoorde zojuist het publiek de picador toeroepen: gemene slager! Maar laat u dit niet in de waan brengen dat er zich in de arena dierenbeschermers bevinden.

Waarom, vraagt gij u af, trekt het publiek dan partij voor de zo mishandelde stier? Sommigen schreeuwen omdat zij menen dat door deze vilaine wonde de stootkracht van de stier te zeer verminderd wordt en dat daardoor het element van gevaar voor de tegenspelers, de mensen, te zeer afneemt. Anderen schreeuwen omdat zij de stier als een eervolle tegenstander beschouwen, die met alle égards behandeld moet worden. Brengt de stier dan ook een picador ten val, stort hij zich onvervaard op matador en banderillero dan krijgt hij een even grote ovatie als deze laatsten en de kreet ‘Bravo toro!’, ‘Goed zo, stier’ is niet van de lucht. De Zuidelijke vrouwen in hun extase weten het nog bonter te maken; ze betitelen de bloedende, voorbij komende stier als ‘Mon petit, mignonne... Mijn kleintje, mijn lieveling, wat is hij mooi, wat is hij lief!’

Nu de trompet het einde van de eerste tertio aankondigt en de picadoren houterig en bezweet op hun paard de arena uitwaggelen, is de voorname stier van daareven veranderd in een beklagenswaardig wezen. Niet dat hij iets van zijn kracht en zijn vuur schijnt te hebben ingeboet, maar trage stromen bloed, lichtrood als bessensap, fonkelen langs zijn flanken. Hij is nu door een der banderillero's met de mantel in het midden van de arena tot rust

gebracht, hij staart met half gebogen, half opgerichte kop voor zich uit in het zonlicht en zijn blik drukt zulk een tragisch onbegrip uit, zulk een absoluut niet begrijpen waarom dit alles plaats moet vinden, dat men als niet aficionado (als niet hartstochtelijk supporter) volkomen op de hand van het beest is gebracht en dat men in zijn hart de onmenselijke wens gaat koesteren dat hij zich wreken zal op zijn beulen alvorens te sterven.

Maar reeds is de tweede tertio begonnen, een der banderillero's in een sneeuw van zilverdraad, stelt zich op enkele meters afstand van de stier op, zijn armen omhoog als had hij vleugels, in zijn handen twee veelkleurige harpoenen. Voor de onbeweeglijke stier begint de man te dansen, hij stoot kreten uit - oeah, oeah... ihihi, ihihi - en plotseling flitst de stier op hem toe. Maar juist als men denkt dat de stier hem doorboren zal, springt hij hoogop en scheert schuin voor de hoorns langs gelijk een schoonspringer die naar omhoog duikt, een veelkleurige vliegende vis en in dat flitsende moment heeft hij beide banderilla's in de rug van de hem voorbij stormende stier geplant. Het is, gij kunt het u wel voorstellen, een levensgevaarlijk bedrijf, maar van een angstwekkende elegantie.

Elk der drie banderillero's plaatst op zijn beurt de harpoenen, duikt voor de toestormende horens van de stier langs naar het azuur, is een ogenblik een vliegende vis en plonst dan in het klaterende applaus dat tegen de tribunes opgolft en uitsterft in de trompetstoot die de derde tertio inluidt.

Stel u nu de stier voor. Reutelend, hijgend, als een aarde in aardbeving. Bloed gutst langs zijn flanken. Zes kermiskleurige harpoenen hangen aan weerskanten van zijn rug. Een totaal veranderd wezen. Na de eerste tertio een tragisch verwonderde. Maar nu herschapen in een luguber brok ontembare levenswil. Een wezen, wetend dat men het op zijn leven gemunt heeft en bereid zich tot de laatste ademtocht te verdedigen.

Onder doodse stilte betreedt de maestro, de matador, de arena. Met een nonchalant gebaar werpt hij zijn dwarssteek in de plot-

seling bevende druiventrossen van het publiek en aanvaardt de degen en de muleta, de kleine rode doek die hij over de degen hangt.

Met deze, over de degen gevouwen, doek stapt hij langzaam, de borst vooruit, de benen naar achteren, het hoofd met het haar-knotje naar achteren, op het schone, beklagenswaardige monster toe - langzaam en uitdrukkelijk als een parmantige, uiterst behoedzame steltvogel. Vlak voor de gebogen stier stelt hij zich op. En nu begint het spel van de maestro: la fuena de muleta, het werk met de rode lap. Langzaam begint de lap, waarin de degen schuil gaat te trillen als een espenblad op de wind. Langzaam wordt de stier zich bewust dat zijn laatste en zwaarste tegenstander tegenover hem staat. Het trillen van de lap gaat over in wapperen, het wapperen in gezwaai. En plotseling stort de stier zich als een stormram op de matador, mist hem nauwelijks op een centimeter, want zijn stoot was gericht op de wapperende muleta. Onbeweeglijk als had hij wortel geschoten blijft de matador staan, hij mag niet wijken terwijl de stier passeert. Maar nauwelijks is dit gebeurd of hij keert zich om en lokt de stier, dit keer nog dichter langs met zijn wapperende muleta. Hij doet dit op tientallen manieren, even vele kunstgrepen - izquierda's, manoletina's, derichazo's, passa's à l'estribo - met altijd de muleta in één hand. Het is of de muleta, de rode lap, verandert in een reusachtige rode vlinder, die op de speelsheid van zijn vleugels fladdert nu hoog dan laag, in bochten, in lasso's, in serpentine's, altijd woedend achtervolgd door de stotende stier, die op nauwelijks een centimeter scheert langs de onbeweeglijke figuur van de matador, op dolle jacht achter zijn fata morgana.

Eén onbeheerste beweging van de matador en hij is zelve het onvermijdelijke doel van de stoot geworden. Maar een bovenmenselijke zelfbeheersing doet hem versteend staan, borst naar voren, benen en hoofd naar achteren, de horens schrapen zijn vest van gouddraad, bloed bespat zijn smetteloze tenue.

Maar grote toreadoren als Dominguin en Aparicio vergen het uiterste van zichzelf. Zij gaan tegen de houten rand van de arena staan, ja knielen en laten de stier rakelings passeren. Eén misstoot en hun blijft geen redding over, zij worden te pletter gestoten tegen de arenawand. In het midden van de arena halen zij hun kunst-

stukjes uit die aan het waanzinnige grenzen. Zij draaien de stier aan zijn horens rond hun middel als een wentelend rad rond zijn spil. Na een serie flitsende aanvallen van de stier keren zij, op een halve meter afstand van zijn op stoten gerichte kop, hem de rug toe, ja, knielen met de rug naar hem toe in het stof onder de ademloze stilte der duizenden. En alsof dit nog niet alle verbeelding tartte treden zij langzaam op hem toe en kussen het dier op het voorhoofd tussen de horens.

Op die momenten is men geneigd te denken dat zij de stier als dierentemmer wel onder hun hypnose moeten hebben.

Zij zijn in die momenten ook dermate geconcentreerd, dermate beheerst van figuur en beweging, dat zij het duizendkoppige publiek totaal uit het oog verloren hebben en zich nog slechts in trance lijf aan lijf met de stier bevinden.

Dan, na een gans vlinder-repertoire en een serie aan waanzin grenzende uitdagingen brengt de matador de nu dodelijk vermoeide stier vlak voor zich tot stilstand. Langzaam trekt hij uit de muleta de flitsende degen te voorschijn. Langzaam heft hij de degen in het zonlicht, richt hem en in één flitsende fractie van een seconde steekt hij deze, van boven tussen de ribben door, tot aan het heft in het hart van de stier, zó snel, dat hij op hetzelfde moment naast het dodelijk getroffen dier staat, dat langzaam door de knieën gaat en met een oneindig moe gezicht de dood afwacht, die als een schaduw over zijn ogen valt.

Bloemen storten neer in de arena, handtassen, zakdoeken, hoeden, de matador ontwaakt uit zijn eenzelvige begeestering, groet, dankt, ontvangt een oor van de stier, soms twee, soms zelfs na een buitengewone prestatie ook nog de staart van de stier, die hierna star en weerbarstig stijf door de opgetuigde paarden in wolken stof uit de arena wordt getrokken onder het applaus en geschreeuw van het publiek: Bravo toro, bravo toro!

Wat ik u zoëven beschreef, lezer, was een perfecte estocade, een volmaakte genadestoot. Maar zo gaat het lang niet altijd. Vaak, door een foutieve berekening van de matador of door het blote feit dat hij geen geluk heeft, raakt hij een rib, de degen schampt af en dringt niet door het hart, maar de punt treedt te voorschijn uit een der flanken van de stier. Een dergelijke misstoot kan tot

vier, vijf keer voorkomen - het publiek scheldt dan de gevierde matador voor gemene slager - en een der banderillero's of de matador zelf brengt het gefolterde, steunende dier dan de genadestoot toe met de descabello, een speciale degen, die met een definitieve stoot achter de horens meestal de onmiddellijke dood ten gevolge heeft. Bij een der mis à morts die ik zag wankelde de zandbruine stier na drie steken met de degen en drie met de descabello, nog niet gedood, als een dronken brok oerwereld op zwabberende poten door de arena, vallend, opstaand.

Ik beschreef u de mis à mort van een stier. Er volgen er nog zes maar ik bespaar u de détails. Zeker is dat het stierengevecht verschillende elementen bevat van ongelooflijke schoonheid en moed.

Het is er mee als met een slagveld, waar het mensonwaardige element triomfeert, maar waar daarom de elementen van schoonheid en menselijke moed niet noodzakelijk afwezig zijn. Wie dat mocht betwijfelen leze slechts enkele desbetreffende bladzijden uit Tolstoï's onsterfelijke ‘Oorlog en Vrede’.

Ik heb eens een gedicht van een Griekse dichter gelezen die een gloeiende lofzang uit op een Olympische worstelaar, die - alles was geoorloofd in deze worstelwedstrijd tot wurgen toe - zijn tegenstander de vereiste tijdsduur aan de grond brengt, en, dit doende, zegevierend maar gewurgd het leven op zijn overwonnen tegenstander laat.

Ik zal niet in het voetspoor van deze Griekse dichter treden. Maar eenmaal op het paard zittend - gelukkig niet de geharnaste rossinante van de picador - mag ik niet nalaten de schone momenten van de bloedige inzet te scheiden. Zoals ik u reeds zeide zijn de costumes en de verrichtingen van matadoren en banderillero's van een balletachtige gratie en de waarde daarvan wordt voor het publiek nog verhoogd door het feit dat de menselijke verrichtingen met inzet van het eigen leven geschieden.

Wat eveneens - vooropgezet dat het stierengevecht een gegeven feit is waaraan men als eenling niets veranderen kan - van een tragische schoonheid is, is het werk van de ten dode gedoemde stier. De stier weet niet dat hij ter dood veroordeeld is, hij beseft

dit misschien pas in de laatste minuut. Hij ontplooit dus zijn volle kracht van wild dier en men ziet voor zijn ogen de gouden drinkbeker van Creta tot leven komen, dat prachtige vaatwerk, beslagen met jachttaferelen op wilde stieren. Of een der wildejachttaferelen op de muur van een Egyptische tempel. Maar naarmate de stier meer gekweld wordt, wordt hij beklagenswaardiger, hij geeft minder partij, daartegenover staat dat toreador en matador zich directer aan hem blootstellen.

Het aangrijpendste moment echter is wel de dood van de stier. Dikwijls geeft hij zich gewonnen, buigt de kop op een manipulatie van de matador met de muleta en in een plotselinge algehele gelatenheid wacht hij de degenflits af, gaat langzaam en trillend door de knieën en sterft voornaam met een laatste rouwfloers over de ogen, bijna ongeïnteresseerd in zijn beulen. Dat laatste moment wijdt hij geheel aan zichzelf, hij heeft niet eens het 'vile boucher! Gemene slager!' van het publiek voor de matador over. Men denkt op dat ogenblik onafwendbaar aan het beroemde gedicht van de Vigny 'La mort du loupe' met zijn onsterfelijke regel: 'Seul le silence est grand, tout le reste est faiblesse...' (Het zwijgen alleen is groot, al het overige is zwakheid).

Maar niet altijd is het zo. Manolete, Spanje's populairste matador, werd tijdens het volvoeren van de estocade op de Plaza de Limares in 1947 in de laatste seconde door de stier gegrepen, ter aarde geworpen en gedood.

Een laatste blik in de arena vol bloedplekken werpend, zien wij verwonderd hoe talloze kleine jongetjes het nu ongevaarlijke strijdperk zijn binnengedrongen en daar met hun jasjes voor toreador spelen, terwijl een hunner vriendjes als een dolle de stier imiteert en hoe dit alles plaats vindt onder het daverend gelach van het wegstromende publiek. Zelfs boven op de brokkelige, antieke arcaden maken de kinderen hun levensgevaarlijke sprongen hoog tegen het blauwe azuur...

Eens zat de grote Provençaalse dichter Frederik Mistral in alle eenzaamheid in deze zonovergoten arena. Genietend van de zon zag hij hoe enkele jongetjes hun waaghalzerijen uithaalden op deze zelfde arcaden. Plotseling stormde er iemand bleek de arena binnen, het was de verschrikte vader van een der knaapjes. De man rende de stenen treden van de arena op, klom op de brokke-

lige arcade, greep zijn zoontje en liet hem, om hem zijn onvoorzichtigheid voorgoed te verleren, een eindweegs buiten de arena zakken in de duizelingwekkende diepte, uitroepend: ‘Als je het nog een keer doet, kwajongen, laat ik je zo naar beneden vallen!’ Toen, na een ogenblik van doodse stilte, hoorde Frederik Mistral een kinderstemmetje dat opgewekt riep: ‘Nog iets dieper, vader. Ik raak bijna een vogelnestje!’

Wij, Noorderlingen, houden van de natuur en wij zien liever een vogelnestje dan een stierengevecht. Niet omdat wij kleiner van ziel en gemoed zijn dan de Spanjaarden. Zeker ook niet omdat wij groter van ziel en gemoed zijn dan Spanjaarden. Gij zoudt u verbazen wanneer gij u een ogenblik mengde onder een gezelschap van toreadoren over hun zachtaardigheid, hun wellevendheid en hun goedmoedigheid.

Dat wij de wreedheid van het stierengevecht zo slecht verdragen kunnen, berust op een morele hygiëne, gevormd door een traditie - of liever gezegd: gevormd bij gebrek aan een traditie, de Zuidelijke traditie van het stierengevecht.

De school van professor Munoz

Arles, november 1954

In een hoek van de Place du Forum bevindt zich een klein estaminet waar 's avonds een fijn citroengeel licht door de ruit straalt precies als nu bijna zeventig jaar geleden op de avond toen Vincent van Gogh deze hoek van het plein met deze zelfde ruit en het (sindsdien verdwenen) terras ervoor bij avond schilderde en in de nachtblauwe hemel erboven een hele juwelenkist vol sterren leegde.

Passeert ge die ruit en hoort ge het luidkeelse Spaans erachter, kort en droog als het geluid van castagnetten, dan bespeurt ge onwillekeurig in uzelf de neiging om binnen te treden in dat estaminet, vooral op een avond, vroeg in het voorjaar, wanneer de koude mistral als een dolle op dat plein achter zichzelf aanrent in een wanhopige poging om zich warm te lopen. Het was op een koude avond van Maart 1951 dat ik aan deze neiging gevolg gaf, de deur van het estaminet opende en met opgestoken kraag binnentrad in het stamcafé der Spaanse stierenvechters. Een ogenblik stokten de gesprekken, men nam de vreemdeling onopvallend vanuit een ooghoek op, maar bijna terstond daarop werden de castagnetten der Spaanse taal weer in beweging gebracht. Spanjaarden zijn geboren edellieden, zij laten nauwelijks merken dat zij nieuwsgierig zijn, zij beroven een vreemdeling geen moment van zijn vrijwillig of onvrijwillig isolement, zij laten hem volstrekt ongemoeid.

Zo althans was het in dat kleine café der stierenvechters. Die eerste avond sprak ik niemand aan en werd ook evenmin aangesproken. Maar ik voelde bij intuïtie dat ik een geheimzinnige wereld op het spoor was gekomen. Bijna iedere avond keerde ik er terug, dronk mijn koffie en cognac, gaf een koffie of cognac weg aan de matadoren, picadoren en banderillero's in burger, kreeg er een terug en werd in hun kleine gemeenschap opgenomen als stamgast. Toen op een Zondag vond de eerste grote corrida van het jaar plaats. Ik zal die corrida nooit vergeten. Mijn vrouw en ik zaten onderin de geweldige arena van Arles, naast ons zaten twee En-

gelsen. Toen de eerste stier door de picador te paard gepiqueerd werd, begon het ons beiden geestelijk zowel als lichamelijk voor ogen te draaien.

De Engelsen naast ons verdwenen bleek uit de arena. Op het moment dat de stier een mager paard met trillende poten door de lucht zwiepte hoorde ik hoe mijn vrouw naast mij gesmoord zat te huilen en weg wilde. Mijn eigen gezicht voelde aan: strak als geplet ijzer waaruit iedere deuk en iedere kreuk met een hard voorwerp was weggebeukt. Wij gingen echter niet weg. Geen van beiden. Waarom niet? Misschien werden wij vastgeketend aan onze plaatsen met dezelfde gevoelens waarmee oorlogscorrespondenten worden geketend aan een slagveld en ooggetuigenverslaggevers aan de plek ener ramp. Het was mij van het eerste moment duidelijk dat ik op een phenomeen had gestoten, dat mij geen rust meer zou laten voor aleer ik het voor mijzelf zou hebben ontraadseld. Ik zag in deze even brute als prachtige en bijna praehistorische godsdienstplechtigheid het thema voor een groot vers en ik besloot vroeg of laat een essay te schrijven over deze tot vlees en bloed geworden vertolking van de noodlotgevoelens waarmee Spanje en het gehele Nabije Oosten zozeer zijn behept. Maar welke onze motieven voor het ogenblik dan ook geweest mochten zijn, wij bleven en bezochten nadien, ondanks onze onoverwinnelijke weerzin voor bepaalde onderdelen, nog verschillende corrida's. Ik maakte aantekeningen, mijn vrouw schetsen. Zo werden wij voor de Spanjaarden van het stierenvechterscafé, zonder dat wij dat wilden, aficionado's. Vanaf het moment dat zij constateerden dat wij regelmatig de corrida's bezochten, hielden wij op, eerzame stamgasten te zijn. Wij promoveerden tot vrienden. Toen ik dan ook begin zomer '51 Arles verliet had ik verschillende vrienden onder de Spaanse stierenvechters die in de arena's van de Zuid-Franse stadjes werkzaam waren. Matadoren zowel als picadoren. Een van hen had mij ingewijd in Garcia Lorca, waarvan hij ganse bladzijden uit het hoofd kende. Anderen hadden mij iets leren verstaan van de geheimzinnige en primitief-religieuze achtergronden die achter het stierengevecht schuil gaan. In één heiligdom echter had ik, ondanks mijn vriendschap met hen, nooit weten door te dringen. Dat was in de stierenvechtersschool. Hoe vaak ik ook mijn vriend Luiz Munoz, directeur

en tevens enige professor aan de école de la Tauromachie had verzocht mij getuige te laten zijn van zijn lessen aan de toekomstige matadoren, nooit had het mij mogen gelukken in zijn tauromachische heiligdom door te dringen. Maar natuurlijk zijt gij welkom, mijn vriend, luidde steevast zijn antwoord op elk mijner verzoeken. Maar als puntje bij paaltje kwam was er even steevast een obstakel waardoor de dierbare vriend juist die dag niet kon worden toegelaten...

Toen ik op een koude Octoberavond van dit jaar de citroengeel verlichte ruit van Vincent's café te Arles ontwaarde, aarzelde ik, voortgezwiept door de mistral, geen ogenblik en trad er binnen. Zoals ik half en half verwacht had stonden Paco en Luis Munoz aan de bar en dronken er hun pastis. Zij verwelkomden mij hartelijk alsof ik nooit was weggeweest. Maar laat ik u eerst een portret geven van dit stierenvechtersbroederpaar dat de corrida's in de kleine Zuid-Franse stadjes regisseert en waarmee niet zo zeer het blinde toeval als wel het klassieke noodlot mij in aanraking bracht. Paco Munoz, impresario van stierengevechten, was dik en ietwat opgeblazen en deed, in het gezelschap van zijn broer althans, onwillekeurig denken aan Sancho Pancha. Want Luis Munoz, professor in de Tauromachie, was lang en mager, hij droeg wapperende grijze manen aan zijn schedel, hij had een dun en messcherp profiel, kortom hij was een exacte copie van de zeer edele Don Quichote, hetgeen hij levendig besefte, weshalve hij er voortdurend in zichzelf om glimlachte. De dikke Paco en de even magere als ascetische Luis vormden in al hun verscheidenheid toch een onverbrekelijke eenheid; ja, zij vormden deze eenheid in zekere zin dank zij de frappante tegenstelling. Hadt gij hen eenmaal tesaam gezien dan hoorden zij voor uw gevoel voortaan even vanzelfsprekend bij elkaar als het beroemde duo van Cervantes. Zij vormden het zonderlingste broederpaar naar lichaam en ziel dat men zich kon denken. Een broederpaar waarvan de Sancho Pancha-achtige helft eenmaal bij de geboorte, zonder ook maar een ogenblik aan delen te denken beider familiale hersenbezit, dat zo van nut pleegt te zijn bij het afsluiten van finantiële transacties en het rendabel maken van corrida's, had opgeslokt, daarbij aan de don Quichote-achtige helft niets anders latend dan de aesthe-

tische afval van een uitzonderlijke artistieke begaafdheid om jeugdige Franse en Spaanse leerlingen op te leiden in de heilige kunst van het bevechten der stieren.

Een dergelijk elkaar aanvullend broederpaar is een niet ongewoon verschijnsel onder de mensen, men treft zulke wonderlijke broederparen aan in de hoogste regionen van de cultuur; ja zelfs de mythologie kent zulke broederparen of geestelijke Siamese tweelingen, waarvan de ene helft met de voeten op de grond pleegt te staan, terwijl de andere helft met het hoofd in de wolken pleegt te lopen en waarvan doorgaans het eerste deel zich nog wel zelfstandig op aarde zou kunnen voortbewegen, want voeten vinden hun weg altijd wel, maar waarvan het tweede deel zonder het eerste iedere levensvatbaarheid zou missen, want wat doet een hoofd zonder voeten op deze planeet, ook al is dat hoofd gevuld met de schoonste dromen en de stoutste verwachtingen?

Paco Munoz en Luis Munoz nu vormden zulk een onverbrekelijk broederpaar, waarbij Paco uitsluitend en alleen over de hersens beschikte, Luis uitsluitend en alleen over de fantasie en waarbij Luis zonder Paco niet meer zou geweest zijn dan een rampzalig voortdobberend hoofd op een onoverzichtelijke zee. In broederlijk verband echter vormden zij een volmaakt geslaagde eenheid die het nuttige verenigde met het aangename, het zakelijke met het fantastische, het prozaïsche met het lyrische.

Tussen deze eenheid van tegendelen nu zat ik op die koude avond vol mistral. Voor ons stonden drie glazen cognac. Achter het middelste glas zat ik. Achter het rechtse glas zat Paco. Achter het linkse Luis, le professeur. Mijn vrienden spraken over niets anders dan over een van de wonderlijkste prestaties uit hun leven van stierenbevechtend broederpaar. Zij hadden nl. dit jaar hand in hand de corrida van Pablo Picasso georganiseerd. Paco, met zijn zakenkennis, was de impresario geweest van deze onbloedige corrida te Vallauris. Luis, de dromer, had zich de hersens zolang afgebeuld over de vraag hoe hij aan deze corrida een ongewone luister zou kunnen bijzetten dat zijn hoofd ten slotte was gebarsten van de hoofdpijn. Maar toen was er dan ook, evenals uit het hoofd van Zeus, iets te voorschijn getreden wat wedijveren kon met een Griekse godin.

Op de onbloedige corrida van Picasso zou hij zijn bloedeigen leerlinge Pierette le Bordiec de stier laten bewerken. Geen mannelijke matador, neen, een Sénorita Toréadora. Dat hij daaraan niet meteen gedacht had. Pierette immers was de meest begaafde leerling die hij ooit op zijn école de la Tauromachie gehad had. Pierette, nog wel een jonge vrouw. Ach, hij had vele leerlingen gehad en zij werkten nu, verstrooid over de vier windstreken. Sommigen waren zelfs beroemd geworden.

Maar allen stonden verre in de schaduw bij Pierette, die slechts enkele maanden les bij hem had. Er was niet één grijze haar in zijn geweldige leeuwenmanen te vinden die er ook maar een ogenblik aan twijfelde dat hij dit keer het materiaal voor een geniale vrouwelijke stierenvechtster in handen had.

Zo realiseerden de gebroeders Munoz de corrida van Picasso. Vanuit het oogpunt der stierenvechterij gezien, kindergedoe natuurlijk, deze onbloedige corrida. Voor Sénorita Toréadora Pierette niet veel meer dan een lesoefening, met dit verschil dat deze plaatsvond onder het nietsontgaande schildersoog van meester Pablo Picasso.

Maar denk eens aan de eer, vrienden. De onvergankelijke eer dat zij, Paco en Luiz, de corrida van Picasso hadden mogen organiseren. Een corrida die de grootste gebeurtenis was geworden sinds het huwelijk van Rita en Aly. Paco en Luiz raakten er niet over uitgepraat. Over Pablo. En over de eer. En dat in een door Spaanse tongval gebroken Frans waarbij ieder woord klonk als een kastanje die op een gloeiende plaat werd gepoft en plofte.

Er kwam een grote doos van achter de bar te voorschijn, vol foto's, affiches en souvenirs. Ja, heel goed, ik zag het juist, dat was Pablo Picasso. En wel aan hetzelfde tafeltje als waaraan ik nu zat. En in hetzelfde café. Zou de grote Pablo hebben geweten dat hij in een café'tje zat dat de grote Vincent eenmaal schilderde, toen hij, Pablo, nog maar een Spaanse zuigeling was, ging het een ogenblik door mijn hoofd. Naar alle waarschijnlijkheid niet. Hier op deze eigen stoel waarop ik nu zat, vervolgden Paco en Luiz, zat hij een paar maal in de week om met hen de organisatie van de corrida te bespreken.

Nu de souvenirs aan Pablo Picasso op het tafelblad werden uitge-

stald dromden de in het estaminet aanwezige picadoren en toreadoren rond ons samen. En of - zij hadden Pablo allen de hand gedrukt en op de schouders geslagen. Kijk maar op die foto. En op die foto. Pablo Picasso, daar waren zij het allen hartgrondig over eens, was een genie, de grootste mens van deze eeuw. Wel, eerlijk gezegd, zijn kunst daar begrepen zij niets van. Zie nu die stier eens op het programma...

Nu zag die stier op het programma er voor de ogen van een doorsnee sterveling inderdaad uit of hij door een botte vleesmolen was gegaan en of iemand daarna wanhopige pogingen had gedaan de stukken weer aan elkander te plakken. Maar wat zou dat, vond men; men kon, ondanks dat, toch wel een genie zijn. Kijk, hier was de affiche van de Grande Corrida te Vallauris, door Picasso eigenhandig ontworpen. Onbegrijpelijk, niet?... Maar kijk eens, hieronder stond Picasso's handtekening met potlood. Vraag niet wat die affiche dus waard was. (Tussen ons gezegd en gezwegen het was een prachtige affiche).

En een goed mens, mijn waarde, vervolgden mijn vrienden. Alles gaf hij weg, Picasso. Tot zijn eigen hemd.

Of hij daarom op de meeste foto's zonder hemd zat, vroeg ik, en in niets dan in zijn kastanjebruine geöliede torso.

Neen, neen zij maakten geen grapjes. Zij spraken in ernst. Ik kende toch wel het musée d'art païen hier vlakbij op de Place de la République. Met de bewaker met het houten been. Wel, dan had ik daar immers de oude Romeinse sarcophagen gezien die eenmaal hadden gestaan op de Alyscamps, de oud-Romeinse en vroeg-Christelijke begraafplaats van Arles. Prachtige stenen doodkisten. De een mooier dan de ander natuurlijk. Er waren er ook bij, die waren zo beschadigd dat men er geen wegwijs meer uit kon worden. Een was er waaraan alles schots en scheef zat.

Nu luister goed. Voor dat museum had op een dag een heer in een glanzende auto gestopt, hij was er binnen gegaan, hij was lange tijd voor een dier stenen doodkisten geïnteresseerd blijven staan, (de sarcophaag waaraan alles schots en scheef zat), had zich toen tot de bewaker met het houten been gewend en gevraagd: ‘wat is dat voor een sarcophaag?’

‘Poeh!’ had de bewaker gezegd met een geringschattend gebaar.

‘Dat...? Dat is het graf van Picasso.’

De vreemde heer had zich op de knieën geslagen van pret en was een paar dagen later teruggekomen met een dik boek met tekeningen, die zeer schots en scheef waren, en had dat aan het houten been gegeven, na hem vrolijk een klap op de schouder te hebben gegeven. ‘Hier’, had hij gezegd, ‘Van Picasso, Picasso: c'est moi!’

Naarmate het uur vordert groeit Pablo Picasso onder de woorden van de Spaanse stierenvechters uit tot een Spaanse heilige. Een Spaanse Martinus van Tours die zijn hemd niet slechts met een bedelaar deelt, neen, die het hem helemaal geeft, om daarna met ontbloot bovenlijf champagne te gaan drinken met vrouw en vrienden. Een soort heiligheid waarvoor overigens veel te zeggen valt, vind ik.

Of ik de meester soms wil ontmoeten, vragen mijn tauromachische vrienden. Hij laat niemand toe, zoals ik wel weten zal, maar voor een aficionado als ik is er wel iets te arrangeren.

‘Neen’, zeg ik, ‘Ik wil de meester niet bezoeken. Ik heb een grote bewondering voor hem, ergens geloof ik net als gij, doch op andere gronden, dat hij een genie is. Maar er is iets dat ik veel liever wil bezoeken dan meester Picasso. En dat is de école de la Tauromachie...’

Het is een ogenblik erg stil. ‘Goed’, zegt professor Luis Munoz dan. ‘Morgen gaan wij naar de stierenvechtersschool. En morgen zult gij ook Pierette le Bordiec bezig zien.’

‘Is dat zeker, monsieur le professeur?’ vraag ik ongelovig.

‘Ik zweer het’, zegt hij lachend. ‘Bij het hemd van Pablo Picasso.’ Maar aan zijn stem hoor ik dat het dit keer ernstig gemeend is. Want hij heeft eindelijk begrepen dat het mij bloedige ernst is met zijn school. Zozeer bloedige ernst dat ik, zonder mij een ogenblik te bedenken, een bezoek aan zijn tauromachisch instituut verkies boven een bezoek aan 's werelds grootste meesterschilder: Pablo Picasso.

Het was een ongewoon mooie dag in het laatst van de maand October toen wij ons op weg begaven naar de stierenvechtersschool, die bijna een uur gaans buiten Arles gelegen was. Wij hadden besloten de tocht gevieren te voet te maken, omdat het weer

daartoe op de meest nadrukkelijke wijze uitnodigde. Aan het hoofd van de kleine stoet liep de slanke en jeugdige stierenvechtster Pierette le Bordiec, die nog niet zolang geleden de stier had bewerkt in Picasso's onbloedige Corrida, in druk gesprek gewikkeld met mijn vrouw. Het gesprek had, althans voor Nederlandse oren, ongetwijfeld iets onbegrijpelijks en ongeloofwaardigs...

Wij waren juist de bruggen over de Rhône en de petit-Rhône gepasseerd en Pierette legde mijn vrouw in haar uiterst verzorgd Frans uit hoe zij nauwelijks een half jaar geleden door het zien van een film ertoe gekomen was om plotseling stierenvechtster te worden. Het was niet, wat gij misschien verwachten zult, een film met een sentimentele romance erin, die haar naar de arena gelokt had als naar een mogelijk voorportaal van Hollywood. Neen, zij had een natuurgetrouwe documentaire gezien, waarin haar de geheimen van de tauromachie in kleuren waren ontsluierd en waarin zij de moeilijke regels en de levensgevaarlijke momenten van de corrida met het oog van de lens van dichtbij had kunnen volgen.

Pierette was, op het moment dat zij de documentaire zag, een en twintig, dochter van zeer goeden huize en onderwijzeres op een instituut van achterlijke kinderen in Parijs. Zij had een even liefderijk als moedig beroep dus. Vanaf het ogenblik echter dat zij de documentaire had gezien was er iets in haar leven veranderd. Zij deelde haar heftig protesterende ouders mede dat zij stierenvechtster zou worden. Zij meldde zich vervolgens als leerling op de école de la Tauromachie van professor-directeur Luiz Munoz. En ze zei ten slotte haar achterlijke kinderen, zij het met droefheid in het hart, vaarwel.

Naar dit relaas luisterde niet alleen mijn vrouw. Ook Professor Munoz en ik, die over de lange weg van Arles naar Fourques achter de beide vrouwen aanwandelden, luisterden gespannen toe. Toen Pierette zweeg, zwegen ook wij.

Het Arlesiaanse landschap waardoor wij gingen deed mij dit keer wonderlijkerwijze meer aan Cézanne denken dan aan Vincent van Gogh. Wij liepen door die typische lege schoongeveegde wereld van sommige schilderijen van Cézanne, waarin als enige versiering, groengeborsteld en stijf, geometrische pijnbomen stonden.

Een kuise hartstochtloze wereld. Alleen als men naar de aarde keek werd de wereld plotseling veel voluptueuzer. Zover het oog reikte zag men dan wijngaarden, met een eindeloze veelvuldigheid van blad. Roestbruine bladeren, wingerdrode bladeren, metaalblauwe bladeren, dieppaarse bladeren en zilvergroene bladeren, zo zilvergroen als de dekschilden van een zilvergroene kever.

Welk een vreemde tegenstelling van delen vormde deze uiteindelijk toch harmonische wereld. De hemel op het bovenplan was hartstochtloos als een hemel van Cézanne. De aarde eronder echter was gepassionneerd als een aarde van Vincent van Gogh. Eenzelfde tegenstrijdigheid, zonder nawijsbare breuk, heerste er, overwoog ik, in de figuur van Pierette. Zoals zij daar voor ons uitliep op de lange weg naar Fourques vergeleek ik haar onwillekeurig met de hartstochtloze lichtblauwe hemel die haar omgaf. Zij was een kuise jonkvrouwelijke figuur, in wezen een Diana, die bereid geweest was haar eigen leven weg te cijferen voor dat van talloze ongelukkige kinderen. Maar op de bodem van haar figuur ontdekte ik zonder moeite, gelijk op de bodem van het landschap rondom, de plantengroei van een gepassionneerde en felle psychische onderwereld - en uit deze onderwereld moest plotseling het idee omhooggerezen zijn om de ongelukkige kinderen in de steek te laten en in een gevecht op leven en dood te treden met de stieren van de Camargue. Een zo op het eerste gezicht wel zeer tegenstrijdig landschap van de ziel. Maar was ook dit landschap, bij nader toezien, niet net als het landschap rondom, van een zinvolle structuur? Ik stelde mij de diepere logica van het landschap van Pierette's ziel als volgt voor:

Met wegcijfering van haar leven, had het meisje de achterlijke kinderen van Parijs willen opheffen tot haar eigen geestelijk en volwaardig niveau. Deze poging, die ergens tot mislukking gedoemd was, omdat zij onbarmhartig kennis moest maken met het onverzoenlijke noodlot, had haar tot vertwijfeling gebracht. Vandaar was het maar één stap (de laatste stap, de stap die alleen de groten zetten durven) naar het onverzettelijke besluit om de god van het Noodlot zelf tegemoet te treden en te tarten: de god die Pierette plotseling verschenen was in de gedaante van de goddelijke stier der oude culturen. Het gevecht dat zij, telkens en tel-

kens weer, wenste met de stier was een laatste en vastbesloten poging het lot naar haar eigen hand te zetten.

Wij liepen voort over de lange, lange weg, vier man sterk onder een eindeloze matblauwe hemel en plotseling zag ik onze kleine stoet als een begrafenisstoet, maar dan een zeer komische begrafenisstoet, omdat hij niets te begraven had. Als het waar is dat het van het sublieme naar het ridicule slechts één stap is dan deden wij op die wonderbaarlijke Octobermiddag niet veel anders dan met het ene been van het sublieme naar het ridicule stappen om ons met het andere been onmiddellijk daarop weer van het ridicule naar het sublieme te haasten. En dat vijf kilometer lang. Naarmate wij de stierenschool naderden scheen ook de natuur op twee gedachten te gaan hinken. Zij wipte van het ene been op het andere en nu eens was de wereld onzegbaar komisch, het volgen de ogenblik was zij onzegbaar schoon. De oprijlaan van het kleine Fourques bestond, gelijk gij wel met gesloten ogen raden kunt, uit twee rijen platanen. Normaler kon het dus niet. Maar nu de kleur dezer platanen. Hun bast was zo geel als de pas geslepen punt van een geel kleurpotlood en zij droegen op die helgele bast zeer precieze helgroene vlekken.

De platanenallee leek te bestaan uit een honderdtal kinderboekachtige giraffen die zich in de grond hadden ingegraven en er daarna nog alleen met de halzen uit te voorschijn kwamen.

Achter de platanen stond de huizenrij van Fourques: het ene huis in levendig bijna doorzichtig rose als een half door een kind opgekloven zuurstok, het andere in een smakelijk bruinrood als een suikeren kaneelpijp. De huizen hadden de levendige en toch bestorven kleuren van de huizen op een fresco van Fra Angelico of Giotto, kleuren die gij in ons sombere Noorden alleen maar vindt in de uitstalkast van een ouderwetse snoepwinkel.

Maar het meest komische en meest schone van Fourques was ongetwijfeld de école de la Tauromachie. Want daar stapten de situaties zo snel van het sublieme been over op het ridicule en van het ridicule op het sublieme dat zij een eigen graad van volmaaktheid bereikten, die evenzeer buiten het sublieme als het ridicule gelegen was. Een graad, die men misschien het best de graad van de schone en heilige waanzin kan noemen.

Aan het eind van de allee stond professor Luis Munoz stil voor een crèmekleurig huis waarop de toegedane blinden van verschoten blauw deden denken aan de neergeslagen wimpers van een ezel. Het benedengedeelte van het huis was een opslagplaats en in deze opslagplaats verdween professor Munoz met Pierette. Pierette moest er zich omkleden en de professor ging er het wonderlijkste instrument halen wat ooit door een menselijk brein ontworpen werd. Toen hij weer in het helle licht van de straat verscheen duwde hij een stier voor zich uit. Maar wat voor een stier. ‘Ik moet de stier eens in orde maken’, riep hij ons toe met een tragi-komische glimlach, terwijl hij een voorwerp voor zich uit dreef dat nog het best te vergelijken was met een wrakke dwerg-handkar op één wiel. De dwerg-handkar bestond, behalve uit dat ene wiel, uit twee houten handvatten, die bevestigd waren aan een houten plankendek dat de rug van de stier voorstelde en aan welks hoofdeinde de heuse horens van een stier zaten. Midden in 't plankendek was een klein gat uitgespaard onder welk gat het hart van de stier verondersteld werd zich te bevinden. Deze zonderlinge apparatuur nu op een wiel, waarvan de band telkens afglipte, rolde de professor voor zich uit naar de arena, welke zich op het eind van de allee bevond. ‘Het is een oude stier’ herhaalde hij mistroostig kijkend naar de band die niet om het wiel wilde blijven. ‘En hij is niet meer zo goed ter been.’

De arena was een bescheiden arena, een kleine ronde vlakte van zand, omgeven door een houten omheining waarachter zich de houten tribunes bevonden en waarachter op hun beurt dezelfde platanen van de allee een geslaagde poging deden om met hun felgele en groengevlekte giraffenekken over de tribunes heen in de arena te kijken.

In de zonovergoten vlakte zat een bont gezelschap van mensen tegen de houten binnenwand van de arena, moeders met kinderen en ouden van dagen. Zij richtten allen het hoofd op toen professor Munoz met zijn stier de arena betrad, maar in niet een van de hoofden kwam de voor de hand liggende gedachte op dat Don Quichotte op dat moment de arena van Fourques met een bezoek vereerde. Men was kennelijk sinds lang aan het tafereel gewoon geraakt, sterker, men begroette de entrée van de houten stier met

een instemmend gemompel, al deed professor Munoz vooralsnog niets anders dan zijn wrakke vehikel tegen de wand van de arena plaatsen met een zuchtend: ‘Bravo toro.’

‘Kom mee’ zei hij en hij bracht ons naar een jonge slanke man die naast een dikke man in de kracht van zijn leven over de wand van de arena leunde. De dikke man herkende ik als de picador Rafael Higuera. De jonge man bleek de bekende matador Merenito de Saragossa te zijn. Hij oefende iedere middag met Pierette in deze tauromagische school van Fourques.

Juist terwijl wij de handen schudden, betrad Pierette de arena. Zij was gekleed in een strak keurslijf en een strakke spijkerbroek. Over de arm droeg zij de matrode capa waarmee stierenvechters de stier telkens weer opnieuw in beweging trachten te brengen. Zij stelde zich in het midden van de zandvlakte op en begon daar in haar eentje met de rode lap te oefenen.

Professor Munoz had inmiddels zijn namaakstier bij de handvatten gegrepen en liep in steeds snellere draf naar het midden van de arena.

Ik had een ogenblik het levendige gevoel of de oneindig blauwe Octoberhemel boven ons hoofd in een luid lachen uit zou barsten. Maar dat gebeurde niet. Er gebeurde eigenlijk iets heel anders... Een ieder weet dat religieuze overtuigingskracht de meest lachwekkende situaties aanvaardbaar weet te maken.

Komen, op afstand, de godsdienstige gebruiken van andere volkeren ons als lachwekkend voor, meestal laten diezelfde gebruiken niet na een diepe indruk op ons te maken als het toeval er ons getuige van doet zijn. Zo was het ook met wat zich nu voor onze ogen afspeelde. De namaakstier op één wiel, waarvan de band telkens weer deserteerde om een flodderig en eigenzinnig leven te gaan leiden naast de velg, mocht dan iedere beschrijving tarten, de frenetieke bezieling waarmee de spelers op het veld hem bejegenden, aandreven of ontweken maakte het wrakke vehikel op raadselachtige wijze tot iets ongekends obsederends. Er was geen twijfel mogelijk of religieuze bezieling lag aan dit alles ten grondslag.

Pierette veranderde zienderogen in een Sibyllijnse priesteres, die nauwelijks nog aan de wetten der zwaartekracht onderhorig

was. Zij bewoog zich met haar capa door de ruimte alsof zij deze wijdde. Professor Munoz liep, druipend van het zweet, achter zijn namaakstier aan als een vergrijsde tempeldienaar die een heilig vaatwerk aandroeg.

En langzaam kwamen in deze bescheiden arena in de Provence de trekken van een antieke godsdienstplechtigheid te voorschijn. De krakende namaakstier werd een aanstormende stierengod, die Pierette en Merenito om beurten ontweken na hem eerst de banderillero's in de houten rug geplaatst te hebben of na hem getroffen te hebben met de degen juist in 't open gat waaronder zijn hart verondersteld werd zich te bevinden. In eindeloze variaties trad men de oude stierengod tegemoet om hem te bedwingen en hem zijn goddelijke macht afhandig te maken. Om hem, na hem uiteindelijk gedood te hebben, met alle gelovigen te nuttigen en op deze wijze deel te krijgen aan zijn goddelijke wezen - grondgedachte van alle religie. Wat daar op onbloedige wijze voor ons opgevoerd werd, was de pre-historische mis van het oude, lang-verzonken Atlantis. In hoogste concentratie oefenden de spelers zich, als priester en priesteres, om dit offer straks op bloedige wijze in de arena te voltrekken...

Toen professor Munoz aanstalte maakte om de capa's op te bergen en de namaakstier naar zijn stal terug te rijden, was het drie uur later op de wereld. Pierette stond naast ons op adem te komen. Zij vertelde hijgend, dat zij de volgende maand haar eerst stier zou doden. ‘Kijk’ riep zij verrukt, met haar vinger wijzende op de zonverlichte wand van de arena. Ik keek en zag een hagedis die met opgeheven kopje aandachtig en onbeweeglijk naar ons luisterde. ‘Wat een lief dier’ vervolgde Pierette. ‘Precies een met kostbare kralen bestikt antiek zijden beursje.’

De stierenjongens van Arles

Op Zondagmorgen begeeft men zich naar de Boulevard des Lices. Het is een Boulevard zoals ieder Zuid-Frans stadje er een kent, een boulevard waarlangs het snelverkeer zich met grote ophef van stem een weg baant van Oost naar West, een boulevard waar

het *altijd* stoffig is: in het voorjaar omdat dan de platanen bloeien en de boulevard er uitziet, met al dat stuivend en goudgeel platanenpluis, als een reusachtige hond die verhaart, in de zomer omdat dan geheel de Provence door het geweld van de zon in stof en gruis verandert, in de herfst omdat dan de platanenallee zeer reglementair zijn bladeren afwerpt onder de geselriem van de mistral en in de winter omdat de wind dan met koude wellust het achtergebleven stof der drie andere seizoenen opraapt en het met handenvol tegelijk in de lucht werpt.

Maar al is het er nog zo stoffig, in Arles zit ik met voorliefde te schrijven aan de boulevard. Nog voor het blad van mijn schrijfboekje vol is ziet het weliswaar grijs van het stof, zodat ik mijn boekje evengoed zou kunnen beschrijven door met een tandenstoker kleine duidelijke lettertjes in het stoffige blad te griffelen. Het grote bezwaar hiertegen echter zou zijn dat deze lettertjes niet zouden beklijven.

Daarom modder ik liever maar wat met pen en inkt, op zulk een bladzij die meer van een Sahara heeft dan van ordentelijk schrijfpapier. Maar wat wilt ge: in Arles hoort men op Zondagmorgen te zitten aan de Boulevard des Lices, want de Boulevard des Lices is op Zondagmorgen het begin en het einde van de wereld.

Dat is natuurlijk in het bijzonder zo als er een stierengevecht plaats vindt in Arles. Maar ook al wordt er geen Corrida gehouden dan staat in Arles op Zondag nog alles in het teken van de stier. En dat vooral in en rond het café van Madame Conchita, waar zich de liefhebbers van de Tauromachie van Spaanse nationaliteit verzamelen rond een eindeloze aperitief. Want Conchita's reusachtige établissement is het erkende trefpunt der Spaanse aficionado's, de gepassionneerde liefhebbers van al wat maar op enigerlei wijze samenhangt met een toro of een stier. Reusachtig établissement zei ik want Conchita's café is even omvangrijk als zijn eigenares.

Het begint ver weg op straat onder de grote hertengeweien der platanen en de eerste stoeltjes en tafeltjes staan dan ook om zo te zeggen onder de rubberbanden van het snelverkeer. Dan volgt er een geweldige afdeling die langs alle kanten door glas en matglas overdekt en beschut is. Vier gespierde vrouwelijke caryatiden houden het dak van matglas quasi nonchalant omhoog, het zijn

vier stopverfkleurige Conchita's met ontbloot bovenlijf, zij vormen op het eerste gezicht de fine fleur van de Sabijnse maagdenroof maar bij nader toezien is het toch meer of zij een Arlesiaanse mannenroof in de zin hebben, zoals zij zich daar, in de bloei van hun leven, schijnen te willen werpen op de vele aficionado's, die druk gesticulerende aan de tafeltjes onder het dak van matglas zitten.

Achter deze voluptueuze maar in de herfst toch wel wat kille afdeling volgt dan een nogal duistere afdeling, waarin altijd geklonken wordt en vooral gefluisterd en waarin gehandeld wordt over de prijzen van de stieren uit de Camargue en waar door Luis Munoz en Paco Munoz met een potloodje op een marmeren tafelblad wordt uitgerekend hoeveel de nieuwe Corrida kosten gaat en hoeveel winst er voor hen aanzit. Want Luis en Paco Munoz zijn wat men in Amerika managers noemt. Onnodig te zeggen dat in alle drie de afdelingen van Conchita's établissement de kleurigste affiches hangen van corrida's die plaats vonden en corrida's die nog plaats zullen vinden. Waar men ook heenkijkt, overal is men omringd door dansende, gouden en zilveren matadoren die hun vliegensvlugge balletpassen maken in het zicht van de aanstormende stier, welke op de aanplakbiljetten is uitgegroeid tot de monsterachtige bison der praehistorische grottekeningen, maar die in werkelijkheid niet groter van stuk is dan een Hollandse koe.

Al zit ik nergens liever dan op het terras van madame Conchita aan de Boulevard des Lices, van werken komt er daar meestal niets. Zo ook dit keer weer. Wij waren nog niet neergestreken in een der afdelingen, die met het dak van matglas, of Conchita zelf kwam als een wervelwind ons verwelkomen. Dat wil zeggen: zij drukte mijn vrouw en mij in een en dezelfde omhelzing in de richting van haar boezem(als waren wij een kanten zakdoekje dat men daar weg kon moffelen) om ons daarna onmiddellijk met zacht geweld weer terug te stoten als drong het plotseling tot haar door dat het ook te ver kon gaan.

Vervolgens begon zij, net als vroeger, haar heimwee te luchten naar Spanje en daarop herhaalde zij, dit jaar weliswaar voor de eerste keer maar alles bij elkaar genomen toch voor de honderdste

keer, dat haar arme man gevallen is in de burgeroorlog en dat hij burgemeester was geweest van een grote plaats, een zeer grote plaats. Dit laatste echter vertelt zij al jarenlang zo dringend en onophoudelijk dat ik het niet helemaal meer geloof. Natuurlijk geloof ik dat haar man gevallen is in de burgeroorlog. En dat hij burgemeester was geloof ik ook. Maar ik ben er nu bijna zeker van, dat hij burgemeester was van een vlek. Een vlek niet groter dan een behoorlijke wijnvlek.

Nadat Conchita ons verwelkomd heeft, verschijnt haar man. Haar tweede dan. Hij vraagt hoe het ons gaat, waarom we niet verdronken zijn met de watersnood, waarom we dan tenminste niet bijna verdronken zijn met de watersnood, hij vindt het kennelijk niet oirbaar dat het water ons niet tot de lippen gekomen is en hij houdt dan ook hardnekkig, tegen beter weten in, tegen de clientèle vol dat ook wij maar nauwelijks aan de dood ontsnapt zijn. Waarop wij er van al onze oude vrienden en kennissen een moeten nemen, dat spreekt vanzelf.

Wel daar staat Pedro de los Reyes, de banderillero, in het halfduister aan de bar en hij houdt een flonkerende monoloog tegen Fredo Martinez, die ook banderillero is. Fredo op zijn beurt houdt terzelfdertijd een even flonkerende monoloog tegen Pedro en beiden gesticuleren daarbij met hun vingervlugge handen alsof zij banderilla's willen planten in elkanders nek. En wie hinkt daarbinnen? Het is Juanito Patricio. Zijn been is dus niet genezen. Het was op een Zondagmiddag in Mei dat ik vier jaar geleden getuige was van zijn vreselijk onfortuin. Juanito moest toen, in de eerste tertio van de tweede suerte, de stier met zijn lans piqueren, maar het dier dook brullende onder de lans door en wierp het paard met Juanito erop ondersteboven. Het leek precies of het razende dier een bronzen ruiterstandbeeld omverwierp en of, door de geweldige schok, de ruiter van zijn paard afbrak. Een seconde later smeet de stier het paard op de picador, die in zijn ijzeren laarzen verstard ter aarde lag. Het krakgeluid was duidelijk te horen tot in de verste uithoek van de geweldige arena van Arles. En vandaag de dag, ziet het been van Juanito Patricio eruit als een gedraaide tafelpoot. Of als een van die(prachtige) kolommetjes aan een Renaissancepoortje, waarvan Arles er verschillende rijk is.

Het stierengevecht is iets vreselijks en voor onze begrippen al even onwaardig voor de mens als voor het dier. Het is van een bijna oud-Romeinse bestialiteit, het is barbaars, het is onmenselijk en beestachtig. Maar daarnaast bevat dit ballet van het Leven met de Dood elementen van zulk een brute gratie en van zulk een levensechte tragiek dat er misschien geen tweede kunstvorm is die ook maar bij benadering zulk een graad van aesthetisch realisme te bereiken weet. Het stierengevecht kan men dan ook niet (als tegenstander) met een paar woorden afdoen als enkel maar zuivere dierenkwellerij. Het is veel meer een primitieve en gruwelijke godsdienstplechtigheid, waarin men de oude stierengod doodt om op deze wijze het noodlot in eigen handen te nemen. Zou men maar bij benadering willen formuleren wat een stierengevecht eigenlijk is dan zou men er minstens een geheel essay aan moeten wijden.

Stierenvechters, hoe dan ook, zijn niet zo maar dierenbeulen zonder meer. En hartstochtelijke supporters als Goya, Garcia Lorca en Picasso zijn niet zo maar sadisten tegenover dieren. Ik heb stierenvechters in Conchita's établissement meer dan een uur lang te keer horen gaan tegen vivisectie op honden. Vroeg ik hen dan hoe zij een stier langzaam ter dood konden brengen dan keken zij mij stomverbaasd aan. Een stier was geen dier maar een ondier, volgens hen. En bovendien bewees men dat ondier de grootste eer door het niet naar het abattoir te brengen maar door het in een bijna lijfelijk gevecht van mens tegen dier en met levensgevaar voor de mens te doden...

De kleine Zuid-Franse stadjes staan geheel in het teken van de stier. De muren van alle cafeetjes en eethuizen hangen vol met banderilla's en stierenhorens, met lansen en stijgbeugels. Op iedere straathoek kan men de kleurige affiches bewonderen van corrida's die plaats vonden of die nog plaats zullen vinden. En rond het middaguur en rond het vallen van de avond vindt men langs de stoeprand van de straten, die uitmonden op de boulevard des Lices, de aficionado's verzameld. Het zijn de leeftijdloze jongens van Arles, zij staan er jaar in jaar uit, zij staan er vanaf de dag dat zij zestien worden tot aan de dag dat zij tachtig worden, zij praten over nooit iets anders dan over de heilige Tauromachie. En ziet men hen weer, na enkele jaren afwezig geweest te zijn, dan zijn zij

nauwelijks veranderd. Ja, zij zijn bij ieder weerzien misschien iets afgeschilferd. Want de stierenjongens van Arles schilferen af, precies zoals de grijswitte huizen en de stammen der platanen van de boulevard des Lices afschilferen.

De held bij gebrek aan angst

Pepe Gomez, gewezen picador, maar nu, als eigenaar van het stierenvechterscafé van Arles, rustende op zijn sinds lang verwelkte lauweren, hing veruit over de toonbank en vertaalde voor mij, in gebroken Frans, de prachtige versregels van Garcia Lorca, die hij zojuist voor de zeven-en-zeventigste keer gezegd had. Want als Pepe Gomez een voldoende aantal pastis genoten had, reciteerde hij voor zijn stamgasten Garcia Lorca. En daar hij, na vijven, meestal het vereiste aantal pastis op had, geleek zijn stierenvechterscafé na dat uur doorgaans op een rederijkerskamer, waar hij zelf, met een gezicht dat glom van aandoening, verzen reciteerde als een echte rederijker van Jan Steen en waar zijn stamgasten, met gezichten die al evenzeer glommen van aandoening, deze directe uitingen van het hart incasseerden met de genietende bedachtzaamheid, rederijkers eigen.

De enige niet-rederijker in het gezelschap was wel beschouwd Garcia Lorca, de jonggestorven Spaanse dichter en spil waarom alles, in die sublieme momenten althans, in Pepe's café draaide. Hoe deze poëet van Picasso-achtige moderniteit dan wel tot het hart van Pepe Gomez en de zijnen was doorgedrongen? Wel, omdat een van zijn gedichten de dood van een Spaanse matador tot onderwerp had. Dit - en dit alleen - was de reden waarom Pepe Gomez het gedicht nu reeds jaar in jaar uit herhaalde telkens als de pastis hem daartoe als een opkomende vloedgolf onweerstaanbaar dreef. De matadoren en picadoren van Pepe's etablissement op hun beurt hadden het nu reeds zo vaak beluisterd dat het tot het lijfgedicht van de stierenvechtersgemeenschap was uitgegroeid. Hoe vaak men het ook hoorde, men kreeg er nooit genoeg van. Misschien omdat het (naast volks) zo ultramodern was dat het daardoor voor deze boerse Spaanse oren altijd nieuw en verrassend bleef. Misschien ook omdat men in een café, waar naar be-

horen gedronken wordt, nooit gauw genoeg krijgt van iets wat eenmaal vast in het gehoor is gaan liggen en waarbij men zijn verstand derhalve zo min mogelijk behoeft te gebruiken.

Woord voor woord vertaalde Pepe Gromez de versregels uit Garcia Lorca's 'Klaagzang voor Ignacio Sanchez Mejia', waarin beschreven wordt hoe de dodelijk getroffen matador zich om vijf uur in de middag, bij het naderen van zijn dood voelt:

Zijn hospitaalbed is een doodkist op wielen,
Om vijf uur in de middag;
Fluiten en beenderen druisen in zijn oren,
Om vijf uur in de middag;
Reeds loeit de stier tegen zijn voorhoofd aan,
Om vijf uur in de middag...

Op dat moment ging de deur van het stierenvechterscafé open. 'Kijk', onderbrak Pepe zichzelf: 'Dat is Pedro Montano, de meest veelbelovende matador van het ogenblik. Als u een aficionado bent, monsieur, houdt hem dan in het oog, want om met Garcia Lorca te spreken: 'Reeds loeit de stier tegen zijn voorhoofd aan'. 'Hédaar Pedro', wendde hij zich tot de binnengekomene. 'Hier is een aficionado uit Holland, druk hem de hand.'

Pedro was een lange, slanke en zo gij wilt, schone jongeling. Zijn gezicht had een lichte bronskleurige teint, zijn ogen waren groot en donker als vrouwenogen op Alexandrijnse mummieportretjes. Ik heb zelden een jongeman ontmoet die zozeer beantwoordde aan de voorstelling, die men zich van een dichter pleegt te maken. Ten onrechte overigens. Want de echte dichters uit de bloemlezingen zien er uit als barbiers, huisvaders, advocaten, dorpsidioten of zo maar gewone spitsburgers, maar nooit als ideale dichters. Pedro echter zag er wel uit als een ideale dichter. Hij had dat vanzelfsprekend afwezige wat dichterfiguren op prenten en oude gravures bezitten, hij zweefde, was voortdurend aan de aarde ontheven, had geen benul, gelijk andere stervelingen, van 's werelds slijk - kortom hij leefde voortdurend in het dogma van zijn tenhemelopneming met lichaam en ziel. Het merkwaardige was dat ook de omstanders in het dogma geloofden. Pedro was voortdurend omgeven door een kleine clan van stierenvechters, die

deze opkomende ster met bewondering gadesloegen en die zich nu reeds beijverden de staart te vormen van datgene wat straks wel eens een vurige komeet zou kunnen blijken te zijn. Voor Pedro eigenlijk goed en wel een matador van betekenis geworden was, had hij reeds het gevolg dat matadoren van klasse pleegt te omzwerven. Voorts waren daar natuurlijk de talloze aficionado's die de jonge meester met verering gadesloegen. Ik besloot mij bij hen te voegen, want wat mij in hoge mate interesseerde was, waarin Pedro's geheim bestond om zulk een dichterlijke indruk op de schare te maken. Wat dit was, bleek mij alras. Het was zijn vaagheid.

Pedro beantwoordde nimmer een vraag. Als men hem iets vroeg knikte hij glimlachend, dat kon neen en ja beduiden, in feite beduidde het hiet meer dan dat hij minzaam te kennen gaf dat hij de vraag verstaan had. Verder ging hij er niet op in. Hij verviel onmiddellijk in een poëtisch gepeins, staarde voor zich uit en liet het aan de anderen of aan de steller van de vraag over om de vraag te beantwoorden. Hoe langer ik Pedro bestudeerde, hoe raadselachtiger ik de invloed vond die hij op zijn omgeving uitoefende. Ik sprak dikwijls met hem, hetzij aan een marmeren tafeltje in het stierenvechterscafé, hetzij onder de platanen van Arles, maar deze gesprekken waren uitsluitend monologen. Pedro had ook niets te antwoorden. Achter zijn olijfkleurige voorhoofd woonde geen enkele gedachte. Ja, hoe langer ik hem bestudeerde, hoe meer ik ervan overtuigd raakte, dat hij in het geheel geen gevoel bezat. Hij was te mooi. Hij was te mooi om waar te zijn. Echte dichters zijn daarentegen meestal te waar om mooi te zijn.

Toen kwam de dag dat ik Pedro Montana voor het eerst zag optreden in een stierengevecht. Dat was in een kleine arena, van een klein stadje op een zonnige voorjaarsnamiddag. Ik was door Pedro uitgenodigd zijn eerste gevecht van het jaar mee te maken, ik was met hem en met zijn gevolg in een wrakke taxi naar de arena gereden en ik had, als man uit het gevolg van de matador, een plaats gekregen, welke alleen de intimi ontvangen. Men had mij namelijk geplaatst in de kleine corridor tussen de houten wand en de stenen wand van de arena.

De stenen wand is de muur waarboven de tribunes zich bevinden. De houten wand is de wand welke het gevechtsterrein van de corrida omsluit. In deze houten wand zijn ruimtes uitgespaard waardoorheen stierenvechters in geval van nood uit de arena ontwijken kunnen. Zij trekken zich dan schielijk terug in de corridor achter de houten wand. De doorgangen zijn natuurlijk zo gebouwd dat de stier de mens niet volgen kan. In deze corridor nu, mogen, naast de paardenknechten en de managers, bij wijze van uitzondering, ook de vrienden van een matador zich ophouden. De houten rand reikt dan ongeveer tot aan hun schouders, zij kijken er overheen en kunnen zich geen betere plek wensen om het schouwspel gade te slaan. Enerzijds staan zij met hun neus op de corrida. Anderzijds kan de stier hen onmogelijk bereiken.

Die middag zag ik Pedro als stierenvechter. Nog nooit tevoren had ik, van zo dichtbij een matador aan het werk gezien. De grond dreunde onder de aanvallende stier, maar Pedro week geen duimbreed opzij. Het voorbijstormende dier kleurde zijn zilveren tenu rood van het bloed. En plotseling zag ik wat de vele bewonderaars in de jongen zagen. Zij bleven hem ook in het leven van alle dag zien als de matador in zilveren tenu, voor hen was hij de held, die in volledige concentratie zich in de zone van het levensgevaar bewoog. Een concentratie die, begreep ik nu, slechts mogelijk was omdat Pedro niets bezat dat hem kon afleiden. Hij was een held bij gebrek aan verbeelding. En daarom: bij gebrek aan angst.

Op dat ogenblik gebeurde er iets wat niemand voorzien had. De stier had Pedro uit het oog verloren, richtte zijn woede op het duizendkoppige publiek en liep storm op de houten wand van de arena. Vlak voor de houten wand deed hij een sprong, even bleef hij boven op de wand hangen, het volgende ogenblik stortte hij dreunend omlaag in de nauwe corridor. Het was een moment angstig stil, toen vervolgde het dier dreunend zijn weg.

Aan de hoofden op de tribunen zag ik dat hij mijn richting uitstormde. Dat zag ik trouwens ook aan de figuren der paardenknechten die zich wild omhoog hesen aan de uitsteeksels van de

stenen muur om zich op deze wijze buiten bereik van het woedende monster te brengen. Ik hoorde hoe het gedreun met grote nadrukkelijkheid op mij afkwam. In koude ontzetting klauwde ik mij vast aan de stenen muur achter mij. Het was of mijn handen veranderden in zuignappen. Langzaam als in een angstvisioen hees ik mij aan deze zuignappen hoger en hoger. Ik voelde nog net hoe de horens van de stier een ogenblik later met een raspend geluid onder mijn schoenzolen door gingen.

Nog geen minuut later had men de stier reeds weer vanuit de corridor in de arena gedirigeerd. Maar ik was zo buiten mijzelf van schrik dat ik mij toen allang buiten het stadion bevond en reeds mijn tweede cognac naar binnen sloeg. En ik betrapte mij erop dat ik alsmaar de regels herhaalde, welke ik Pepe Gomez zo vaak had horen reciteren:

Zijn hospitaalbed is een doodkist op wielen,
Om vijf uur in de middag;
Fluiten en beenderen druisen in zijn oren,
Om vijf uur in de middag;
Reeds loeit de stier tegen zijn voorhoofd aan,
Om vijf uur in de middag...

Japan

Japanse kersebloesem

Tokio, mei 1958

Een volk krijgt de boom die het verdient. Wij nuchtere Nederlanders kregen een smetteloze kerseboom, die eerlijk bloeit en eerlijk vrucht voortbrengt. Ware dit niet zo, wij hadden hem nooit geplant.

De Japanner echter kreeg een kerseboom, die geen kersen voortbrengt en waarnaar men alleen maar met welbehagen kijken kan. En wijl de Japanner een mens is die als geen ander welbehagen schept in de natuur, plantte hij overal waar hij maar kon zijn kersenloze kerseboom. En maakte hem tot het middelpunt van zijn poëtische gedachtenwereld.

De bloeiende Japanse kers is niet wit maar zachtrose. Hij heeft de zachte doorschijnende tint die sommige Japanse meisjes bezitten. En omdat dit zo is heet menig Japans meisje ‘Kersebloesem’.

Beziet men in Japan een bloeiende kers, dan is het of het tere ochtendrood zich, bij het stijgen van de zon, niet heeft opgelost, maar of het is neergedaald in de kruinen der kersebomen. Daar blijft het dan, gecondenseerd tot een wolk van bloesem, een dag lang hangen om eerst bij het vallen van de avond weer op te wieken naar de hemel als doorschijnend rood.

Men ziet in Japan ganse alleeën van bloeiende kersebomen. Geen tempel of schrijn of in zijn onmiddellijke nabijheid bevindt zich een kerseboom. Tegen de wildste bergflank, bezaaid met dennen en cypressen, ziet men toch altijd nog enkele wolkjes kersebloesem - en men beziet ze verwonderd. Verwonderd - omdat zij niet voortdrijven... De Japanse kerseboom heeft iets artificieels. Als men hem ziet - in volle bloei - denkt men niet onmiddellijk aan een boom. Men denkt eerder aan een dier kleurige scheppingen, waarin de Japanners zulke grootmeesters zijn: aan lampions, aan geweldige rozetten van namaakbloemen of aan kleurige wimpels in de vorm van karpers.

Misschien komt dit wel omdat Japan in de maand april meer

bloeiende namaakkersebomen telt dan echte kersebomen. Gehele straten van Tokio staan in kersebloei. Echte boomtakken steken van alle gevels, echte bomen staan opgericht in restaurants, badhuizen en theaters, maar beziet men ze nader dan bemerkt men dat wel tak en stam echt zijn maar dat de honderdduizenden bloesems niet door moeder natuur zijn voortgebracht. Het zijn zeer kunstige, natuurgetrouwe nabootsingen die stuk voor stuk met wat ijzerdraad rond de twijgen gevlochten zijn.

De vreemdeling die voor het eerst, dag-in dag-uit, deze duizenden namaakkersebomen ziet, weet ten slotte niet meer waar hij - in natura - aan toe is.

Ziet hij, na een eindeloze tocht langs namaakkersebomen in een kleine zijstraat eindelijk een echte bloeiende kerseboom dan heeft hij het gevoel of hij een fata morgana ziet. De namaakbloesem is hem zo vertrouwd geworden dat hij niet langer in de werkelijke kersebloesem gelooft.

Men weet ten slotte niet meer of deze ‘Verwirrung der Gefüle’ vermakelijk is of ontstellend. Wat ligt aan dit alles ten grondslag? vraagt men zich af. En ineens denkt men het te weten. De Japanner, deze meesterlijke kopiist - die in zijn kopie het origineel overtreft - is bezig zelfs de natuur te verbeteren. Dit lukt hem in zoverre dat hij erin slaagt u dermate in verwarring te brengen dat gij aan het bestaan van de echte natuur dreigt te gaan twijfelen.

Ik ben nu een maand in Japan. Ik heb het gevoel of ik een miljard kersebomen gezien heb. Alle stonden in bloei. Negentig percent daarvan was namaak. Ik heb een half dozijn kersebloesemdansen van geisha's bijgewoond. Ik heb een klassiek drama gezien waarvan de pointe een gedicht op een bloeiende kerseboom was. Ik heb een kersebloesemrevue gezien die Hollywood en Parijs in de schaduw zette. Ik heb een kersebloesemopera aangehoord en ben naar een kersebloesemopenluchtfeest geweest, waar zoveel rijstwijn geschonken werd dat alle kersebloesems dubbel zagen. Ik zal het nooit vergeten. Maar als ik nog ooit een bloeiende Japanse kers in Limburg tegenkom, hak ik hem om.

U begrijpt het nu wel: het is onbegrijpelijk. Denkt u vooral niet aan uw bezoek aan de bloeiende bollenvelden of aan een bloeiende Betuwe. Dat is sightseeing...

Als een Japanner bloeiende kersebomen gaat zien dan wordt hij een dichter, een dronkaard, een filosoof. Hij ziet geen bloesem zonder meer, hij ziet een levensbeschouwing. Een lichte, rose levensbeschouwing, die een ogenblik later omlaagdwarrelt en verwelkt. Zijn ogen volgen het dwarrelende blad. Maar hij ziet méér dan een vallend bloesemblad. Hij ziet zijn leven.

Voor de Japanner is de kersebloesem het beeld van de Japanse ziel. 'Vraagt iemand naar uw ware aard', heeft een Japans dichter geschreven, 'wijs hem dan naar de kersebloesem.' De Japanner is evenzeer geboeid door de schoonheid van de bloeiende kerseboom als door de kortstondigheid van zijn bloei.

Zó immers bloeit de Japanse kers, zó schijnt hij te exploderen en na drie of vier dagen bloeiens glijdt hij in een orgie van bloesems omlaag. Het is of hij harikiri pleegt. En het is dit zonder bedenken afscheid nemen van het leven dat de Japanner zo in hoge mate fascineert.

Duizenden gedichten heeft hij op de kerseboom geschreven en opgehangen aan zijn bloeiende takken. Het zijn niet zomaar gedichten op kersebloesem. Het zijn uiterst subtiele gedichten op de Japanse ziel. Laten wij er enige in vertaling aan een bloeiende Japanse kers hangen. Er staat er immers een te bloeien in de tuin waarin ik dit schrijf. Zoeken wij een kleine twijg uit.

Dit is gedicht door Isa:

Ik heb mij gebaad in het water.
Ik heb mijn gebed voor Boeddha gezegd;
Nu - naar de kersebloesems.

Een uiterst ongecompliceerd gedicht zult u zeggen. Toch staat er: men moet zuiver zijn naar lichaam en geest om van de kersebloesems te genieten en straks onbezwaard, als vallende kersebloesem, het leven te kunnen verlaten.

Dit is gedicht door Teisjitsoe:

Ach, zei ik, ach!
Het was al wat ik zeggen kon
Over de kersebloesems op de berg Josjine.

Uiterst ongecompliceerd wederom op het eerste gezicht. Toch

zegt de dichter dat de enige wezenlijke reactie op kersebloesem is: een minimum aan woorden. Of, met andere woorden, in een ander vers van zijn hand:

Een kind dat naar vallende bloesem kijkt
Met open mond,
Is een Boeddha.

Dit is gedicht door Isa:

Als mensen spreken
Blozen een beetje
De kersebloesems.

En dit:

Ach, hoe vreemd
In leven te zijn
Onder kersebloesems.

Dit is gedicht door Onitsoera:

De kersebloesems bloeien.
Wij kijken ernaar.
Zij vallen en -

Uiterst ongecompliceerd. Maar wat er niet staat, staat er juist Zij vallen en - the rest is silence.

En dit is gedicht door Basjo:

Mijn hart is een muizennest;
Het gunt mij geen ogenblik rust
Vanwege de kersebloesems.

Wel, hiermee is de kleine twijg van de kerseboom in de tuin vol. Ik zou gemakkelijk de gehele kerseboom kunnen vullen met vertalingen van kersebloesemgedichten want zij zijn ontelbaar. Maar ik zie daar nog juist een plekje open aan de kleine twijg. Mag ook ik.

Ach, zei ook ik, ach!
Maar in mijn hart dacht ik toch
Aan de kersebloesems van Limburg.

Uiterst ongecompliceerd, zult gij zeggen. En dit keer hebt gij gelijk. De Japanse kers moge het mij vergeven.

Nacht in een boeddhistisch klooster

Kyoto, mei 1958

De heilige berg Hieji verheft zich boven de bergen, die de heilige stad Kyoto omringen, als een grote groene theemuts. Pas als men moeizaam de berg bestijgt, ziet men wat de theemuts zo groen maakt. Het zijn de ontelbare Japanse ceders, die golf na golf, in slagorde uit de berg omhoog rijzen. De avondzon werpt zijn speren door dit gigantische woud en richt de punten op de wilde Japanse azalea's, die van een vreemd oranjerood zijn als bloedkoraal. Het is of men voortwaadt over een onderzeese berg vol bloedkoralen bosschages.

Eeuwenlang mocht de heilige berg Hieji betreden worden noch door een vrouw, noch door een paard, noch door een os. Misschien dat men zich daarom zozeer een man voelt als men buiten adem opklimt tegen deze hellende kathedraal van nimmer ophoudende ceders.

Plotseling ziet gij tempels binnen deze kathedraal, sierlijke hoge houten gebouwen met een dak dat doet denken aan het lage voorhoofd van een stier. Bij een van de tempels staat een jonge Boeddhistische monnik. Wij buigen, ook hij buigt, - dieper.

Het is duister geworden, hij is niet veel meer dan een witte vlek. De Zenpriester Majima, vragen wij.

Hij buigt, lacht en wenkt. En brengt ons naar een houten tempel-gebouw waar de Zenpriester Majima ons tegemoet komt...

...Dat wil zeggen: hij daalt moeizaam in het schaarse lamplicht omlaag van een houten trap die naar een tweede verdieping leidt. Zijn gang heeft iets van de gang van een verminkt insekt. Jaren geleden heeft de Zenpriester een val gemaakt waarbij zijn wervelkolom beschadigd werd. Van de vijf vingers aan iedere hand staan de drie middelvingers stijf als evenzovele kunsthaken. Zijn benen lijken gedraaid als gedraaide stoelpoten. Hij heet ons welkom op de berg Hieji in perfect Engels, maar ook dat Engels is als zijn ledematen verdraaid en gedeformeerd door zijn gebrek.

Niettegenstaande dit alles buigt hij diep en gaat ons dan met een

zekere behendigheid voor de trap op naar onze kamer in het klooster. Hij gelijkt een geweldige vleermuis die onafgebroken pogingen doet om op te fladderen in de ruimte. Maar deze pogingen hebben niets krampachtigs en persoonlijks. Telkens lukt het ook, - even.

Zenpriester Majima is een gebrekkig man. Maar hij wordt niet in het minst gedrukt door zijn gebrek. Hij draagt het niet als iets persoonlijks. Hij draagt het als ware het een kleine bijzonderheid in het heelal. Wij zouden die bijzonderheid een afwijking of een fout in het heelal noemen. Zenpriester Majima doet dat niet. Voor hem is het een kleine bijzonderheid, niet meer. Hij zegt, als hij tegenover mij hurkt op de rieten matten van mijn logeerkamer: jaren geleden ben ik eens gevallen... Hij zegt dit niet op een spijtige toon. Hij zou het niet eens ongedaan willen maken. Hij zegt het alleen maar omdat ik hem een sigaret aanbied en hij die nu onhandig met zijn driekwart verstarde hand opsteekt - als een gedresseerde kraai. Daarna kruipt hij naar de vuurpot en schenkt mij en zichzelf een kop Japanse geelgroene thee. Hij wenkt mij dichterbij de vuurpot. Want het is koud zo hoog op de berg Hieji, het klooster ligt achthonderd meter hoog en de kille nachtlucht dringt bijna ongehinderd door de dunne wanden van het gebouw.

Twee lachende Japanse meisjes dragen een laag gelakt eettafeltje aan.

‘Ik kan u helaas weinig aanbieden’, zegt de Zenpriester. ‘Wij priesters eten vlees noch vis. Ook drinken wij geen wijn.’

Al wat er dan ook binnen komt is een kommetje zeewiersoep, een kom rijst met wat ingemaakte bamboe en wat gesuikerde vruchten. Met de eetstokjes werken we dat geduldig naar binnen.

Als Zenpriester Majima weer eens als een geweldige vleermuis naar de theepot boven het vuur gekropen is en inschenkt, vraag ik hem: ‘Kunt u mij zeggen wat Zen is? Men heeft mij talloze malen gezegd dat Zen en de geest van Japan hetzelfde zijn. Maar wat is Zen?’

Priester Majima kijkt mij een weinig geamuseerd aan. ‘Zen’ zegt hij, ‘is niet uit te leggen. Het is een ervaring die niet langs redelijke weg verkegen kan worden. En die daarom ook niet valt uit te drukken in logische begrippen.’

‘Ik kan u er wel wat over vertellen’, zegt hij dan. ‘Maar al wat ik u erover vertel is kinderpraat. Het doel van Zen is iedere verstandelijke overweging uit te schakelen. Hoe zou het dan mogelijk zijn Zen zelf verstandelijk te overwegen. Zen wil het zelfbewustzijn vernietigen. Zen wil het bewustzijn van een individueel bestaan opheffen. Het beoogt de mens te brengen in een gevoelsstaat van eenheid met de werkelijkheid.

Iedere bespiegeling over Zen, iedere uitlating in logische zin is als het ware een moordaanslag op Zen, omdat het een persoonlijke gedachtegang is. En de geest van hem die Zen beoefenen wil, moet juist geheel leeg zijn, opdat deze leegte zich vulle met de universele eenheid die achter alle dingen en ervaringen verscholen ligt. Zijn ervaring moet volledig zijn. En niet verduisterd worden door de minste bespiegeling over deze ervaring. Misschien kan ik het u duidelijk maken met twee gedichten die twee beroemde Zenmeesters, die de armoede beoefenden, met elkaar wisselden.

De wijze Kyogen schreef eens aan de wijze Kobo-Kugen het vol gende gedicht:

Voorheen was mijn armoede onvolmaakt;
Een kleine fout kleefde haar nog aan,
Klein als het gat van een kleine boor.
Maar nu ook die fout verdwenen is,
Is mijn armoede armoede zonder meer.

Hierop antwoordde de wijze Kobo-Kugen de wijze Kyogen met het volgende gedicht:

Hij is niet waarlijk arm te noemen,
Die een fout in zijn armoede heeft ontdekt;
Wie nog beseft, dat hij niets bezit,
Is slechts de bewaker van zijn eigen armoede.
Ik ben de laatste tijd werkelijk arm
Omdat ik niet langer bemerk dat ik het ben.

Dit zou bijna een dialoog kunnen zijn tussen twee Franciscaner monniken uit de dagen van Franciscus, denk ik. En ik vraag: ‘De toestand van Zen wordt dus verkregen door grote opofferingen...’

Zenpriester Majima denkt na. Dan lacht hij. Hij grijpt weer - met hetzelfde hulpeloze gebaar van daarstraks - een sigaret en steekt die omhoog.

'Ik rook' zegt hij triomfantelijk. 'Ik ben getrouwd. Ik heb zes kinderen, ik heb reeds vele kleinkinderen. Opofferingen in Westerse zin zijn ons Zenpriesters vreemd. Zeker, wij laten dingen, maar niet om daardoor aan de wereld te verzaken. Ons doel is door een discipline, die wij onszelf opleggen, dieper in het leven door te dringen. Wij willen het leven zelf proeven en niet onze eigen persoonlijkheid. Het leven te ervaren is een oneindig grotere ervaring dan het ik te ervaren...'

'Waarom dan die vrijwillige armoede?' vraag ik.

'Omdat men bezit eerst op universele wijze ervaart als het ik opgehouden heeft naar bezit te verlangen. Wie geen behoefte meer heeft aan persoonlijk bezit, bezit alles...'

Hebt u ooit gehoord van de Zenmeester Ryokan. Wel, hij leefde in een kleine hut aan de voet van een berg, zonder aardse bezittingen. Op een avond bracht een dief een bezoek aan zijn lege hut maar hij ontdekte spoedig dat er niets te stelen viel.

Op dat ogenblik kwam Ryokan thuis en betrapte hem. 'Je hebt waarschijnlijk een lange weg afgelegd om mij te bezoeken', zei hij tegen de dief. 'Ik vind dat je niet met lege handen terug moet keren. Hier, neem mijn kleren als een geschenk.'

De dief geraakte natuurlijk in verwarring. Hij nam de kleren en sloop weg. Ryokan ging daarop zonder kleren naar de maan kijken. 'Arme kerel', mijmerde hij in zichzelf. 'Ik wou dat ik hem deze prachtige maan kon geven.'

Uit dit verhaal kunt u natuurlijk niet begrijpen wat Zen is. Maar u kunt er misschien wel iets van vermoeden. Zen beoogt niet het niets. Zen beoogt het individuele bewustzijn te vernietigen om daardoor te bereiken dat de mens in een hogere staat van eenheid geraakt met de werkelijkheid. Wat zijn de kleren van een mens vergeleken bij de absolute en universele ervaring, welke uitgaat boven iedere subjectieve ervaring, die slechts de dingen meer of minder weet te appreciëren?

Weet u hoe de Zenmeester Banzan tot het wezen van Zen doordrong? Hij liep over de markt en hoorde een gesprek tussen een slager en zijn klant.

‘Geef mij het beste stuk vlees dat je hebt’, zei de klant.

‘Alles in mijn winkel is van het beste’, antwoordde de slager. ‘Je kan hier geen stuk vlees vinden dat niet het beste is.’

Toen Banzan deze woorden hoorde drong hij tot het wezen van Zen door...

‘En waarom wordt de “Geest van Japan” zo vaak in één adem genoemd met Zen?’ vraag ik.

En het antwoord van Zenpriester Majima luidt: ‘Zen heeft een grote invloed gehad op het Japanse volk, in het bijzonder op de Japanse ridderschap. De Japanse ridders hebben eeuwenlang geleerd het eigen ik uit te schakelen en hun handelingen te stellen zonder dat het bespiegelende zelf kon ingrijpen. Zen maakte de Japanse ridder absoluut vreesloos voor het gevaar. Het deed hem Harakiri plegen als ware het een feest. Wie Zen verstaat kan zich in iedere situatie als een meester gedragen, want hij laat zichzelf niet aan het woord, maar het leven zelf, de gemeenschap...’

Het is koud in de kamer - ondanks de pot met vuur. Buiten blaast de wind op volle kracht door de toppen van de eeuwenoude ceders.

‘Als u de nachtpriesters wilt zien die zich oefenen in Zen’, zegt Zenpriester Majima, ‘iedere nacht klimmen zij dertig kilometer over de rotspaden - weer of geen weer, van 's nachts drie uur tot 's morgens negen uur. Als u wilt, kunt u hen een eindweegs volgen.’

Maar het is bijna middernacht en ik ben reeds verstijfd van het beklimmen van de berg Hieji. Ik kijk verlangend naar het bed dat op de grond gespreid is. Zenpriester Majima volgt mijn blik. Hij veert plotseling op uit zijn gehurkte houding als een gevallen vleermuis die een uiterste poging doet om de grond weer te verlaten. Ik schiet toe om hem te helpen.

‘U moet wel veel last hebben van die val’, zeg ik.

Maar hij kijkt mij verbaasd aan.

Zo verbaasd alsof ik, buiten het vertrek naar een kromgegroeide ceder wijzend, tegen hem zei: ‘Heeft u daar geen last van?’

Marathonloop der nachtpriesters

Ik heb - op het dringend geklop - geroepen dat ik wakker ben en nu verwijdert zich een onzichtbaar wezen, dat ik herken aan de zware slepende tred. Het is de gebrekkige Zenpriester Majima met wie ik tot het middernachtelijk uur over Zen gepraat heb en die mij beloofd heeft mij in de vroege morgenuren rond te leiden over de berg Hieji.

Ik haast mij naar een wasgelegenheid. Als ik terugkeer staat het lage roodgelakte tafeltje weer in 't midden van de kamer. Een lachend Japans meisje draagt kommetjes aan. Kommetje bouillon met ei. Kommetje zeewier. Kommetje gesuikerde bamboe. Kommetje rijst. En achter de Japanse schone hinkt Zenpriester Majima binnen en hurkt tegenover mij aan de lage tafel. Wij eten zwijgend met onze stokjes.

Eten met stokjes - dat is niet zo maar eten. Het is als een spel, het is als het maken van muziek. Men bespeelt zijn maaltijd als een artiest zijn instrument. Al die kommetjes zijn dan ook van de fijnste makelij en hun inhoud is niet zomaar voedsel. De kleine maaltijdjes zijn precieus gearrangeerd, het zijn bijna landschapjes, vol-groene zomerlandschapjes of donkerrode herfstlandschapjes. Bij ons zegt men ietwat ironisch dat de liefde van een man door zijn maag gaat. In Japan zou men van de eetlust van een man, met eenzelfde ironie, kunnen zeggen dat deze door zijn oog gaat...

'En', zegt Zenpriester Majima, als hij zijn stokjes neerlegt, 'ook dat heeft iets met Zen te maken. Evenals het schikken van bloemen, het aanleggen van tuinen uit niets dan mos en stenen, het urenlang staren naar maanlicht op een zandheuvel, het schrijven op het oog van nietszeggende maar bij nader toezien alleszeggende gedichten.

Het is zes uur in de morgen als wij onze tocht over de top van de berg aanvangen, dwalend van tempel tot tempel. De nachtpriesters haasten zich nu reeds drie uur onafgebroken voort over stronken en stenen op hun dagelijkse tocht van zes uur die om drie uur in de nacht aanvangt. Zij bewegen zich voort over de bergflanken als spookachtige witte motten onder de eeuwenoude ceders.

Zij dragen witte hemden, witte broeken, witte tweetenige kousen en rieten hoofddeksels die eruit zien als gekrulde wafels.

‘Zij leggen bijna veertig kilometer in zes uur af’, zegt Zenpriester Majima. ‘Bij nacht en ontij, bij regen en storm, bij sneeuw en hagel. Het is een van de oefeningen van Zen.’

Merkwaardig: Zenpriester Majima doet mij denken aan een Benedictijnermonnik. Deze Boeddhistische priester zou bijna gastenpater kunnen zijn in een Benedictijns klooster. Hij leidt mij tempel in, tempel uit, wijst mij op de kunstwerken en laat mij de voorwerpen van de Boeddhistische eredienst van nabij zien. Hij neemt twee stukjes hout en begeleidt zich daarmee als hij een soetra voor Boeddha zingt. Hij brandt wat wierook en geeft mij een handvol lotusbladeren waarop zegebeden geschreven zijn.

En plotseling staan wij op een plek in dit gigantische woud waarin geen tempel staat. Er staan alleen wat fundamenten in een kwadraat van geblakerde ceders. ‘Dit was drie jaar geleden nog een van de mooiste tempelgebouwen’ zegt hij. ‘Hier werden de jonge priesters jarenlang in Zen onderwezen. Tweehonderd problemen werden hun gegeven ter overweging. Jaren kon het duren voor zij zulk een probleem tot oplossing brachten. Maar brachten zij zulk een probleem tot oplossing dan waren zij verlichten - dan waren zij ingewijd in Zen. Helaas. Drie jaar geleden brandde de tempelhal af.’

De problemen of vraagstukken die door de Zenmeester aan de Zendiscipelen ter overweging gegeven worden behoren tot de vreemdste en onbegrijpelijkste ter wereld. Zij worden Koans genoemd en vele van deze Koans zijn - vraag en antwoord - vastgelegd in beroemde Zengeschriften. De Zenmeester stelt de vraag, de Zenleerling moet het antwoord geven. De Zenleerling overweegt de vraag, dag in, dag uit, nacht in, nacht uit, jaar in, jaar uit, onbeweeglijk zittend op zijn hurken, soms bij grote vrieskou. Hij overweegt de Koan als hij eet, als hij slapen gaat, als hij wakker wordt, kortom hij overweegt het vraagstuk *altijd* en laat niets anders tot zijn geest doordringen. En plotseling, na drie jaar, na vijf jaar, na tien jaar misschien, ontvangt hij in een verblindende flits het antwoord. Op datzelfde moment wordt hij een ander wezen. Alle klein-menselijke eigenschappen hebben hem verlaten, hij is volkomen gelukkig geworden, want hij is niet langer een afzonderlijke eenling, hij is één geworden met het universum, hij is

niet langer een subject, het subject in hem is versmolten met het object, en alle handelingen die hij stelt, stelt hij voortaan zonder enig ingrijpen van de rede.

Ik noem u enige Koans uit Zengeschriften. Ze zullen u waarschijnlijk als waanzin in de oren klinken.

Een monnik vroeg Zenmeester Josjoe: ‘Heeft een hond een Boeddhanatuur, ja of neen?’

De Zenmeester antwoordde: ‘Niets.’

Een monnik vroeg Zenmeester Ummon: ‘Wat is Boeddha?’

Ummon antwoordde: ‘Gedroogde mest.’

Een monnik vroeg Zenmeester Sjoesjan: ‘Speel voor mij op een harp zonder snaren.’

De meester zweeg even en sprak toen: ‘Heb je het gehoord?’

De monnik zei: ‘Neen.’

De meester antwoordde: ‘Waarom heb je het dan niet luider gevraagd?’

Zenmeester Hogen vroeg een van zijn leerlingen: ‘Wat versta je hieronder: Laat er een verschil zijn van een millimeter en het zal uitgroeien tot een verschil zo groot als dat tussen hemel en aarde.’ De leerling antwoordde: ‘Laat er een verschil zijn van een millimeter en het zal uitgroeien tot een verschil zo groot als tussen hemel en aarde.’

Hogen antwoordde: ‘Dat is geen antwoord.’

De leerling zei: ‘Ik weet geen ander antwoord. Geeft u dan een antwoord.’

Hogen antwoordde onmiddellijk: ‘Laat er een verschil zijn van een millimeter en het zal uitgroeien tot een verschil zo groot als dat tussen hemel en aarde.’

Een leerling vroeg Zenmeester Sozan: ‘Wat is het waardevolste ding op aarde?’

De meester antwoordde: ‘De kop van een dode kat.’

‘Waarom?’ vroeg de leerling.

‘Omdat niemand de prijs ervan kan noemen’, antwoordde de Zenmeester.

Dit is erger dan de ergste cryptogrammen - zult u zeggen. Hier is alle logica zoek. En u hebt gelijk. Koans zijn niet op de logica gebaseerd. Zij zijn er juist op gebaseerd om de logica uit te roeien.

Het jarenlang overwegen van vraagstukken als deze beoogt niet anders dan de rede uit te schakelen. De leerling moet als het ware dag in dag uit met zijn hoofd tegen dezelfde blinde muur oprennen; hij moet, zoals een Zenmeester het eens formuleerde, zich gedragen ‘als een mug die een stier van ijzer bijt.’ Hij moet dit doen met lichaam en ziel, met al zijn psychische en fysieke krachten - tot, na jaren, plotseling de logica het begeeft. De Koan is middel om het intellect te verbrijzelen, zoals men een ruit verbrijzelt met een steen. Heeft men zijn doel bereikt dan werpt men de steen weg en de Koan is waardeloos geworden.

‘Neen’ zegt Zenpriester Majima. ‘Het is onmogelijk uit te leggen wat Zen nu wel is aan iemand die geen Zenervaring heeft gekend. Bij Zen staat niet begrijpen gelijk met begrijpen. Ja is neen en neen is ja. Wie Zen verstaat is doorgedrongen tot de paradox die het leven zelf is. Hij heeft de weg van de logica voorgoed vaarwel gezegd.

Een veel voorkomende misvatting is dat de buitenstaander denkt dat Zen een soort ‘niets-zijn’-beleving is. Het is juist een totaliteits-ervaring. U ademt. Maar uw verstand heeft daarvan geen weet. Wel, zoals u zonder nadenken ademt, zo stelt een ingewijde in Zen al zijn levenshandelingen zonder reflexie. Hij leeft puur. Hij leeft zoals u ademt, zonder gedachten, alleen nog maar ervaring. Zijn leven is een gedicht geworden...

‘Kijk’, zegt Zenpriester Majima en hij wijst naar de mistige laagvlakte aan de voet van de berg Hieji. Door de mist heen blinkt als een antieke metalen spiegel het meer Biwa, het grootste meer van Japan. ‘Kijk, daar aan de rand van het meer woonde eeuwen geleden in een kleine hut Japans grootste dichter, de Zen-dichter Basjo. Zijn leven was één groot gedicht - het bestond uit ontelbare kleine gedichten. Basjo was een zwerver, hij zwierf als een Boeddhistische pelgrim door Japan, al wat hij bezat was een hoed van riet, kleren van papier, een katoenen mantel en een stok. Hij zwierf en schreef gedichten. Haiku's heten die gedichten, ze bestaan uit drie regels, die vormen tezamen zeventien lettergrepen. Een Zen dichter heeft niet meer nodig om een universele ervaring onder woorden te brengen. Ieder kind in Japan kent Haiku's van Basjo. Voor ons Japanners zijn het zuivere expressies van Zen.’

Zijn beroemdste gedicht is:

De oude vijver -
De sprong van een kikvors -
Watergeluid -

Basjo doet niet anders dan in zijn gedichten zijn ogenblikkelijke verbondenheid met het universum onder woorden brengen. Bijvoorbeeld:

Een tak zonder bladeren -
Een kraai erop -
Herfstavond -

Kijk daar aan de rand van het meer lag hij ziek in zijn hut. En ziek zijnde schreef hij:

De herfst is heen -
Hoe leeft de man
De deur biernaast?

Dat is typisch Zen, zichzelf vergeten zijn, hoe ziek men ook is.

'Schrijft u ook Haiku's?' vraag ik Zenpriester Majima. Hij lacht. Hij vraagt mijn pen en een stuk papier. En zittend op een rotsblok schrijft hij met zijn gekromde vingers in sierlijke Japanse letters twee Haiku's neer.

Ik buig mij een weinig voorover en kijk langs de bergflank.

De kleine witte motten van daarstraks zijn nabij gekomen. Zij zijn veranderd in witte onwezenlijke klipgeiten.

De Zenpriesters stijgen snel tegen de berghelling op als in een marathon-loop naar de hemel.

Het heeft iets volmaakt onwezenlijks.

Als een droom in een droom.

De tuin van zand

Onder de miljoenen-steden van Japan is er een die zich van de andere onderscheidt als een mannequin van kaaiwerkers.

Het is Kyoto, de stad der duizend tempels, het Boeddhistische

Rome van Japan. De stad der mooiste geisja's en de stad der wonderlijkste tuinen. Zoals de andere wereldsteden van Japan gigantische fabriekssteden zijn, zo is Kyoto een gigantisch museum met een miljoen oppassers.

Goed, er staan een paar haardunne schoorsteenpijpen aan de horizon maar dat zijn kennelijk vergissingen en zij verdwijnen in het niet bij de brede pagode.

Duizend jaar lang was Kyoto de residentie van de God van Japan, Zijne Goddelijkheid de Keizer. De stad was één grote opeenhoping van tempels en paleizen, gouden en zilveren paviljoens, pagoden en kloosters, theehuizen en tuinen.

De straten waren een voortdurende kleurenpracht van hovelingen en ridders, monniken en galante dames en in de avond hing overal het Chinees geel der lantaarnen en het karmijnrood der lampions. Des nachts - wanneer men zich niet meer op straat waagde - slopen er de misdadigers rond en de geesten van Japan: groene afzichtelijke skeletten, onmenselijke wezens met meterslange halzen, halfnaakte schonen met nagels als dolken en met hoofden als adderkluwen. Gouden Boeddhabeelden verrezen bij honderden in de schemerige tempels en in de kloosters volgden de secten elkander op. En de schoonste tuinen ter wereld ontstonden. Bijna een eeuw geleden verliet Zijne Goddelijkheid de Keizer Kyoto en daalde af naar Tokio.

Maar Kyoto bleef.

En bovenal: de tuinen van Kyoto bleven.

Alvorens ik het klooster op de berg verliet en afdaalde naar de stad Kyoto had Zenpriester Majima mij gezegd: ik hoop dat ik u iets heb kunnen duidelijk maken van Zen en de geest van Japan. Maar welsprekender dan mijn woorden zijn de tuinen van Kyoto. Ze behoren tot de zuiverste uitdrukkingen van Zen en van de Japanse ziel. En Zenpriester Majima had mij in zijn prachtig schrift een brief meegegeven voor een monnik van de Ryoanji-tempel. ‘Want’ zei hij: ‘daar vindt gij de schoonste tuin van Japan.’

Eerlijk gezegd: ik had mij niet veel voorgesteld van deze tuin, die vijf eeuwen geleden werd aangelegd uit zuiver wit zand en vijftien grijsgrauwe stenen door de Zen-Boeddhist Soami. Ik had er talloze foto's van gezien want Soami's zandtuin is even vaak gefotografeerd als de kathedraal van Chartres of de Sint Pieter.

De foto's hadden steeds weer een zelfde wrevel in mij gewekt als die welke een slecht non-figuratief kunstwerk in mij pleegt wakker te roepen. Stel u voor een tuin, beroofd van al zijn natuurlijke figuratie van bomen, bloemen, planten. Was er dan vijf eeuwen geleden in Japan reeds een snob geweest die een non-figuratieve tuin had ontworpen? En dat terwijl de duizenden tuinen van Japan onomstreden de schoonste van de wereld genoemd kunnen worden. Ik trok mijn schoenen uit en zette ze aan de ingang van het klooster.

Ik zag de tuin en al mijn gevoelens waren op slag ontwapend. De zon scheen en het zand blonk zilverschitterend. Een hark had in het zand lijnen en cirkels geharkt en vijftien stenen rezen in vijf groepen op vanuit deze schitterblinkende zee. Ik bleef sprakeloos kijken. Ik had het gevoel of mijn persoonlijkheid wegtrok uit mijn wezen - zoals soms het bloed wegtrekt uit het gezicht.

Een gevoel dat men slechts enkele keren in het leven ondergaat - bij de liefde, bij het zien van een schilderij van Rembrandt, bij het horen van een concert van Bach.

Ik was volledig beroofd van het eigen ik - maar daarvoor was iets in de plaats gekomen. Iets? Alles. Ik was één met het heelal. Wat ik voor mij zag was de wereld. Een oceaan van zand. En daaruit oprijzend de vijf werelddelen. Ik zag voor het eerst werkelijk onze aarde - in een even groots als eenzaam beeld vastgelegd in deze tuin. En ik voelde wat de mens op deze aarde is. Omdat ik de mens in mij niet meer voelde.

Iemand naast mij boog diep. Het was een jonge kaalgeschoren Boeddhistische monnik en hij hield de brief van Zenpriester Majima, die ik aan de kloosteringang afgegeven had, in de hand. ‘Wilt u thee met mij drinken?’ vroeg hij nogmaals buigend en wees op de rieten matten van het vertrek dat uitzag op de tuin.

Ik hurkte tegenover hem aan de lage gelakte tafel. Er werd thee gebracht door een andere monnik, dikke groene thee.

Wat moest ik zeggen. Er viel niets meer te zeggen: Ik zei: ‘Zenpriester Majima heeft mij gezegd dat ik deze tuin moest zien en ik zou Zen begrijpen en de geest van Japan.’ ‘Ik heb het begrepen’, voegde ik eraan toe. ‘Dat wil zeggen: ik heb iets ervaren dat buiten iedere verstandelijke overweging is. Onder woorden brengen kan ik het niet. Ik heb een daad gezien, een absoluut gestelde

daad. Hoe klein die daad is of hoe groot doet niets ter zake. Het kan een tuin zijn die een heelal wordt. Het kan eten zijn of drinken...'

De kaalgeschoren monnik schonk thee. Hij glimlachte. Hij glimlachte op diezelfde vreemde wijze als Zenpriester Majima. Toen hij zei: Boeddha heeft ons dat, wat u daar zei, voorgehouden in de volgende parabel.

Een man kwam onderweg een tijger tegen. Hij rende weg, de tijger rende achter hem aan. De man bereikte een ravijn, zag de wortel van een wilde wingerd hangen, greep deze en liet zich over de rand van het ravijn zakken. De tijger snuffelde naar hem van boven. Bevend keek de man naar beneden en zag hoe daar een tweede tijger op hem wachtte. Zijn leven hing aan de wortel van een wilde wingerd.

Twee muizen, een witte en een zwarte begonnen nu te knagen aan de wortel. Maar op dat ogenblik ontdekte de man een heerlijke aardbei. Met de ene hand hield hij de wortel vast, met de andere plukte hij de aardbei. Wat smaakte de aardbei heerlijk.

De kaalgeschoren monnik heeft het met lichte stemverheffing gezegd: *Wat smaakte de aardbei heerlijk*. Hij herhaalt de woorden nog eens, langzaam en nadrukkelijk. En voegt er aan toe: 'Als u dit begrijpt, begrijpt u Zen, - begrijpt u Japan.

Ik kijk naar de tuin die uit niets bestaat dan uit schitterblinkend bijgeharkt zand en onbeweeglijk grauwe rotsblokken. En weer krijg ik die vreemde alles overheersende sensatie alsof ik niet langer mijzelf ben: of mijn persoonlijkheid wegtrekt uit mijn wezen zoals soms het bloed wegtrekt uit het gezicht.

Het begrijpen...? Neen, ik begrijp niets.

Ik *zie* het.

Die tuin: -

Zen: -

Japan. -

Wilgevrouwtje

De verrukkelijkste steden zijn die steden waar men nog wandelen kan. Helaas, zij sterven uit. Wie langs de Amsterdamse grachten slenteren wil, moet daarvoor een vroege Zondagochtend uitzoeken. In steden als Rome en Parijs kan men nog wandelen - maar men wandelt er eigenlijk meer door archaïsche buurtjes dan door de wereldstad zelf. In een millioenenstad als Tokio voelt een wandelaar zich al even slecht thuis als een druppel op een gloeiende plaat. Er zijn nog maar enkele steden op aarde waar wandelen een vanzelfsprekende vorm van voortbeweging is. Venetië is zo'n stad. En in het Verre Oosten: Kyoto. Ondanks het feit dat Kyoto een millioen inwoners telt, wandelt ge in deze middeleeuwse stad als een Japanse prins. Natuurlijk zijn er trams, auto's, autobussen, maar zij steken nauwelijks af tegen het middeleeuwse decor. Of-het is eigenlijk veel meer of de Japanse middeleeuwen zich hier levendig afspelen tegen een toevallig decor van moderne vervoersmiddelen.

Wandelen: ik heb een weeklang gewandeld door Kyoto: 's morgens, 's middags en 's avonds. Een wandelaar ziet zo oneindig veel meer dan een mens die zich op rubberbanden laat voortbewegen. Vanuit een auto, autobus, tram, trein of vliegtuig gezien, speelt het leven zich filmisch af, in close up na close up.

De reiziger is er toeschouwer, gelijk in de cineac.

Het leven is uit zijn verband gerukt, het mist die organische evolutie van minuut tot minuut, die het zo boeiend en verrassend maken. De wandelaar daarentegen is in voortdurend lijfelijk contact met het straatgewoel, hij is erin betrokken.

Wie iets van de kopieerlust des dagelijksen levens in zich voelt moet dan ook wandelen.

Vooral in Japan, vooral in Kyoto.

De Japanner zèlf immers vloeit de kopieerlust door de aderen - hij kopieert alles, hij kopieert niet alleen lenzen en fotografietoestellen van vreemde makelei, hij kopieert ook de stijl der eigen Japanse middeleeuwen, ja, hij kopieert zichzelf Hij kopieert zichzelf - naar een oude prent van een Japanse meester.

Het donker is gevallen. De winkelstraat hangt vol rode en gele lampions, die stoffige aureolen rond zich verspreiden van geel en rood verstuivend licht alsof iemand op stuifzwammen heeft getrapt. De straat is een en al gewoel: oude vrouwtjes in kimono wippen voorbij op hun tweetenige sandalen, zij maken bijna onmerkbare convulsieve sprongetjes, als kikkers wier achterpoten losjes bijeengebonden zijn.

Geisja's, wandelende bloesemtakken, haasten zich naar de theehuizen, bakkers bakken op straat een dunne heerlijke snijkoek en een neurotische Amerikaanse volkszendeling houdt, beangstigend wit, in een goudgeel open zaaltje langs de straat een preek tegen de daar verzamelde Japanners: hij slaat met de vuist op een lessenaar, zegt dat het Boeddhisme belachelijk is - jullie denkt, schreeuwt hij met overslaande stem, dat je in een volgend leven veranderen zult in een of ander redeloos diertje, maar pas op, je wordt wakker en bemerkt dat in dat andere leven de poorten der hel juist achter je zijn dichtgevallen.

Geen Japanse luisteraar vertrekt een spier.

De meeste der aanwezigen zijn trouwens misschien reeds gekerstend.

Wie ook geen spier vertrekt is meester Matsoeoka. Meester Matsoeoka wandelt door de drukke winkelstraat met zijn schoolklas. Voorop gaan de jongens in hun zwarte soldateske uniformpjes (zwart broekje, zwart jasje, zwart petje). Daarachter de meisjes in hun blauwe matrozenpakjes. Meester Matsoeoka heeft zojuist een gloeiend heet bad genomen, nu loopt hij achter de klas aan met losjes omgeslagen kimono en op blote voeten. Zoals in zijn dorp. De klas maakt een reisje van een week door Japan, en de kinderen van meester Matsoeoka zien voor het eerst iets van de grote wereld. Zij zien bijvoorbeeld voor het eerst uw kronikeur.

Ineens sta ik onder de gele en rode lampions in een blauwe wolk van matrozenmeisjes. Al die meisjes hebben een notitieboekje tevoorschijn getrokken, zij bieden de vreemdeling hun pen of potlood en vragen hem om zijn handtekening. Met vermelding van stad en land. Dit zet men in dertig boekjes. En oogt verbaasd naar de andere handtekeningen.

Herr Steinfurd uit Aken, Duitsland.

Miss Tuttle uit Houston, Texas, U.S.A.

Zo maar aangeschoten op straat, net als ik, door Japanse dorpskinderen - men ziet het aan de tomaatrode gezichten - kinderen die voor het eerst vreemdelingen zien en die dit vereeuwigen willen in hun notitieboekje. Zij zijn verrukt als zij ontdekken, dat zij de handtekening van een Nederlander hebben. Nu ja, het is ook een tref voor een kind dat eens in het jaar de wijde Japanse wereld intrekt. Kom dan maar net een Nederlander onder de lampions van Kyoto tegen.

En nu trek ook ik een notitieboekje te voorschijn. En vraag op mijn beurt de handtekeningenjagers om handtekeningen. Grote verbazing op de gezichten van de dorpskinderen. Meester Matsoeoka, die tot nu toe glimlachende derde was, komt naderbij en vraagt in gekneusd Engels of ik werkelijk de handtekeningen der kinderen wil...

'Ja', zeg ik, 'ik wil thuis laten zien in wat voor prachtige letters de kinderen hier hun naam schrijven.'

Meester Matsoeoka vertaalt. De tomaatrode gezichtjes der kinderen worden nog een schaduw donkerder van trots. Trots op hun meester die Engels spreekt. Trots op het mooie Japanse schrift. Bladzij na bladzij van mijn notitieboekje vult zich met Japanse arabesken.

Jurikoe - Leliegeur, vertaalt meester Matsoeoka.
Oemeko - Pruim.
Foesjiko - Blauwe Regen.
Kikoeko - Chrysanthemum.
En als de kleine miniatuur militairtjes ook hun namen kriebelen.
Taiso - Schatkist van Vrede.
Joso - Schatkist van Zon.
Titso - Schatkist van Wijsheid.
Wandelen, wat is er heerlijker dan wandelen.
Aligato Oko, dank je, Kersenbloesem.
Aligato Joeietsjie, dank je, Eerste van Gods genade.
Saijonara - good bey. Good bey Mister Matsoeoka.

Wandelen is een kunst. Al wandelend ziet men de zichtbare dingen. En de onzichtbare. Die ziet men ineens achter de zichtbare dingen. Zo wandelde ik langs de rivier der zijdewassers. Hij stroomt, snel,

juist langs de achterkant der theehuizen van Kyoto, vervolgens buigt hij beleefd onder een Japanse boogbrug door, huppelt dan weg over de stenen.

Met blote voeten in zijn water staande, wassen de Japanse ververs de versgekleurde regenbogen van zijden linten in het water van de rivier. Langs de rivieroevers staan wilgen, rilde wilgen, lichte muisgrijze penseelstreken van wilgestammen met daaruit sproedelend nog lichtere penseelstreken van lichtblonde bladslierten - bijna gelijkend op haarstrengen van een blond mensenkind. Toen zag ik plotseling door de onzichtbare wilgen heen het onzichtbare. Ik zag Wilgevrouwtje. Wilgevrouwtje, dat mij als kind dat vreemde hartzeer bezorgde. Duidelijk kwam mij de geschiedenis van Wilgevrouwtje weer voor de geest. Na zoveel jaren. Ach, ja.

Niet ver van Kyoto, in een klein dorp, woonde een jonge landbouwer Heitaro genaamd. Hij bezat een klein stukje akkerland in het dal tussen de bergwanden en daar werkte hij van de morgen tot de avond, kleintjes onder de loodrechte bergflanken vol Japanse ceders, een tenger mensenkrabbeltje aan de voet van de geweldige coulissen der natuur. Maand in, maand uit, liep Heitaro van zijn huis naar zijn akker en van zijn akker naar zijn huis in het goud van de zon of onder de Boeddhabuiken der laaghangende wolken, bij tintelende sneeuw of bij schuine regen, want in Japan valt de regen schuiner dan overal elders ter wereld, zij valt er als met scheve ogen bezien, ik zag het zelf, meer dan eens. En als Heitaro naar zijn akker ging of huiswaarts keerde dan passeerde hij de wilgeboom en verpoosde daar een ogenblik. Want hij had de wilgeboom lief met een vreemde, onverklaarbare liefde.

Japanners geloven dat bergen, bomen, rotsen, rivieren bezield zijn door goden - het was dan ook de natuurlijkste zaak ter wereld dat Heitaro vaak een gebed opzei onder de boom.

Misschien dat hij al biddend zo van de wilgeboom was gaan houden - wat men immers aanbidt omkleedt men met een stralenkrans van liefde en genegenheid.

Op zekere dag wilden de dorpelingen een brug van hout bouwen over een wilde bergbeek en zij besloten de wilgeboom om te hakken. Toen Heitaro dit hoorde rende hij naar het dorp en smeekte

de dorpsbewoners de wilgeboom te sparen. Dit deden zij gaarne want Heitaro bood hen in ruil voor het leven van de wilgeboom niet minder dan een half dozijn forse bomen van zijn eigen land ter voltooiing van de brug.

Die avond toen hij zijn gebed wilde zeggen onder de wilgeboom, zag Heitaro daar een bedeesd meisje staan, in een bebloemde kimono.

Heitaro, zelf een bedeesd man zijnde, verontschuldigde zich met de woorden: Neem mij niet kwalijk, jonkvrouwe, als ik u stoorde. Ik haast mij verder, want ik zie dat gij wacht op uw geliefde.

'Mijn geliefde komt niet meer', antwoordde het meisje met haar bedeesde glimlach.

'Ach', antwoordde Heitaro. 'Hoe triestig is het als het vuur van de liefde vergaat tot rook en as.'

'Het vuur van de liefde is niet vergaan...' riep het meisje met dunne stem.

'En hij komt niet meer?' vroeg Heitaro ongelovig.

'Hij *is* gekomen!' riep het meisje. 'Zijn hart was al die tijd reeds onder de wilgeboom.'

En toen begreep Heitaro dat hij zèlf de uitverkorene was.

En ook gij begrijpt nu wel wat verder gebeurde. Heitaro, de eenvoudige boerenzoon, nam het meisje mee naar huis. Hij noemhij haar Hijo, Wilgevrouwtje, omdat hij haar aangetroffen had onder zijn geliefde wilgeboom. Zij trouwden, kregen een kind, leefden gelukkig. Zo gelukkig, dat Heitaro zelfs vergat aan zijn wilgeboom te denken.

Tot, op zekere dag - het is vele eeuwen geleden - de keizer een nieuwe tempel wilde laten bouwen in Kyoto. Er stonden weliswaar reeds vele honderden tempels in Kyoto, temidden van tuinen en paleizen, maar de oude keizer wilde, voor hij stierf, nog één godshuis oprichten. Hij zond zijn bouwmeesters door heel Japan om het mooiste hout te zoeken, want alles in Japan werd in vroeger eeuwen opgetrokken uit hout. En zo gebeurde het dat een der bouwmeesters Heitaro's wilgeboom zag en verordineerde dat deze geveld zou moeten worden voor de bouw van de tempel. Want zelden had hij zulk een wilgeboom gezien, uit de boom was

een prachtige balk te maken uit één stuk.

De dorpelingen waren verheugd dat zij de wilgeboom nog diezelfde avond laat, op feestelijke wijze bij fakkellicht, mochten vellen voor hun oude keizer. En ook Heitaro liet dit keer geen woord van protest horen, hij had immers in het leven zoveel kostbaarder schatten verworven dan zijn vroegere wilgeboom. En dat vertelde hij ook, die avond, aan zijn geliefde Wilgevrouwtje. ‘Vroeger zou ik half waanzinnig geworden zijn van verdriet, maar nu bezit ik jou,’ zei hij. ‘Alleen: ik ga er niet heen...’

Wilgevrouwtje was doodsbleek geworden. Zij nam haar kind op schoot en bleef lang zitten staren op zijn hoofdje met haar.

Die avond werd Heitaro gewekt omdat Wilgevrouwtje naast hem een luide kreet slaakte. Hij drukte haar tegen zich aan, voelde hoe zij sidderde, alsof zij door wilde slagen werd gebeukt. Zweet brak haar uit van alle kanten, zweet dat geurde naar gevelde bomen, naar klompenhout, naar versgeschaafde klompen.

‘Zorg voor het kind’, kreunde zij. ‘Ik moet gaan. Ik word met bijlslagen geveld. Maar eens zien wij elkaar terug...’

Heitaro trachtte Hijo dichter nog tegen zich aan te drukken, maar haar hoofd met het prachtige haar zonk achterover, ruisend, zoals de kruin ruist van een wilgeboom, die wordt geveld.

Er zijn in Kyoto meer dan duizend houten tempels. Er zijn er met gouden Boeddha's en er zijn er met zilveren Boeddha's.

Men vindt er grote die tegen de avondhemel afsteken, als het silhouet van het Boeddhistische heelal, in verdiepingen. Men vindt er kleine die tegen de avondhemel staan, zomaar als het uitgeknipte silhouet van een Oosterse glimlach. Ik heb er vele betreden, sommige leken baadsters in een vijver van kersenbloesems, want het was de tijd dat de kersenbomen bloeiden.

Maar van binnen waren zij allen duister en mystiek en als ik ongeschoeid voortsloop door de tempel - want men ontschoeit zich voor iedere tempel - dan kraakte in de heilige stilte telkens een plint of kreunde een balk. Onwillekeurig hield ik dan de pas in, het leek wel alsof ik bang was een levend wezen te bezeren.

Hout dat kreunt, kreunt als een mens.

Maar dat bemerkt ge eerst als ge wandelt.

Wandelt op kousenvoeten.

Op bedevaart met de Jamaboesji

Kyoto, juni 1958

De gemiddelde Nederlander leert reeds vroeg op school of catechisatie dat een groot deel dezer aarde bewoond wordt door Heidenen. Heidenen (tegenover Christenen) is een van die begrippen - gelijk kleurlingen (tegenover blanken) - die teveel willen uitdrukken en daarom bijna niets uitdrukken. Een heiden is voor een gemiddeld Nederlands kind iets duisters en primitiefs naar lichaam en ziel, waarvan het eerste deel dan nog niet of nauwelijks bedekt is.

Komt men dan later in de wijde wereld dan wrijft men zich wel eens de ogen uit. Hindoe's gaan vaak uiterst gesoigneerd gekleed. Boeddhisten ook. Moslims ook. Polinesiërs niet. Tenzij zij gemissioneerd zijn. Dan dragen zij een lendedoekje.

Maar wat meer is: hun respectievelijke godsdiensten zijn niet zo maar samenraapsels van drogredenen en stompzinnige fabels. Zelfs de primitiefste stam heeft een religie met een eigen wonderlijke structuur. Men leze er Ruth Benedict op na in haar vermaarde ‘Pattern of Culture’. Hoeveel subtieler en genuanceerder moet dan wel een wereldgodsdienst als het Boeddhisme zijn.

Ik had geluk in Kyoto, het religieuze Rome van het Boeddhistische Japan, bevriend te geraken met de Eerwaarde heer Thomson, een jonge Lutherse geestelijke, die aldaar verbonden is aan het Scandinavisch instituut ter bestudering van het Boeddhisme. De eerwaarde heer Thomson - maar laat ik de jonge blonde Deen niet langer als eerwaarde betitelen, want hij moet lachen. Men leest het alleen van zijn naamkaartje af. Eenmaal in de maand houdt hij een kerkdienst voor Japanners die in het Christendom geïnteresseerd zijn. Voor de rest van de maand reist hij als een jonge sportsman Boeddhistische secten af, maakt nachtelijke bedevaartgangen met Japanse bedevaartgangers tegen hoge bergen op, neemt gloeiende baden in Boeddhistische kloosters waaruit hij te voorschijn komt als een gekookte kreeft, brengt de nacht door bij Zenmonniken met zijn hoofd op een steen, of maakt andermans

toiletten schoon met de leden van de Boeddhistische secte der toiletschoonmakers. Deze secte is Thomsons jongste ontdekking. Eenmaal in de week gaan de leden erop uit om de toiletten van hun medemensen te reinigen. Als iedereen op de wereld vrijwillig het toilet van zijn buurman zou reinigen, dan zou de oorlog op aarde ophouden te bestaan, menen zij. Waarschijnlijk hebben zij het bij het rechte eind...

Aan mijn vriend Thomson heb ik het te danken dat ik althans enigszins een blik kan werpen in de voor ons zo gecompliceerde godsdiensten van Japan. Hij vindt niets belachelijk. Vandaar dat men hem als gast accepteert bij de geheimste plechtigheden van de geheimste sectes.

Op zekere dag kwam hij opgewonden, maar niet dan na zich eerst van zijn schoenen ontdaan te hebben, mijn Japanse hotelkamer binnenvallen. ‘Ik ben een nieuwe secte op het spoor gekomen’, zei hij. ‘De leden zijn van Kyoto en zij maken morgen een klimbedevaart tegen een berg op, vijf en twintig kilometer van Kyoto, Boy! En ik heb toestemming van de stichter om de bedevaart mee te maken, ook voor jou. Wij zijn de eerste niet-Japanners die mee de berg opgaan - je moet zien hoe de Japanse dorpskinderen ons daarginds bekijken morgen - ze hebben nog nooit eerder blanken gezien - voor hen zijn we nog veel vreemder dan negers!’

Het klonk me als geisja-muziek in de oren. Er zijn weinig ervaringen die boeiender zijn dan een volstrekt onbetreden gebied als eerste vreemdeling te betreden. Misschien klinkt dat kinderachtig. Wanneer men voor het eerst de pyramiden van Gizeh bezoekt of de gigantische Boeddha van Kamakura is men tenslotte strikt genomen ook de eerste - ook al heeft men tienduizenden voorgangers gehad. Want men is in zekere zin altijd de eerste - waar men zelf voor het eerst komt. Maar toch als men ergens op een plek komt waar nog nimmer voordien een vreemdeling is doorgedrongen - eerste rechtogige temidden van niets dan scheefogigen - dan schenkt dit de mens een zonderlinge sensatie - al was het alleen maar door de ogen, de zo geheel andere ogen, waarmee hij bezien wordt.

In alle vroegte wandelden wij de volgende morgen een nauwe straat van Kyoto binnen. In het midden van de straat bevond zich een tempel en voor de tempel stond een autobus. Hier was de plaats van samenkomst. Van alle kanten doken lachende pelgrims op. De straat had ineens iets middeleeuws. Of iets van een verre toekomst. Want de lachende en buigende pelgrims in hun fantastische kledij leken op marsmannetjes of maanmannetjes aan de vruchtbare fantasie van een fiction-schrijver ontsproten. Zij droegen gele Turkse broeken en gele overjakken en daaronder een wit onderkleed dat met een gouden koord werd bijeengehouden. Hun witte kamelenvoeten staken in tweetenige kousen. Op hun rug en op hun borst hingen groene, rode en oranje poeven, en aan hun gordel bengelde een geweldige kinkhoorn. Op hun achterhoofd stond een strooien hoed, zo groot als het dak van een negerhut. Maar het meest merkwaardige bevond zich op hun voorhoofd. Daar blonk een groot zwart oog, het was een waterbekertje, een klein ebonieten schaaltje, dat met een koord rond het hoofd bevestigd was. In hun hand droegen de pelgrims houten stokken volgeschilderd met Japanse lettertekens. En dan hing er nog van alles aan hen, handkappen, stukken vacht, pauwenveren, een gebedssnoer. Het was of deze veelkleurige kleine Een-ogen rechtstreeks uit de stratosfeer kwamen, met de beste bedoelingen overigens bezield ten opzichte van ons aardse stervelingen, want zij deden niets anders dan buigen en glimlachen.

‘Wat een wonderlijk geklede pelgrims’ zei ik toen de autobus - die door de pelgrims voor deze dag gehuurd was met chauffeur en stewardess - de bergen inreed.

Er werden ons inmiddels allerlei kleine attenties bewezen door de heidenen. Men bood ons lekkernijen aan en sigaretten. Zelf namen zij niets van al wat eetbaar was. Zij moesten nuchter blijven. ‘Het is niet zo gemakkelijk uit te leggen met welke secte wij hier de bergen in trekken’, vervolgde Thomson. ‘Kijk, deze secte hoort tot de Sjinto godsdienst, de oorspronkelijke godsdienst van Japan. Sjinto is een natuurgodsdienst. Het telt liefst acht millioen goden. Bosgoden, berggoden, boomgoden, riviergoden. Maar ook oude generaals en trouwe dienaren van het keizerlijk huis die vergoddelijkt zijn. De hoogste godheid is de zonnegodin. Van haar stamt in rechte lijn het keizerlijke huis af - dat natuurlijk ook goddelijk is.

De twee grote godsdiensten van Japan zijn het Boeddhisme en het Sjintoïsme. Zij leven zeer vredelievend naast elkaar. Nadat het Boeddhisme in de zesde eeuw na Christus in Japan was binnengedrongen heeft het eenvoudig verklaard dat alle Sjinto-godheden incarnaties van Boeddha waren. Het was waarschijnlijk de meest verbazingwekkende machtsgreep, ooit door een godsdienst gedaan.

Vandaar dat het Japanse Boeddhisme vol Sjintoïsme zit. En het Japanse Sjintoïsme vol Boeddhisme. In feite is het zo dat ontelbare Japanners een Boeddhatempeltje en een Sjintoschrijn in hun huis hebben en dat zij voor beiden bidden.'

De autobus kreeg het krap op de bergwegen en kon soms maar met de grootste moeite draaien. Dan opende de elegant geklede stewardess telkens de deur, ging er half buiten hangen en liet de chauffeur weten of hij nog door de bocht kon.

'Oraaj! Oraaj!' riep zij met zingende stem.

'Dat is het allright der Amerikanen', zei Thomson, 'het is in de Japanse taal ingeburgerd geraakt. Je zit hier altijd in een vat van tegenstellingen. Middeleeuwse pelgrims in een modern voertuig, waarvan de stewardess op haar manier allright roept.'

'Kijk, daar heb je een Sjintotempeltje' wees Thomson. Aan de ingang van een kleine ravijn stond een rode poort. Erachter onder een afdakje zag men wat vruchten opgestapeld in een schaal.

'Voedsel voor de goden, zie je. De gelovige gaat voor zo'n tempeltje staan, klapt in zijn handen om de aandacht der goden te trekken en zegt daarna zijn gebed. Je kunt dat natuurlijk primitief noemen. Maar in werkelijkheid is het toch een vorm van contact opnemen met het goddelijke. Het Sjintoïsme is overigens soms gevaarlijker dan het eruit ziet', vervolgde hij. 'Het is in de generaties voor de oorlog volkomen uitgebuit door de nationalistische elementen van Japan en tot staatsgodsdienst verheven. Heel wat Japanners geloofden toen dat hun goddelijke keizer heerser over het heelal was en dat het daarom de taak van het Japanse volk was over de wereld te regeren. Vandaar dat het eerste wat de Amerikanen na de capitulatie van Japan deden was: de goddelijke keizer over de radio aan zijn volk laten verklaren dat hij geen god was. En laten verordenen dat het Sjintoisme niet langer als staatsgodsdienst gold.'

De autobus wrong zich kreunend door de bergen. Onophoudelijk riep de geuniformeerde stewardess: ‘Oraaj! Oraaj!’

Het klonk terug van de hoge bergflanken bezaaid met witte en oranjerode azalea's als het geluid van een zingende Japanse vogel. Wij klommen op tussen de cypressen en cederwanden waaraan het Japanse berglandschap zo rijk is en die het dat ongeëvenaard lineaire karakter verlenen dat het bezit op de prenten der oude Japanse meesters. Soms passeerden wij vrouwen met takkenbossen op in vreemde kleurige broeken en jakken.

‘Om precies te zijn’, zei Thomson, ‘het Japanse Boeddhisme en het Japanse Sjintoïsme zijn beide onderverdeeld in ontelbare secten. Een van de grote Sjinto-secten is de Sjoegensjoe. Maar de pelgrims waar wij mee reizen vormen weer een secte in de Sjoegensjoe. Het zijn de Jamaboesji.

De bedevaartplaatsen van deze Sjoegensjoe zijn bergtoppen, want de bedevaartgangers geloven dat de goden in de bergen wonen. De heiligste berg van Japan is natuurlijk de berg Foeji. Er zijn zelfs Japanners die geloven dat de berg Foeji de woonplaats is van de schepper dezer wereld. Maar naast de berg Foeji worden talloze andere bergen in Japan als woonplaats der goden vereerd. Ik weet natuurlijk niet wat de Jamaboesji precies in de bergen gaan doen. Maar ik heb verschillende bedevaarten in de bergen meegemaakt en ik vermoed dat zij tegen een der steile bergwanden zullen opklimmen.

Boy! Dat is geen grapje. Daarom heb ik in mijn koffertje twee afgedragen broeken voor ons beiden meegebracht. Want je kunt je kleren wel weggooien na zo'n pelgrimstocht.

De autobus stopte plotseling. Wij stonden stil tussen een hoge bergwand en wat houten Japanse boerenhuisjes. Er kwamen wat boerenvrouwen naar buiten met kinderen op hun rug. De vrouwen keken ons sprakeloos aan toen wij uitstapten temidden van de pelgrims. Maar nog veel sprakelozer keken de kinderen op hun rug. Zij rekten de lange kinderhalsjes om over de schouder van hun moeder heen te kijken. Er was een universele verbazing in al die donkere scheve ogen. Er stond duidelijk in te lezen: Hoe raadselachtig is de mens uit het Westen.

‘Oraaj! Oraaj!’ riep de schone Japanse, terwijl de chauffeur de autobus behoedzaam tussen de huizen manoeuvreerde...

‘Allright!’ zei Reverend Harry Thomson: ‘We zijn er...’

Belijdenis boven de afgrond

De straat staat ineens vol marsmannetjes. Of - een straat is het eigenlijk niet. Het is een eenzaam en onbestraat stuk weg tussen een bergafhang en enkele Japanse boerenhuisjes.

Uit de huisjes zijn wat boerenvrouwtjes gekomen, sommigen met kinderen gebonden op de rug. Zij staan nu roerloos bij de marsmannetjes en kijken met grote ogen toe. Maar zij kijken niet naar de marsmannetjes. Ze kijken naar Reverend Thomson en mij. Het grootst zijn de ogen der kinderen die met lange halsjes hun wiebelhoofdjes heenrekken over de ruggen van hun moeders.

Wat zijn dit voor vreemde wezens, die twee? staat er te lezen in hun donkere blik. Met rechte ogen, blanke huid en blond haar...? Naar de marsmannetjes kijkt niemand. Zij komen zo vaak om hier op de berg de Shintogoden te vereren.

Iedereen weet wel hoe zij heten.

De Jamaboesji...

En nu zetten de Jamaboesji zich in beweging. In lange rij volgen zij het pad langs de bergflank, voorop gaat een Jamaboesji, die blaast op een geweldige kinkhoorn, het klinkt klagelijk en dierlijk. Tussen de ceders wordt een houten gebouw zichtbaar, en daarnaast klettert een bergbeek omlaag. Enkele priesters staan voor het tempelgebouw om de pelgrims in ontvangst te nemen. En met de pelgrims de geschenken die de pelgrims meegebracht hebben voor de goden. Er komt van alles te voorschijn uit grote zakken. Vruchten, bamboespruiten, rijstkoeken en bovenal - kruiken vol rijstwijn. De acht millioen Shintogoden moeten behoorlijke fijnproevers zijn en van een slokje houden. Al zijn het - zo op het oog - de Shintopriesters die bijzonder aangenaam verrast glimlachen bij het zien van de kruiken vol rijstwijn.

De vruchten, bamboespruiten en rijstkoeken worden door de priesters in schaaltjes voor de goden opgesteld in de tempelhal.

Een sierlijk rijstwijnkruikje wordt erbij gezet.
En dan gaan de pelgrims zich ritueel reinigen.

Eerst gaat de hoed af en dan het drinkbekertje dat als een groot oog op het voorhoofd is aangebracht. De gele Turkse broeken gaan uit en de gele overjakken. Dan de tweetenige kousen. En tenslotte staan de pelgrims in hun witte onderhemd. Met hun hemd aan wandelen zij naar de berbbeek, die omlaagklatert van de rots. Op kunstige wijze wordt de beek opgevangen door gootjes, die eindigen in loden pijpen. Uit elk der loden pijpen stort een dikke straal ijskoud bergwater omlaag, onder die waterstraal gaan de pelgrims staan in hun witte hemd, onbeweeglijk. Het water treft hen als een zweepslag in de rug. De pelgrims beginnen te sidderen. Het is een vreemde siddering, die, veroorzaakt door het ijskoude water, overgaat in een sidderende extase. Zij maken frenetieke gebaren met de biddende handen. De straal stort op hun rug en op hun hoofd. Uit hun kelen stijgen gebedsklanken omhoog, gutturaal als de laatste klanken van verdrinkenden. Drie pelgrims staan er onder de drie waterstralen, kleintjes in het kleine ravijn, hun natte hemd gerimpeld over hun lijf als een huid die vervelt. En achter hen rijst de bergwand omhoog met zijn geweldige rechtstammige cederbomen, waardoorheen het bergbeekje loodrecht omlaagstuift. Het is, als overal in de Japanse natuur, een tekening in enkele lijnen.

Nu de Jamaboesji zich gereinigd hebben gaan zij in volle tenue de berg op. Steeds steiler voert de weg door de kathedraal van eeuwenoude ceders. Tienduizenden voeten hebben reeds de heilige berg beklommen, het pad is uitgesleten, het kronkelt zich voort temidden van bloeiende rododendrons, koraalrode azalea's, wonderlijke goudgroene en goudgrijze mossen. De Shintogoden wonen nog in de ongerepte natuur. Halverwege de bergflank huizen zij in tempels. Telkens staan wij hijgend stil voor zulk een godshuis. Er wordt dan door de pelgrims luide in de handen geklapt om de aandacht der goden te vragen. Daarna volgt een kort gebed. Het is een eenvoudig ritueel voor de eenvoudige houten tempelgebouwen. Eenvoudiger kan het niet, zou men zo zeggen. Een offer van sinaasappelen, bamboespruiten en rijstkoeken en daarbij een kruikje rijstwijn. En acht millioen goden zijn te-

vreden gesteld en laten het nuttigen van deze kostelijkheden nog aan de priesters over ook.

Maar zo eenvoudig is het nu ook weer niet. Wij zijn aangeland voor een loodrechte rotswand. Daar loopt geen pad meer tegen op maar er hangen roestige kettingen langs omlaag. En hieraan moeten de pelgrims zich als klimapen omhooghijsen, de handen aan de ketting, de voeten tegen de rotswand. 'Hier is de oude broek', zegt Reverend Thomson en hij reikt mij een oud vod van een broek, meegebracht uit Kyoto.

Ik kijk eens naar de hoge rotswand. En dan zeg ik tegen Thomson: 'Dear friend. Ik jakker nu twee maanden door Japan. Ik ben tien kilo afgevallen. Deze bergwand komt mij op nog eens zoveel kilo te staan. En dat heb ik er niet voor over. Nog voor geen tien millioen Shintogoden.'

'Goed', zegt Thomson. 'Dan blijf je hier. Maar kijk goed naar de top van het ravijn. Want daar worden de nieuwelingen opgenomen in de secte. Van hieruit kun je het zien.'

Wel, het is van hieruit te zien. De pelgrims zijn steeds kleiner geworden, opklauterend als apen tegen de wand van het ravijn. En tenslotte is de laatste klimaap over de rand verdwenen. Het was Reverend Thomson. Enige tijd is het stil. Maar dan gebeurt er iets wonderlijks. Er verschijnt het hoofd van een Jamaboesji boven het ravijn, dan verschijnen de schouders, en dan zakt geheel de mannenfiguur in de diepte. Hij wordt alleen maar bij de voeten vastgehouden door een andere Jamaboesji. Hij moet zich een ogenblik onbeweeglijk laten neerhangen in het ravijn. Dan wordt hem door zijn enige steun in deze afgrond gevraagd of hij toe wil treden tot de secte der Jamaboesji.

En als hij ja heeft gezegd, wordt hij weer voorzichtig over de rand naar binnen gehesen.

'En wat gebeurt er als hij neen zegt?' vraag ik later aan mijn vriend Thomson.

'Dan laat men hem vallen', zegt hij laconiek. 'Maar nog nooit heeft iemand neen gezegd.'

En dan begint het grote ceremonieel. Aan de voet van de berg

staat een kleine berg vol groen naaldhout opgetast en de Jamaboesji stellen zich op in een kwadraat rond de berg van groen. Er wordt gebeden uit oude gebedenboekjes. De oudste der Jamaboesji schiet met pijl en boog naar de vier windrichtingen pijlen weg. Het is om de boze demonen te verjagen.

En dan steekt men de brand in de berg naaldhout en werpt kleine plankjes in de vlammengloed. Op ieder plankje staat de naam van een der Jamaboesji en een gebed dat hij verhoord wil zien. Het duurt een uur, de grote plechtigheid. Een dik spoor van wentelende smoor rolt op tegen de berg. Met de smoor drijven de wensen en gebeden mee.

Er begint een druppeltje regen te vallen.

En dat is steeds weer het wonderlijke aan Japanners. Het zijn middeleeuwers en terzelfdertijd zijn zij ultramodern. Nauwelijks komt dat druppeltje regen omlaag of zij schieten vliesdunne regenjasjes aan over hun middeleeuwse kledij. En er gaat zelfs een plastic huls over hun hoed van riet.

Het gaat allemaal geluideloos en vlug en de plechtigheid gaat zonder de minste vertraging door...

En dat alles eindigt zoals iedere pelgrimstocht waar ook ter wereld eindigt. Met een overvloedig maal en een goed glas.

Met onze rijststokjes eten wij wonderlijke visjes en zure, zoete en zoute wortels. Nauwelijks is ons glaasje rijstwijn leeg of een der Jamaboesji heeft het reeds weer gevuld. Ergens uit hun middeleeuwse kledij toveren zij, vrolijk geworden, naamkaartjes tevoorschijn met kleurige Japanse letters erop.

En een voor een nodigen zij ons warm uit hen later een bezoek te brengen in Kyoto.

Wie had gedacht dat deze wonderlijke marsmannetjes zich zouden ontpoppen als kleine keurige Japanse zakenlieden en boekhouders.

Even is Reverend Thomson weggeweest. Hij komt terug met twee grote Japanse azalea's, koraalrood, die hij met wortel en tak uit de bergwand gehaald heeft.

‘Voor mijn huis in Kyoto’, zegt hij. ‘Mijn vrouw zal er blij mee zijn.’

De marsmannetjes lachen.

Hoe hij die azalea's in de autobus vol pelgrims denkt mee te krijgen is mij een raadsel.
Maar - in Japan staat men zo vaak voor raadsels.

Rome

Pius XII houdt zijn laatste audientie

Rome, 11 oktober 1958

Als men Rome binnenrijdt, ziet men het onmiddellijk, het is of een onzichtbare hand door de straten woelt, overal duiken mensen op, de stad is een verstoord mierennest.

Nadert men de Sint Pieter, dan houdt het begrip mens op. Wat men dan ziet heet massa. En ook dat is maar een armzalig woord. De mensheid zelf schijnt in beweging gekomen. Zij rolt aan als een donkere vloedgolf, wordt een immense draaikolk binnen de zuilen van Bernini, klimt dan als een vertraagde branding op tegen het bordes.

Telkens verdwijnen grote flarden mensheid in de krop van de Sint Pieter. Het heeft iets grotesks, iets anoniems, zoals deze reuzenvogel van Michelangelo alles en iedereen verslindt.

Dit heeft niets meer te maken met een betoging van mensen. Dit is een losgebroken natuurgeweld, het bezit geen logica en geen systeem, niemand weet meer precies wat hij doet en waarom hij het doet, een paar miljoen Romeinen zijn plotseling gaan trekken, onberedeneerd daartoe gedwongen als vogels in de herfst.

Maar niet alleen Romeinen, men hoort alle talen, men ziet alle volkeren. Negerpriesters stromen voorbij als op drift geraakte stukken oerwoud. Men is opeens hopeloos verward in de middeleeuwen; nonnen in nooit eerder geziene gothische klederdrachten stuwen u voort.

Er is maar één term die dit evenement onder woorden brengt - The greatest show on earth. En wie heeft deze show geënsceneerd?

Een dode.

De dode Paus van Rome.

Er is geen sterveling die de dode Pius XII zag, opgebaard zoal hij ligt in de Sint Pieter op een zwarte katafalk, krijtwit en klein als een mierenei, klaar om naar de hemel versleept te worden - er is geen sterveling die verklaren kan wat hier gaande is.

Men zou zich grotelijks vergissen als men dacht dat hier alleen maar sprake was van een katholiek fenomeen.

Mensen van alle landen en alle geloven stuwen voorbij de katafalk, woorden uit alle talen dringen in uw oor, ge ziet alle scala's van de menselijke huidskleur, het lijkt wel een wonderbare mensenvermenigvuldiging.

Dit is niet alleen de grootste show op aarde.

Het is de grootste eenmansshow.

Dit ganse menselijke natuurgebeuren is in beweging gebracht door één man.

Eugenio Pacelli.

En dat is het meest verbazingwekkende.

Want men moet goed bedenken dat er, als het aan het Vaticaan lag, niets zou gebeuren. Het Vaticaan bezit het slechtste propaganda-apparaat ter wereld. Het laat de Paus rustig beledigen of reageert fout. Zijn communicatiemiddelen zijn zo gebrekkig dat de Romeinse kranten de dood van de Paus een halve dag te vroeg aankondigden.

Omdat een hand in Castel Gandolfo een verkeerd venster ontsloot.

Wie mocht denken dat kardinalen en prelaten de Titanen van Michelangelo zijn of de kerkvorsten van Titiaan, komt bedrogen uit. Het is veeleer een Breugheliaanse stoet. Het Vaticaan zoekt niet naar glamour bij zijn keuzen, het doet op een simpele en naïeve manier aan vertoon.

De reden dat het deze keer tot zulk een fenomenaal vertoon van menselijke emotie kwam, moet men dan ook op de allerlaatste plaats bij het Vaticaan zoeken. Er is maar één oorzaak.

Dat is de persoonlijkheid van Pius de Twaalfde.

Dat beseft gij eerst werkelijk als gij, badend in uw zweet - als een treurwilg na een donderbui - temidden van de ontelbaren de katafalk in het oog krijgt. Het eerste wat gij ziet zijn twee muiltjes, doodstille muiltjes.

Dan wordt het gewaad zichtbaar, rood en goud.

En dan kijkt men hem in het doodstille, krijtwitte gezicht.

En op hetzelfde moment beseft ge, dat ge nooit meer zulk een ge-

zicht zult zien. Het is het gezicht van iemand die alles gegeven heeft, wat er te geven viel.

En zulk een gezicht ziet men slechts één keer in een eeuw.

Napoleon heeft gezegd: als men een Rus doodschiet, moet men hem ook nog omgooien. Toen Pacelli stervende was, stond hij op om aan het werk te gaan. Midden in de kamer stortte hij toen voorover, languit.

Ik geloof dat God zelf hem heeft omgegooid.

Het was de enige manier om deze man, die, hoe dan ook, alleen nog maar aan de mensheid dacht en vergeten was dat hij ook zelf nog bestond, tot de orde te roepen.

Tot zijn hemelse orde.

Zo werd Pacelli dan verlost uit zijn eenzaamheid. Want als Paus van Rome was hij de eenzaamste mens ter wereld. Zo eenzaam dat hij zelfs zijn eenzaamheid vergat.

Hij leefde tussen twee werelden.

De wereld der mensenmassa's. En de tjilpende wereld van zijn vogeltjes. Zijn vogeltjes liet hij los als hij at. Zij aten mee van zijn bord. Als hij zich schoor, zaten zij op zijn scheermes.

Het was zijn enige kleine liefde naast zijn grote liefde voor de mensheid.

Het duister valt over het Sint Pietersplein. Men ziet al niet meer wat mensenmassa is, wat duisternis.

Niemand staat meer voor het paleis van Castel Gandolfo waar de Paus stierf.

Van deze stilte maakt nu Zuster Pasqualina gebruik. Ze opent de deur en kijkt voorzichtig naar buiten.

Dan doet zij de grote stap, de stap terug naar het klooster.

In haar ene hand een klein valies.

In haar andere een kooitje met vogels, angstig samengehurkt.

De aarzeling van kardinaal Tisserant
Rome, 13 oktober

De grote anticlimax is gekomen. En het is moeilijk te zeggen wat indrukwekkender was. De climax van het defilé der miljoenen. Of de anticlimax der begrafenis. Het begon zo.

Sinds eeuwen worden de pausen, onmiddellijk na hun dood, gebalsemd en dan drie dagen aan het volk van Rome vertoond. Dit balsemen heeft een diepe oorzaak. Het Vaticaan wil nadrukkelijk en in het openbaar laten weten dat de paus dood is alvorens het een nieuwe paus kiest.

Niets immers is verwarrender in de geschiedenis der kerk dan det bestaan van twee pausen, die elkaar de sleutelmacht betwisten. De geschiedenis der pausen is in het verleden een vaak verre van rooskleurige geschiedenis geweest. Men was er in vroeger eeuwen dan ook niet ten onrechte soms bang voor dat een paus op geheimzinnige wijze in de kerker verdwijnen zou, dat men den volke zijn dood zou aankondigen en dat de kardinalen om politieke of persoonlijke redenen een nieuwe onfeilbare paus zouden kiezen, terwijl de oude onfeilbare nog leefde. Vandaar dat men met de verificatie van de dood van een paus tot het uiterste ging.

De paus werd tot nu toe gebalsemd op een wijze, die sterk doet denken aan de balseming der oude Egyptenaren. Het recept is steeds geheim gehouden. Het behoort aan een oude apothekersfamilie en wie nieuwsgierig is kan deze ouderwetse apothekers in Rome bezoeken.

Het lichaam van de paus werd ontdaan van de ingewanden.

Wie een muntje in de Fontana di Trevi werpt - om Rome weer te zien - zal niet vermoeden, dat hij vlakbij het kerkje staat, waarin de ingewanden der pausen bewaard worden. Want schuin tegenover Rome's meest gigantische fontein rijst de fraaie gevel op van de San Vincenzo e Santa Anastasia. De kerk herbergt in vazen met alcohol de ingewanden der pausen.

Tegenwoordig laat men de bezoeker niet meer toe - men heeft de vazen ingemetseld.

Pius XII nu had er een afkeer van op deze wijze bijgezet te worden. Hij was van in den beginne een man met eigen ideeën, die niet klakkeloos boog voor de conventie. Op medisch gebied had hij - op zijn zachtst gezegd - zeer onconventionele ideeën voor een paus. Toen hij jaren geleden last van zijn voeten had, liet hij de Nederlandse magnetiseur Liefterink uit de Achterhoek naar het Vaticaan komen om zijn voeten door hem te laten bestrijken. Bij zijn

eerste ernstige ziekte als paus liet hij zich door dokter Niehans inspuiten met levende cellen. Zijn lijfarts, Galeazzi, was een oogarts met homeopathische opvattingen.

Het zal dus niemand verbazen dat Eugenio Pacelli iets tegen het traditionele balsemen had en dat hij er niets voor voelde na zijn dood nog bewerkt te worden met het mes van de chirurgijn. Echter, geheel breken met de traditie kon ook hij niet.

De lijfarts van de paus, Galeazzi, zocht daarom negentien jaar lang naar een balsemingsprocédé, waarbij Eugenio Pacelli gaaf en onaangetast bewaard zou blijven, zonder dat zijn stoffelijk overschot op enigerlei wijze geweld zou worden aangedaan.

Na de dood van de paus paste hij zijn procédé toe.

De balseming mislukte.

En daarmee begon een drama dat aan de climax van de opbaring een anticlimax gaf. Want Rome zou Rome niet zijn, indien niet heel Rome hierover sprak. Rome is niet alleen de stad der pausen, het is ook de stad van de ongegeneerde gossip over de pausen. In geen stad ter wereld valt het heilige en het verhevene zo gemakkelijk ten prooi aan kwade tongen.

Galeazzi's methode bestond hierin dat het lichaam van de paus behandeld zou worden met olieën en vluchtige dampen. Het effect hiervan zou zijn dat het, alhoewel gebalsemd, toch beweeglijk zou blijven. Voorwaarde was dat deze bewerking onmiddellijk na de dood moest plaatsvinden en dat het lichaam daarbij in een luchtdichte kist gesloten zou worden.

Toen de paus echter gestorven was, aarzelde kardinaal Tisserant, deken van het kardinaalscollege, om terstond zijn toestemming tot de balseming te geven. Was Eugenio Pacelli wel werkelijk dood? Voor de medische wetenschap stond vast dat Pacelli's hart opgehouden had te kloppen. Maar de ontembare Pacelli had meerdere malen op de rand van de dood rechtsomkeert gemaakt en was dan teruggekeerd tot het leven. En ten slotte: is een mens dood als zijn hart niet meer klopt?

Kardinaal Tisserant aarzelde dus en geen sterveling die hem dit euvel zal duiden. Maar toen zijn besluit eindelijk viel, was de kostbare tijd verlopen. De paus werd weliswaar gebalsemd, maar

reeds marcheerden de honderdduizenden aan om hem een laatste groet te brengen. Opgebaard in de Sint Pieter lag hij in de menselijke warmte der massa's.

Wel werd hij 's nachts en 's morgens in een plastic huls opnieuw gebalsemd - maar de stad Rome twijfelde aan het duurzame resultaat.

Galeazzi werd uitgekreten voor de grootste kwakzalver van de eeuw.

Voor de bewonderaar van de paus bewees Eugenio Pacelli slechts eens te meer zijn grootheid. Zelfs in zijn dood bleef hij de menselijke persoonlijkheid die hij altijd geweest was.

Maar de Romeinen konden op dit gebeuren hun al te grote emotie afreageren in een anticlimax.

Op de derde dag van Carnaval brengt nog slechts een enkeling het op, om met overtuiging de zotskap op te zetten. Men is emotieloos geworden. Zo was het ook op de derde dag van dit grote geestelijke Carnaval der menselijke emotie. Er was geen hoogtepunt meer mogelijk. De golf van ontroering ebde terug. En toen de paus begraven werd, weende - met weinigen - slechts zuster Pasqualina.

Afscheid van een paus

Rome, 13 oktober

Heden, op dertien oktober, om twaalf uur des middags, zijn de bronzen deuren van de Sint Pieter gesloten.

De paus zal om vier uur ter aarde worden besteld.

De profane wereld wordt niet meer toegelaten. Alleen de hoogste kerkelijke en wereldlijke hoogwaardigheidsbeklederszullen aanwezig zijn. De kardinalen, de kanunniken van de Sint Pieter... De diplomaten... De zangers van de Sixtijnse kapel... En de journalisten uit al 's Heren landen... Tezamen drieduizend mensen. In het heelal van de Sint Pieter is dat een bijna verloren groep.

Klokslag drie uur haasten wij ons, Charles Eyck en ik, naar het Vaticaan. Wij buigen om langs het zuilenwoud van Bernini. Kinderen drinken, op de grens van Vaticaanstad, aan een juweel van een fonteintje, dat uit niets anders bestaat dan uit drie stenen pauselijke tiara's. Zij drinken uitgelaten, maken levend deel uit van de pauselijke fontein.

Wij spoeden ons door de Porta Santa Anna en langs de met hellebaarden gewapende Zwitsers Vaticaanstad binnen en zoeken dan onze weg naar een der zij-ingangen van de Sint Pieter.

Overal rijzen de Vaticaanse gebouwen op, enorme strakke paleizen, okerkleurig of travertijns bleek, aangesmeten tegen een strakblauwe hemel. Erboven uit zweeft hoog de versteende waterbel van de Sint Pieterskoepel.

Wij passeren een eindeloos gewelf, een soort tunnel - waarheen? Dan staan wij voor de zij-ingang, gecompliceerd en geheimzinnig als een kinkhoorn. Wij tonen onze papieren aan de pauselijke carabinieri, zoeken dan onze weg verder. En dringen ineens, klein en verloren, 's werelds grootste basiliek binnen. Wij zijn ademloos.

Want dit is niet meer van deze tijd. Dit zijn verzonken eeuwen die herleven. In de tijd van één seconde maakt men een ruimtevaartvlucht naar het verleden. Blinkende, geharnaste ridders marcheren voorbij en de rode pluimen op hun gotische helmen

bewegen bevend als bloedrode vlammen. Het is... het is alsof zij heenmarcheren naar de kindermoord van Bethlehem. Maar neen, zij halen een kardinaal af van de sacristie. Hij treedt reeds eigener beweging naar buiten, gemoedelijk als hij is, het is de Amerikaan onder de kardinalen. Het is Spellman. Twee secretarissen flankeren hem, groot en gespierd. Lijfwachten in super-pluie.

De hellebaarden kletteren neer op het marmeren plaveisel, de gepantserde Zwitsers verstrammen, draaien een kwartslag om en met Spellman in hun midden marcheren zij naar het hart van de basiliek, reusachtige rechtoplopende mieren, perfect maar mechanisch bewegend in hun lichtschitterende pantserstukken.

Op zulk een moment dringt het tot u door hoe universeel de kerk van Rome wel is.

Maar reeds dwaalt uw blik naar elders, zoekend tussen purper-glanzende wambuizen, witte Spaanse kragen, fluweel-donkere baretten, roodgepluimde helmen, hermelijnen schoudermantels - kortom, doorheen een klederengewemel dat is van alle tijden uit de kerkgeschiedenis - naar die ene figuur voor wie gij gekomen zijt.

En dan ontwaart gij hem, liggende zo maar op een baar, op de vloer van de basiliek: Eugenio Pacelli, moe geworden van het gedrang der ontelbaren, onvermoeibaar in het leven, maar vermoeid in de dood. Als versteend ligt hij daar in pauselijk gewaad, met de witte mijter op het hoofd, het voor kort nog zo levendige gelaat er onder, oud en uitgeput, de ogen donkere strepen, de mond strak en streng en zwart en als gekloven door een sabelhouw, de witte adelaarsneus uitgedund tot op het been.

Hij lijkt verschrompeld in het vuur van het ceremonieel.

Ingeklemd ligt hij tussen een haag van lakrode uniformen, waaronder witte broeken, zwartglanzende laarzen - een haag van Hectorachtige helmboswuivende edelgardeofficieren.

En weer gaat het oog dwalen. En dan ontdekt ge iets, waarvan ge onwillekeurig verstijft. Het is de stellage, opgericht vlak voor het altaar, uit vers blank hout, een stellage die er uitziet als een schavot, waarop een galg staat opgericht. En er is geen sterve-

ling in de Sint Pieter die niet een ogenblik denkt wat ook gij denkt. Dit lijkt een terechtstelling.

De rode tribunes rond Petrus' graf vullen zich met gouden galons en gouden tressen, het worden pentekeningen van de vreemdsoortigste nonnenkappen, aquarels van de veelkleurigste priestertogen.

Een Spaanse met mantilla brengt een kijker aan de ogen, trekt het Danteske profiel van de paus naar zich toe, bet zich dan het gelaat met batist.

De hellebaarden kletteren, de purperen prinsen der kerk, de kardinalen schuifelen aan. Pauselijke kamerdienaren in wijnrode mantels gehuld, bukken zich en grijpen de lussen van de baar. Het is nu doodstil in de basiliek. Dan rust Pius XII op hun schouders. En een weergaloze stoet zet zich in beweging.

De zangers van de Sixtijnse kapel vullen plotseling de Sint Pietersruimte met pauweveren van geluid. Het is een vuurwerk van meerstemmige muziek, maar de ruimte erboven is zo hoog dat de klankfiguren in de koepel verdunnen en wegwaaieren om uiteen te vallen in vurige droppelen geluid - die vergeefs aarzelen vurige jubel te worden of vurige klacht.

Miserere mei deus
secumdam magnam misericordiam tuam.

Ontferm u over mij, o God,
in Uwe grote barmhartigheid.

De stoet verdwijnt naar de absis - gepantserde Zwitsers, ongepantserde Zwitsers, zwart en geel gestreept als wespen, met aan zich, open en bloot, de blinkende angels van hun hellebaarden; de paus, zwevend door de ruimte, stil en klein, nu bijna niets meer - ver de dood voorbij, symbool geworden. Daarachter de kardinalen, een verloren purperen kudde achter een dode herder.

De absoute wordt verricht.

Langs de hoge gewelven klimt als een guiralnde het:

In paradisum deducant te angeli;
Mogen de engelen u ten hemel dragen.

Dan gaat de dode in de eerste kist, die van cypressenhout. Te klein is de kist, men buigt de pauselijke mijter om.

Dan gaat hij in de tweede kist van lood.
Dan in de derde kist van glanzend olmenhout.
Hamerslagen klinken sinister.
Het is als had de Sint Pieter zelf hartkloppingen.

Maar op de rode tribunes wuift men zich koelte toe met kant of batist. De diplomaten praten achter de geschoeide hand. Men zal een oude paus kiezen, zeggen zij. Een paus die niet zolang regeert. Deze, zeggen zij, regeerde te lang... Was een te groot solist... Trok alles te veel aan zich... Benoemde zelfs geen staatssecretaris... Beter een kort pausschap hierna, zeggen zij. Dan kan men even op verhaal komen...

Nonnenkappen buigen zich naar nonnenkappen. Fluisteren: wie wordt de nieuwe paus?

En dan valt de grote stilte. Dezelfde stoet rolt terug uit de absis, wijnrood, paars, purper. Maar het is niet de stoet zelf die allen de adem beneemt. Dat doet het ratelend geluid van de kar, aan het hoofd van de stoet.

De kist met de paus erin ratelt aan, geduwd door zwarte mannen die onwillekeurig denken doen aan zwartgefrakte beulsknechten. Steeds nadrukkelijker ratelende rolt de kar naar het withouten, met rode lappen omwonden schavot, wordt er dan opgetrokken en opgeduwd.

Twee kabeltouwen met monsterachtige haken eraan worden gevierd. De haken slaan in de kist. De sombere, nietszeggende mannen trekken de kabels aan, langzaam zweeft de kist omhoog. Haastig trekken andere sombere mannen de planken uit de vloer van het schavot. En dan langzaam, heel langzaam, worden de touwen gevierd, centimeter voor centimeter zakt de kist, hij verdwijnt met een lichte rilling door het gat van het schavot, zakt dieper door de opengebroken vloer van de Sint Pieter, verdwijnt dan naar de onderaardse grot. Paus Pius XII is afgedaald in zijn graf. Hij heeft geleefd, hij heeft geleden, hij is gestorven.

De menigte stroomt uiteen. Kardinalen wandelen, door Zwitsers geëscorteerd of zo maar alleen, terug naar de sarcristie. Gelovigen knielen, grijpen hun hand, kussen deze. Een van deze handen kan de hand zijn van de nieuwe paus van Rome.

Hoeveel tranen zijn er gelaten? denkt ge als ge tussen de geweldige schaduwen van de Vaticaanse paleizen de basiliek verlaat. Maar tegelijkertijd beseft ge dat juist dit de grootheid en kracht van Rome is. De paus is dood. Maar de gedachten gaan reeds uit naar een nieuwe paus.

Een der eerste zinsneden die straks een der ceremoniarii de nieuwgekozen paus zal toevoegen, wijzend op een aangestoken kluwen vlas, die door vlammen wordt verteerd, zal luiden: Pater sancte, sic transit gloria mundi. Zó, heilige vader, vergaat 's werelds glorie.

Buiten de zuilen van Bernini spuit in het duister het fonteintje met de drie tiara's. Drie Romeinse kinderen lessen zich gulzig de dorst.

Spelend lopen zij verder.

De verlichte koepel van Michelangelo staat tegen het duister van de nacht als een geestverschijning van de schoonheid zelf.

Dagboek van een conclaaf

Toen ik een dag na de dood van de Paus, Rome binnenkwam en mijn kruier vroeg wat voort te maken met mijn bagage antwoordde hij: ‘piano, piano, il Papa è morto.’ ‘Kalm, kalm, de Paus is dood.’ Ik heb niet kunnen uitmaken of de man in ernst sprak of schertste. Waarschijnlijk deed hij beide.

Het is deze dubieuze toon, waarop de Romeinen over een historisch gebeuren als dit spreken, welke de vreemdeling ten hoogste verbaast. Toen Leo XII een eeuw geleden stierf moest het Vaticaan drie dagen een schildwacht bij het Beeld van Pasquino zetten om de Romeinen te beletten hun hekelgedichten erop aan te brengen.

Nu, een eeuw later heeft men de Paus gespaard. Hij was te groot en te geliefd. Maar de Romeinen hebben zich van de lijfarts van de Paus meester gemaakt, nadat deze man zich eerst op onscrupuleuze wijze meester gemaakt had van zijn stervende patiënt. Achter de rug van Zuster Pasqualina staande fotografeerde dokter Galeazzi Lisi Eugenio Pacelli, terwijl hij stervende ademhaalde door een zuurstofslang.

Het is een aangrijpende foto. Maar Galeazzi Lisi vroeg er zulk een bedrag voor, dat de Italiaanse bladen de foto niet konden kopen. Deze ging, naar men zegt, voor zes miljoen lires naar Paris Match.

Onmiddellijk na het verschijnen van de foto begon de gehele Italiaanse pers luid te razen en te tieren. Galeazzi werd de aasgier met de Leica genoemd, die de doodsstrijd van de Paus voor dertig zilveringen had verkocht.

Dat had hij dan ook. Aan een Italiaans blad had hij bovendien voor een hoog bedrag een beschrijving van de doodsstrijd van de Paus geleverd, waarin zulke intieme bijzonderheden stonden dat het blad - allerminst voor een kleintje vervaard - vele details moest schrappen.

Over Galeazzi Lisi spreekt inmiddels niemand meer. Zelfs spreekt men niet meer over de Overledene. Hij ligt begraven in de grotten van de Sint Pieter. En wie hem daar bezoeken wil om hem

alsnog een verlate eer te brengen moet aan de ingang van de grotten 100 lire entreegeld betalen. Zo is Rome.

Rome, donderdag 23 oktober

Waar Rome dan wel over spreekt? Over het Conclaaf. Over de gepurperde kardinalen. Het doet dit met de vrijmoedigheid de Italianen in zulke zaken eigen. De Italiaan, geboren gokker als hij is, spreekt over de komende Paus-keuze als over een gesublimeerde voetbalpool.

Zonder enige twijfel worden er in de hogere kringen weddenschappen afgesloten op de kardinalen. Horoscooptrekkers trekken in de Italiaanse bladen hun horoscoop.

De Italianen willen natuurlijk een Italiaanse Paus. Enkele dagen geleden was zulks nog mogelijk. Toen waren van de 53 kardinalen van het Kardinaalscollege 18 kardinalen Italianen, het geringste aantal sinds eeuwen in de Kerkgeschiedenis. Maar nochtans vormden zij met 18 man precies een derde van de stemmen en konden dus een veto uitspreken tegen een niet-Italiaanse Paus, daar een nieuwe Paus slechts gekozen kan worden met twee derde van de stemmen plus één.

Maar op vrijdag 17 oktober stierf plotseling Kardinaal Constantini. Door zijn dood was een veto van de Italiaanse kardinalen onmogelijk geworden. De Romeinen begonnen naar een nieuwe pauselijke pretendent uit te kijken. Die vonden zij in de persoon van kardinaal Agagianian. Hij werd reeds openlijk op straat toegejuicht met de kreet: Viva il Papa!

De vreemdeling klinkt zoiets bijzonder weinig eerbiedig in de oren. Maar hij moet niet vergeten dat de Paus eeuwenlang Vorst van Rome en omgeving was, en dat er voor de Romeinen veel van afhing wie Paus werd. Was het een man met een hart voor de stad? Een vrijgevig man? Of een man die op de geldkist zat en die de belastingbetaler de duimschroef zou aandraaien?

Toen Leo XII na een Conclaaf van zesendertig dagen gekozen was en Kardinaal Albani het balkon betrad om de keuze bekend te maken, maar zich onmiddellijk weer terugtrok omdat het regende, maakte de woedende menigte hem uit voor al wat lelijk was.

‘De volkswoede was onbeschrijfelijk’, zegt Stendhal in zijn ooggetuigeverslag. Sommige lieden waren zo woedend dat zij de zaal van het Conclaaf wilden afbreken en hun nieuwe Paus naar buiten wilden slepen.’

Een chroniqueur uit de dertiende eeuw beschrijft een menigte in Viterbo die het nog bonter maakte. Meer dan twee jaar waren de Kardinalen bijeen en nog konden zij niet tot een Paus-keuze geraken. De bewoners van Viterbo, ten einde raad metselden de deuren en ramen van het Conclaaf dicht, braken het dak open, zetten de Kardinalen in de regen en gaven hun niets anders te eten dan droog brood.

Zo werd Gregorius X gekozen, nadat eerst twee Kardinalen in dit metselwerk bezweken waren.

Rome, vrijdag 24 oktober

Maar laten wij ook een ooggetuigenverslag geven van het Conclaaf. Wel te verstaan van de ruimte waarbinnen het Conclaaf zich afspeelt en die straks, ‘cum clavi’, met de sleutel afgesloten wordt, maar nu ter bezichtiging opengesteld is voor de wereldpers.

Wij betreden door de Porta Santa Vaticaanstad en komen na een wandeling van vijf minuten aan op het Plein van Sint Damasus. Hier is alles in rep en roer. Werklieden zijn bezig een vrachtwagen te ontladen en stenen te versjouwen.

Want het sluiten met de sleutel is in werkelijkheid het dichtmetselen of verzegelen van een aantal deuren, zodat de gepurperden geheel van de wereld worden afgesloten. Het houten draaideurtje is reeds klaar, waardoor noodzakelijke dingen als voedsel worden doorgegeven. Daar staan de controleurs die alles onderzoeken wat in- en uitgaat, zelfs een brood, want er mag geen enkele boodschap in of uit het Conclaaf, die van enige invloed op de Pauskeuze zou kunnen zijn.

Wij spoeden ons door een deur, die reeds half dicht gemetseld is, naar de appartementen van Paus Borgia. Die zijn nu als slaapcellen ingericht. Tussen de harnassen en pausbusten staat zomaar een ijzeren bed met een oude matras erop. Het is het bed van Kardinaal Tisserant.

Een Amerikaanse journaliste gaat erop zitten om te beproeven hoe hard het is. Misschien is het het bed van een toekomstige Paus. Chi lo sa? De Conclavisten - 2 priesters of leken die een kardinaal terzijde staan - slapen in rommelhokken van zijkamertjes. Eén van hen heeft een hele rij oude hellebaarden achter zijn bed staan: het lijkt wel het decor voor een theatrale versie van de bekoring van Sint Antonius. Een ding wordt u bij eerste oogopslag duidelijk. De gepurperden prinsen van de Kerk zijn hier niet in conclaaf bijeen om te genieten van comfort. Al wat hun geschonken wordt is een ijzeren bed, een nachtkastje en een werktafel. Verwarming is er niet of nauwelijks.

De laatste Romeinse oktoberdagen zijn weliswaar om op de mond te zoenen, maar de nachten zijn bitter koud.

En de kardinalen zijn niet jong meer. Kardinaal Rodriguez is 92. Kardinaal Constantini stierf enkele dagen vóór het Conclaaf. Kardinaal Grente is ernstig ziek. Kardinaal Tien, aartsbisschop van Peking, loopt met zijn arm in het gips.

Wij dwalen door de slaapkamer van een andere kardinaal. Hetzelfde sobere bed. Aan de muren vergeelde foto's van Zouaven. En een plaquette met een heilige abt erop - kitch uit een warenhuis. En dat op vier passen afstand van de fresco's van Pinturecchio en de plafondschildering van Michelangelo.

Het kamertje van de conclavist slaat alles. Het is een opbergruimte van helmen, pantserstukken, harnassen en hellebaarden, die de muren van onder tot boven bedekken en onzichtbaar maken.

Dan staat men in de eetzaal der kardinalen. Een gigantische withouten tafel voor 52 man.

De keuken bestaat uit een nieuw fornuis, met enorme koperen eetketels erop. Het is, wat men noemt, een gaarkeuken. Er staat een kist met thermosflessen. Voor iedere purperen prins één.

Nu begeven wij ons naar het hart van het Conclaaf, de Sixtijnse Kapel, waar de stemmingen gehouden worden. Onderweg stoten wij op twee werklieden, met mutsen van krantenpapier op het hoofd. ‘Permesso!’ roepen zij, terwijl zij langs ons dringen, een mand met rollen toiletpapier tussen zich in dragend.

Het Vaticaan is weinig sentimenteel.

En daar staan wij in 's werelds schoonste zaal. Het plafond be-

zaaid met Michelangelo's Profeten en Sibyllen. De wand achter het altaar bedekt met zijn Laatste Oordeel.

Maar de 52 Vorsten der Kerk zijn hier niet bijeen om kunstwerken te bezien. Het plafond is onzichtbaar door het licht van de omlaag hangende lampen. En voor het Laatste Oordeel staat een purperen baldakijn opgericht met een affreus gobelin. In een kwadraat staan 52 purperen zetels, met purperen baldakijnen erboven, purperen tafels ervoor en daarop purperen schrijfmappen, verlucht met een gouden Pauskroontje.

Is de Paus gekozen dan klappen alle purperen baldakijnen omlaag op één na. Die van de nieuwe Paus blijft staan.

In de hoek van de Sixtijnse Kapel staat een kacheltje. De pijp loopt omhoog, maakt een kwartslag, gaat door één der ramen van de Sixtijnse Kapel en vervolgt daarna zijn weg naar buiten. In dit kacheltje worden de stembriefjes verbrand. Indien er geen Paus gekozen is met nat stro. De wachtende menigte buiten ziet dan zwarte rook. Indien er wel een Paus gekozen is worden de stembriefjes verbrand zonder meer. De Romeinen zien dan aan de lichte kleur der rook dat zij weer een Bisschop hebben en de wereld een Paus.

Naast het kacheltje liggen de strooien hulzen van wijnflessen. Het kacheltje zelf ziet er uit als een mislukte raket naar de maan.

Rome, zaterdagochtend 25 oktober

De Mis van de Heilige Geest is begonnen. Vier kardinalen kunnen deze niet bijwonen. Hun gezondheidstoestand laat zulks niet toe. Kardinaal Tisserant, de hoge witte mijter op het hoofd, de goudbrokaten kazuivel rond het lijf, staat temidden van zijn goudbrokaten diaken en subdiaken.

De kardinalen in twee rijen staan voor het altaar, gehuld in purperen mantels, rode cappa's, rode bonnetten op het hoofd. Men ziet ze van vlakbij.

Purperen vogels lijken het, weggedoken in hun purperen vederen. Soms ontplooien zij hun vleugels, een hand komt tevoorschijn, zet de bonnet af, slaat een kruis, verdwijnt weer in het purper. Een ogenblik werden de witte borstveren van de superpli zichtbaar.

Nu de rode bonnet is weggelegd, is het rode kardinaalskalotje zichtbaar geworden. Maar bij het woord Deus wordt het kalotje gelicht: het is of de prelaten der kerk een gedachte laten vliegen. Dan wikkelen zij zich weer in het purper. Of ontwikkelen zich eruit. Nu vallen zij op de knie. Het grote moment van de Mis, de consecratie, breekt aan. Een snijdend commando in het Duits schalt door de Sint Pieter. Hellebaarden kletteren op het plaveisel. Dan gaan ook de Zwitsers op één knie, de hellebaard in de éne hand, de andere witte gehandschoeide hand saluerend aan de ijzeren helm.

De kapitein in karmozijn wambuis knielt aan het hoofd van de troep, de degen onbewegelijk omhoog in de lucht.

De altaarschellen rinkelen de ruimte vol zilver.

De klokken van de Sint Pieter nemen het over, gooien de hemel boven Rome vol brons.

Men kan de Kardinalen nu één voor één in het gezicht zien. Gezichten van geleerden. Gezichten van potentaten. Verschrompelde gezichten. Witte gezichten. Gezichten met een weerschijn van purper. Tisserant geeft de accolade aan zijn diaken. Die geeft hem aan de dichtstbijzijnde der kardinalen. En nu keren zij zich langzaam naar elkaar, één voor één, en omhelzen elkaar als grote purperen poppen in een beeldenspel.

Ite missa est.

Gaat, het is gedaan.

De Garde marcheert aan, hellemboswuivend, met wapengekletter. Twee aan twee verlaten de Kardinalen de Basiliek, Kardinaal Rodriguez, geboren in 1866, star zich voortslepend met saamgeknepen mond - even zwikt hij over een afstapje, wordt van alle kanten door gepurperden opgevangen.

Negentien jaar geleden leek mij de stoet der Kardinalen, die ten Conclave ging, nog veel ouder.

Maar men is zelf ook ouder geworden.

En met het voortschrijden der jaren blijkt ook de ouderdom betrekkelijk.

Rome, zaterdagmiddag 25 oktober 4 uur

Het Romeinse gemoed is in rep en roer. Kardinaal Mooney, aartsbisschop van Detroit, is op de drempel van het Conclaaf bezweken. Vanmorgen zag ik hem in de Mis van de Heilige Geest, niets deed vermoeden dat hij enkele uren later aan een hartaanval zou bezwijken. Na het maal wilde hij twintig minuten rust nemen. Toen zijn kamerdienaar hem wekte, was hij stervende. Toen de arts van het Conclaaf aan snelde, was hij reeds dood. De Italiaanse Kardinalen vormen dus weer één derde van het Kardinaalscollege en zouden dus een veto kunnen uitspreken tegen een niet-Italiaanse Paus.

Rome, 26 oktober zondagmiddag 11 uur

De porporati zijn in Conclaaf bijeen. Zij zijn ingemetseld en afgesloten van de wereld. Alles wat een verbinding kan onderhouden met de buitenwereld is verwijderd: telefoontoestellen, radiotoestellen, camera's.

Gezeten op hun purperen zetels onder hun purperen baldakijnen stemmen zij. En zij die te ziek of te zwak zijn brengen hun stem uit op hun bed.

De stemmen worden verzameld in de kelk die op het altaar van de Sixtijnse Kapel staat. De namen van de gekozenen worden met luider stemme geteld. Iedere kardinaal heeft een lijst met alle kardinaalsnamen voor zich en noteert achter de namen de uitgebrachte stemmen. Er vinden, in de morgen, twee stemmingen plaats.

En ondertussen gaat het volk van Rome op het Sint Pietersplein tekeer als een immense branding. De mensen zijn niet meer te tellen. Het zijn er honderdduizenden. De aardbol is weer in al zijn schakeringen aanwezig. Men ziet spleetogen en scheve ogen, zwarte, gele en olijfkleurige gezichten.

Voor mij staan twee Romeinse jongetjes, op een vuil stukje papier hebben zij ieder de namen der kardinalen aan gebracht, ook zij stemmen, een honderdlirestuk in de hand. Zij wedden. Het is door twee Pausen onder de strengste straffen verboden. Zij ex-

communiceerden wedders en bookmakers en verklaarden hun goederen verbeurd. Maar Rome blijft Rome.

Honderdduizenden ogen zijn gericht op het schoorsteenpijpje van de Sixtijnse Kapel. Zal de rook wit zijn, zal de rook zwart zijn? Er staat, tegen het azuur van de oktoberhemel aan, een band van mensen rond de Sint Pieterskoepel, niet groter dan vlooien.

Dan gaat een trilling door de massa, die nu een geworden is als een gigantisch dier, dat door een horzel gestoken wordt. Het is acht minuten voor twaalf. Er komt rook uit de pijp.

Witte rook.

Uit honderden kelen hoort men: Bianco! Bianco!

Vaders tillen hun kinderen op. Nonnen beginnen te dansen.

Maar dan wordt de rook zwart.

Nog een keer zegt een oude Romein hoopvol naast mij: Bianco...

Dan zegt hij met heel andere stem: Nero, porca miseria! Zwart..!

Rome, zondag vijf uur

Opnieuw stemmen de kardinalen. Twee keer. De hemel boven het Vaticaan is blauw en goud. Er staan misschien wel een half miljoen mensen voor de Sint Pieter. En dan gebeurt het wonderlijke. Een vlucht trekvogels nadert door het azuur en gaat cirkelen rond de Sint Pieterskoepel en de Sixtijnse Kapel. Het zijn ontelbare stippen van spreeuwen, die uiteenwaaieren om dan weer donker saamgetrokken te worden als in een onzichtbaar net. Guarda, guarda, klinkt het, gli uccelli! Kijk dan toch, kijk dan toch, de vogels! Ze waaieren weg, komen terug, blijven als gehypnotiseerd cirkelen boven het Vaticaan. Wie denkt niet: dit zijn de kleine afgezanten van de Heilige Geest.

Nu *moet* er een Paus zijn.

En ineens is de spreeuwenzwerm opgelost in de hemel als rook. En waar zij zo net nog cirkelde rond de Sint Pieter hangt nu een lasso van karmijn.

De nacht valt over Rome.

De televisiemannen, boven de zuilen van Bernini, staan met schijnwerpers tussen de beelden. Als zij in de armen der heiligen zouden klimmen, zouden zij niet groter zijn dan zuigelingen.

De gevel met het schoorsteenpijpje van de Sixtijnse Kapel is met een schijnwerper verlicht. Men kijkt ernaar als in een droom. De Romeinen zijn nu stil geworden. Zij zijn zich bewust van een heilig gebeuren.

En dan, tien minuten over zeven, komt de rook. Witte rook. Bianco, bianco! klinkt het uit honderdduizenden kelen. We hebben een paus. De witte rook golft onverminderd uit de pijp. Maar geen venster in het Vaticaan wordt ontsloten. Geen kamerdienaar wuift de massa toe om te melden dat er een Paus is. Twintig minuten lang stijgt de rook op uit de pijp. Bianco! schreeuwt de een. Nero! schreeuwt de ander. Maar het is zwarte rook, wit geworden in het licht van de schijnwerper.

Zachtjes murmurerend trekt een half miljoen Romeinen terug naar de stad.

Rome, 28 oktober, dinsdagmiddag

'Bianco, bianco, bianco' - het klinkt uit duizenden kelen omhoog en dit keer *is* de rook wit. 8 minuten over vijf. Rome heeft een paus.

Maar wie is paus? Schijnwerpers draaien hun lichtbundels, spelen over het honderdduizendkoppige monster van de massa, richten zich dan op de gevel van de St. Pieter, die doodsbleek wordt onder het verwelkte azuur van de avondhemel.

En nu stroomt heel die menigte toe, het lijkt wel een dijkdoorbraak. Mensenmassa's spuiten binnen door de zuilen van Bernini. De via della Conciliazione verandert in een donkere bandjir.

Maar wie is paus?

De minuten slepen zich voort op trage voeten. Het wordt een kwartier, een half uur, een uur. En dan gaan de deuren van de loggia open en kardinaal Canali, een purperen lilliputter aan de gevel van de St. Pieter, verkondigt met luide stemme: 'Habemus papam'... Wij hebben een paus.

De massa onderbreekt haar razen en tieren, wordt dan plotseling zo stil dat men de punt van een speld kan horen vallen. 'Angelo Giuseppe Roncalli', vervolgt de stem, 'die de naam heeft aangenomen van Johannes XXIII.' Naast mij begint een monnik uit

Venetië met grote vleermuisgebaren te praten tegen ieder die maar horen wil: ‘Paus Johannes XXIII... de zoon van een arme boer.. een boer met dertien kinderen... uit Sotto il Monte, een klein dorpje bij Bergamo... geeft veel aan de armen... heeft eens gezegd: ‘Al had ik maar een handvol geldstukken over, het is altijd nog meer dan mijn vader bezat.’

Maar niemand luistert meer naar hem.

Want de hoge ramen rond de loggia slaan open en plotseling hangen er minuscule bessentrossen van kardinalen over de vensterbanken.

En dan wordt het gejuich zo luid dat het zichzelf schijnt te vernietigen. Door de open deuren van de loggia treedt een kleine witte figuur op het balkon: Johannes XXIII.

Met luide stem geeft hij de zegen Urbi et Orbi.

Het kruis dat hij slaat lijkt niet groter dan het kruis op de kleinste munt ter wereld. Maar miljoenen op het plein en op de aardbol zinken op hun knieën.